

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

Қаржы және банк ісі кафедрасы

Д.С.Кенжебекова
А.К. Абжанова

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ (4 БӨЛІМІ)

Оқу құралы

Қостанай, 2018

ӘӨЖ 330 (075)
КБЖ 65.053(5 Қаз)я73
К 30

Автор:

Кенжебекова Дина Саиновна, э.ғ.к., доцент А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ қаржы және банк ісі кафедрасының меңгерушісі

Абжанова Акбота Куанышовна – қаржы және банк ісі кафедрасының аға оқытушысы., қаржы магистрі

Рецензенттер:

Байкадамов Н.Т., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, академик З.Алдамжар атындағы ҚЭТУ «Экономика, құқық және басқару» факультетінің деканы

Курманғалиева А.К.– э.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ бухгалтерлік есеп және аудит кафедрасының доценті

Сартанова Нализа Телгораевна – э.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ қаржы және банк ісі кафедрасының доценті

Кенжебекова Д.С.

К 30. Кенжебекова Д.С., Абжанова А.К. Экономикалық талдау (4 бөлімі): Оқу құралы. Қостанай: А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ, 2018. - 131б.

ISBN 978-601-7955-57-1

4 бөлім.-2018.-131б.

«Экономикалық талдау» оқу құралы 4 бөлімі болып табылады, теориялық негізі, талдаудың әдісі мен әдістемесі қарастырылған. Әр тақырыпта кезектілігімен теориясы, дәріс-презентациясы, бақылау сұрақтары қарастырылған. Пәнді терең үйрену үшін өзін-өзі бақылауға арналған тесттер ұсынылады. Оқу құралының тәжірибелік бөлігінде есептер және жеке үй тапсырмалары ұсынылған. Оқу құралы мемлекеттік жалпы білім беру стандарттарына және экономика мамандығының типтік бағдарламасына сәйкес құрылған.

Студенттер, магистранттар, аспиранттар және экономика мамандығы мен оқу орындарының оқытушылары үшін арналған.

ӘӨЖ 330 (075)

КБЖ 65.053(5 Қаз)я73

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің ғылыми кеңесімен ұсынылған, 24.04.2018 ж., № 2 хаттама

ISBN 978-601-7955-57-1

4 бөлім.-2018.-131 б.

©Кенжебекова Д.С., Абжанова А.К., 2018

©.Байтұрсынов атындағы

Қостанай мемлекеттік университеті, 2018

Мазмұны

Кіріспе.....	5
1 Өнімдердің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын талдау.....	6
1.1 Өндірістің жалпы құнын талдау.....	6
1.2 Тауарлы өнімнің теңгедегі шығындарын талдау.....	8
1.3 Ең маңызды өнімдердің құнын талдау.....	10
1.4 Тікелей материалдық және еңбек шығындарын талдау.....	11
1.5 Жанама шығындарды талдау.....	12
Бақылау сұрақтары.....	13
Тесттік тапсырмалар.....	14
Тәжірибелік тапсырмалары мен жеке үй тапсырмалары.....	18
Презентациялық материал.....	22
2 Капиталдың қалыптасуы мен бөлінуін талдау.....	28
2.1 Капиталдың негізгі көздері. Тапсырмаларды және ақпараттық қолдауды талдау.....	28
2.2 Кәсіпорын капиталының қалыптасу көздерін, құрамын және динамикасын талдау.....	30
2.3 Кәсіпорын капиталының бөлінуін талдау.....	33
Бақылау сұрақтары.....	36
Тесттік тапсырмалар.....	37
Тәжірибелік тапсырмалары мен жеке үй тапсырмалары.....	41
Презентациялық материал.....	43
3 Кәсіпорын капиталын пайдаланудың тиімділігін және қарқындылығын талдау.....	48
3.1 Капиталды пайдаланудың тиімділігі мен қарқындылығының көрсеткіштері. Оларды есептеу әдістемесі.....	48
3.2 Капиталдың айналымдылығын талдау.....	50
3.3 Қарыз капиталын пайдаланудың тиімділігін бағалау. Қаржылық иіктірегінің әсері.....	55
Бақылау сұрақтары.....	60
Тесттік тапсырмалар.....	60
Тәжірибелік тапсырмалары мен жеке үй тапсырмалары.....	64
Презентациялық материал.....	65
4 Қаржылық нәтижелерді талдау.....	70
4.1 Қаржылық нәтижелерді талдау міндеттері.....	70
4.2 Баланстық пайда динамикасы мен құрамын талдау.....	71
4.3 Өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден түскен қаржылық нәтижелерді талдау.....	73
4.4 Орташа өткізу бағасы деңгейін талдау.....	77
4.5 Кәсіпорын рентабельділігін талдау.....	79
Бақылау сұрақтары.....	82
Тесттік тапсырмалар.....	82
Тәжірибелік тапсырмалары мен жеке үй тапсырмалары.....	86
Презентациялық материал.....	89

5	Баланс өтімділігі мен құрылымын талдау. Қаржылық коэффициенттерді талдау.....	95
5.1	Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау есебі және мәні, түсінігі.....	95
5.2	Баланстың қаржылық құрылымын талдау.....	96
5.3	Кәсіпорын активі және қайнар көздері арасындағы тепе теңдікті талдау.....	99
5.4	Кәсіпорынның өтімділігі мен төлемқабілеттілігін талдау.....	101
5.5	Кәсіпорынның несиеге қабілеттілігін талдау.....	106
5.6	Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау.....	107
	Бақылау сұрақтары.....	110
	Тесттік тапсырмалар.....	111
	Тәжірибелік тапсырмалар.....	118
	Презентациялық материал.....	121
	Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер тізімі.....	130

Кіріспе

Тұрақты экономикалық өсу жеке кәсіпорындардың (ұйымдардың) стратегиялық тұрақтылығымен қаржылық шаруашылық қызметінің тиімділігіне тікелей байланысты болады. Ол үшін бизнес ортаның жоғары динамизмі мен қатаң нарықтық бәсекелестік жағдайы икемді басқарушылық шешім қабылдауға мүмкіншілік беретін жана, сапалы қаржылық менеджменттің қажеттілігін анықтайды.

Оның негізіне қазіргі кезеңде экономиканың стратегиялық бағытын қабылдайтын экономикалық талдау жатады.

Компанияның менеджментімен қатар кәсіпорынның қызметінің экономикалық талдауымен бухгалтерлер, аудиторлар, қаржылық –кредиттік ұйымдар, салықтық органдар, жабдықтаушылар, сатып алушылар және басқа да серіктестік топтар айналысады.

Осыған байланысты кең кәсіптенген экономистерді дайындау кезінде экономикалық талдауға үлкен мән беріледі, өйткені аналитикалық негіздеу кез - келген шешімдер қабылдауды болжайды, және басқару деңгейлерінің барлық менеджерлері аналитикалық құрал-саймандар мен аналитикалық рәсімдерін жүргізу әдістемесін жетік меңгеруі тиіс.

«Экономикалық талдау» пәні міндетті базалық пән болып табылады.

Пәннің мақсаты: студенттерде кәсіпорын қызметінің экономикалық талдау білім мен дағдыларын қалыптастыру, объектінің ағымдағы жай-күйін және оның басқару шешімдерін қабылдау үшін күтілетін даму болашағын бағалау.

Пәннің міндеттері - экономикалық ақпаратты өңдеу тәсілдері мен амалдарын, арнайы әдістерін меңгеру, ұйымның нақты өндірістік-шаруашылық қызметін талдай білу, талдаудың жеке нәтижелерін жалпылай білу және оңтайлы басқару шешімдерін қабылдау мақсатында тиісті қорытынды жасау.

Осы пәнді оқу студенттерге, магистранттарға, аспиранттарға және оқытушыларға кәсіпорынның экономикалық, технологиялық және техникалық параметрлерін талдамалық зерттеу саласында білім алуға және дамытуға мүмкіндік береді, сондай-ақ басқару шешімдерін экономикалық негіздеудің арнайы әдістерін қолданудың дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді.

Тақырып 1 Өнімдердің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын талдау

Мақсаты: Өндірістің жалпы құнын талдау, тауарлық тауарлардың теңге бағасын талдау, ең маңызды өнімдердің құнын талдау, тікелей материалдық және еңбек шығындарын талдау, жанама шығындарды талдау

- 1.1 Өндірістің жалпы құнын талдау
- 1.2 Тауарлы өнімнің теңгедегі шығындарын талдау
- 1.3 Негізгі өнімдердің құнын талдау
- 1.4 Тікелей материалдық және еңбек шығындарын талдау
- 1.5 Жанама шығындарды талдау

1.1 Өндірістің жалпы құнын талдау

Шығын - тиімді басқарудың маңызды факторы болып табылады. Шығын қаржы нәтижесін анықтау үшін есеп беру кезіндегі есептеулер мен шығыстарды қамтиды. Шығындар өндірістік және сату үшін қажетті барлық материалдық шығындар мен еңбек шығындарын ақшалай түрде сипаттайтын өндіріс шығындарының индексі арқылы көрсетіледі. Өндірістік шығындарды талдау олардың бір немесе бірнеше сипаттамасына немесе бір мезгілде бірнеше сипаттамаларына сәйкес оларды жіктеуге негізделген (сурет 1).

Объектілерге қатысты есептеу	(1)Тікелей (өнімнің жекелеген түрлерін өндіруге байланысты - шикізат, материалдар, өндірушілердің жалақысы) шығындар объектісіне жатады (2)жанама (өнімнің бірнеше түрін өндіруге байланысты - жалпы өндірістік шығындар, жабдықтарға техникалық қызмет көрсету бойынша шығындар) тиісті базаға пропорционалды түрде бөлу арқылы (негізгі жұмысшылардың негізгі немесе қосымша жалақысы немесе тікелей шығындар немесе өндірістік алаң) шығындар
Бухгалтерлік есеп пен есеп берудегі көрініске байланысты	(1)Қарапайым (қаржылық есептілікте көрсетілген) өндірушілерге тікелей төлемдер болып табылады (2)Басқару шешімдерінің опциондарын бағалағанда, жабық (қаржылық есептілікте көрсетілмеген) есепке алынады. Бұл ресурстарды пайдаланудың баламалы құны.
Өндіріс көлемінің өзгеруіне байланысты шығындар.	(1) Тұрақты (шығыс өзгерістері тұрақты - амортизация, жалдау, қызметкерлердің уақыттық жалақысы, қарыз қаражатын пайдалану бойынша пайыздар) (2) Айнымалылар (өндіріс көлемінің өзгеруі - шикізат, материалдар, өндіріс қызметкерлерінің жалақысы)

Сурет 1- Өнімдерді өндіруге және сатуға жұмсалатын шығындарды жіктеу

Өнімдердің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құны - табиғи ресурстарды, шикізатты, материалдарды, отын, энергетиканы, негізгі құралдарды, өндірістік процесте (жұмыстарда, қызмет көрсетулерде) пайдаланылатын еңбек ресурстарын, сондай-ақ оны өндіруге арналған өзге де шығынды бағалау және сату.

Өндірістің, жұмыстардың және қызметтердің құнын талдау осы көрсеткіштің өзгеру үрдістерін анықтауға, жоспарды өз деңгейінде орындауына, факторлардың оның өсуіне әсерін анықтауға мүмкіндік береді және осы негізде компанияның мүмкіндіктерін пайдаланудағы тиімділігін бағалайды және өндірістік шығындарды азайту үшін резервтерді қалыптастырады.

Кәсіпорындардағы шығыстардың элементтері мен шығыстардың шығындар баптары бойынша шығындарды жоспарлау және есепке алу (сурет 2).

Шығын элементтері	Шығын баптары
1. Материалдық шығындар (МШ) 2. Еңбекке ақы төлеу (Е) 3. Әлеуметтік қажеттіліктерге арналған шегерімдер 4. Негізгі құралдардың амортизациясы (А) 5. Басқа да шығыстар (ҰМЖ амортизациясы, жалға алу, міндетті сақтандыру төлемдері, пайыздар, салықтар)	(1) Шикізат пен материалдар (2) Сатып алынатын өнімдер мен жартылай фабрикаттар (3) технологиялық мақсаттар үшін отын және энергия (4) Еңбектің өндіріс қызметкерлеріне сыйақы (5) Машиналар мен жабдықтарға техникалық қызмет көрсету құны (6) Жалпы өндірістік және жалпы экономикалық шығындар (7) Некеден айырылу (8) Басқа өндіріс шығындары (9) Коммерциялық шығындар

Сурет -2 Элементтер мен баптары бойынша шығындарды топтастыру

Шығындар бағасын талдау объектілеріне мыналар жатады:

- тұтастай алғанда тауар шығарылымының және шығындар элементтерінің толық өзіндік құны;
- тауар шығарылымы теңгесіндегі сомалар;
- жеке өнімдердің құны;
- бөлек шығындар.

Ақпарат көздері: «Кәсіпорынның (ұйымның) өнімдерін (жұмыстарын, қызметтерін) өндіру және өткізу шығыстары туралы есеп», өндірістің жоспарланған және есептік құнын, негізгі және қосалқы өндірістердің синтетикалық және аналитикалық шығындарын есепке алу және т.б. деректер.

Кесте 1-ден көріп отырғанымыздай, кәсіпорынның іс жүзіндегі шығындары 6216 АБ немесе 8% жоспарланғаннан жоғары. Айнымалы да, тұрақты шығындар да өсті. Шығындар құрылымы да өзгерді: материалдық шығындардың үлесі және негізгі құралдардың тозуы инфляцияға байланысты, ал жалақы үлесі азайды.

Кесте 1 - Өндірістік шығындар

Шығын элементтері	Сомма, АБ			Шығындар құрылымы, %		
	жоспар	факт	+, -	жоспар	факт	+, -
Материалдық шығындар	29168	32746	+3578	35,9	37,5	+1,6
Еңбекақы	21500	22465	+956	26,5	25,7	-0,8
Әлеуметтік қорғау қорына аударымдар	6250	6540	+290	7,7	7,5	-0,2
Негізгі құралдардың амортизациясы	3250	3600	+350	4,0	4,1	+0,1
Басқа да шығындар	20984	22017	+1033	25,9	25,2	-0,7
Жалпы құны	81152	87368	+6216	100,0	100,0	-
Соның ішінде: айнымалы шығындар	55567	60338	+4771	68,5	69,1	+0,6
тұрақты шығындар	25585	27030	+1445	31,5	30,9	-0,6

1.2 Тауарлы өнімнің теңгедегі шығындарын талдау

Тауардың тікелей пайда болуын білдіретін өндірістің өзіндік құнының жалпы көрсеткіші - тауардың 1 теңгедегі шығындарының деңгейі:

$$1 \text{ теңгедегі шығындар} = \frac{\text{өндірістің шығындарының жалпы құны}}{\text{тауарлық өнімдер}}$$

Талдау үдерісінде тауар бағасының теңгеге жұмсалатын шығындар динамикасын зерттеу және осы көрсеткіш бойынша шаруашылықаралық салыстыру жүргізу қажет.

Кесте 2 - 1 теңгеге тауарлық өнім шығындарының динамикасы

Жыл	Талдамалы кәсіпорын		Бәсекелес кәсіпорын		орташа салалық	
	Көрсеткіш деңгейі, %	Өсу темпі, %	Көрсеткіш деңгейі, %	Өсу темпі, %	Көрсеткіш деңгейі, %	Өсу темпі, %
xxx1	83,4	100	85,0	100	85,4	100
xxx2	82,5	98,9	83,4	98,1	84,2	98,6
xxx3	80,0	95,9	82,0	96,5	83,5	97,8
xxx4	81,2	97,3	81,8	96,2	84,0	98,4
xxx5	80,7	96,7	80,0	94,1	82,0	96,0

Кесте 2- ден, кәсіпорын бес жыл бойы тауардың өзіндік құнын төмендетуге белгілі бір жетістікке қол жеткізді. Осы кезеңде осы көрсеткіштің деңгейі талданатын кәсіпорында 3,3% -ға, сала бойынша орташа есеппен 4% -ға,

бәсекелес кәсіпорынға - 5,9 % -ға төмендеді. Демек, теңгеге жұмсалатын шығынның төмендеуіне байланысты, бұл кәсіпорын өнеркәсіптегі басқа кәсіпорындарды артта қалдырады, алайда бес жылдық кезеңнің басында ол жақсы бастапқы шарттарға ие болды.

Талдаудың келесі кезеңі - бұл жоспардың орындалуын зерттеу және факторлардың осы көрсеткіш деңгейінің өзгеруіне әсерін анықтау.

Шығыстар деңгейінің өзгеруіне тікелей әсер ету 1 теңге тауар айналымына тікелей әсер ететін факторлармен қамтамасыз етіледі: өнім көлемінің өзгеруі, оның құрылымы, тауар бағасының өзгеруі, нақты айналымы шығындар деңгейіндегі өзгерістер, тіркелген шығындар сомасының өзгеруі. Тауар өнімінің 1 теңгеге шығындар коэффициенті жүйесінің схемасы сурет 3-те көрсетілген.

Сурет 3- Тауарлы өнімнің теңгеге шығындар деңгейін анықтайтын факторлардың өзара байланысы

Бірінші деңгейдегі факторлардың тауар бағасының өзгеруіне әсер етуі тізбекті ауыстыру әдісімен есептеледі.

Тауарлық өнім		АБ
Жоспар бойынша	$\Sigma(VBP_{i_{нл}} \times C_{i_{нл}})$	96000
іс жүзінде жоспарланған құрылымы мен жоспарланған бағасы	$\Sigma(VBP_{i_{ф}} \times C_{i_{нл}}) \pm \Delta TP_{cmp}$	98500
шын мәнінде жоспардың бағасымен	$\Sigma(VBP_{i_{ф}} \times C_{i_{нл}})$	100800
іс жүзінде нақты бағамен	$\Sigma(VBP_{i_{ф}} \times C_{i_{ф}})$	104300

Кесте 3- Тауарлы өнімнің 1 АБ үшін шығындар сомасының өзгеру факторларын есептеу

Шығарылатын өнімдердің 1 АБ шығыны, АБ	Фактор				
	өндіріс көлемі	Өндіріс құрылымы	Айнымалы шығындардың нақты деңгейі	Тұрақты шығындар сомасы	Өнімдерді сату бағасы
Жоспар = 77952 : 96000 = 81,20	Жоспар	Жоспар	Жоспар	Жоспар	Жоспар
Шартты.1 = 79372 : 98500 = 80,58	Факт	Жоспар	Жоспар	Жоспар	Жоспар
Шартты.2 = 80640 : 100800 = 80,00	Факт	Факт	Жоспар	Жоспар	Жоспар
Шартты.3 = 82723 : 100800 = 82,06	Факт	Факт	Факт	Жоспар	Жоспар
Шартты.4 = 84168 : 100800 = 83,50	Факт	Факт	Факт	Факт	Жоспар
Факт = 84168 : 104300 = 80,70	Факт	Факт	Факт	Факт	Факт
Дорташа. = 80,7 – 81,2 = -0,5 АБ	-0,62	-0,58	+2,06	+1,44	-2,80

Аналитикалық есептеулер (Кесте 3) көрсеткендей, кәсіпорын 0,5 АБ (80,7-81,2) бойынша 1 АБ өнімінің құнын төмендеді, соның ішінде:

өндіріс көлемін 0,62 ДЕ (80,58-81,20) -ға ұлғайту;

0,58 ДЭ (80,0 - 80,58) деңгейіндегі өндіріс құрылымындағы өзгерістер;

2.8 ДЭ (80.70 - 83.5) өніміне көтерме бағаны көтеру.

Басқа да факторлар (шығындардың бірлігіне шығындардың өзіндік айнымалы деңгейі, тіркелген шығындар көлемінің ұлғаюы) осы көрсеткіштің тиісінше 2,06 және 1,44 АБ өсуіне себеп болды.

1.3 Ең маңызды өнімдердің құнын талдау

Шығындардың бағасының өзгеру себептерін тереңірек зерттеу үшін жекелеген өнімді есепке алу есептері талданады, өндірістің бірлігіне шығындар нақты деңгейі жоспарланған деңгеймен және тұтастай алғанда өткен жылдардағы деректермен және шығыс баптарымен салыстырылады.

Талдау өндірістің өзіндік құнына арналған формула негізінде тізбекті ауыстыру әдісімен жүзеге асырылады:

$$Z_{nl} = \frac{A_{nl}}{VBP_{nl}} + B_{nl};$$

$$Z_{ysl1} = \frac{A_{nl}}{VBP_{\phi}} + B_{nl};$$

$$Z_{ysl2} = \frac{A_{\phi}}{VBP_{\phi}} + B_{nl};$$

$$Z_{\phi} = \frac{A_{\phi}}{VBP_{\phi}} + B_{\phi};$$

A – тұрақты шығындардың сомасы;

B – айнымалы шығындардың сомасы

VBP – өндіріс көлемі

Бірлік құнының жалпы өзгеруі:

$\Delta Z_{общ} = Z_{\phi} - Z_{пл}$, өзгеруіне байланысты, оның ішінде:

а) өндіріс өнімінің көлемі $\Delta Z_{VBP} = Z_{усл2} - Z_{усл1}$;

б) тұрақты шығындардың сомасы $\Delta Z_A = Z_{усл2} - Z_{усл1}$;

в) айнымалы шығындардың сомасы $\Delta Z_B = Z_{\phi} - Z_{усл2}$.

Содан кейін олар әрбір шығын материалы үшін тауардың өзіндік құнын толығырақ зерттеп, жоспарланған нақты деректермен және тарихи деректермен салыстырылады.

1.4 Тікелей материалдық және еңбек шығындарын талдау

Әдетте, өнеркәсіп өнімдерінің өзіндік құнының ең көп үлесі шикізаттың құны бойынша қабылданады. Осы тармақтың жалпы құны (сурет 4) өндірістің көлеміне (УВП), оның құрылымына (УДі) және жекелеген өнімдерге (УМЗ) бірлік шығындарына байланысты. Соңғы кезекте шығындардың бірлігіне (УР) тұтынылатын материалдардың саны (массасы) және материалдардың бірлігінің орташа бағасы (Z) тәуелді болады.

Сурет 4- Тікелей материалдық шығындар коэффициенті жүйесінің факторлық диаграммасы

$$M3 = \sum (VBP_i \cdot UD_i \cdot UP_i \cdot CM_i)$$

Материалдық шығындардың жалпы санының өзгеруіне факторлардың әсері тізбекті ауыстыру әдісімен анықталады, ол үшін келесі деректер болуы керек:

Өндіріске жұмсалған материалдардың шығындары		АБ
а) Жоспар бойынша	$\sum (VBP_{i_{пл}} \times UP_{i_{пл}} \times C_{i_{пл}})$	22968
б) жоспарға сәйкес, оның жоспарланған құрылымын нақты шығару үшін есептеу	$\sum (VBP_{i_{пл}} \times UP_{i_{пл}} \times C_{i_{пл}}) \times K_{mn}$	23565
в) жоспарлы нормативтерге және іс жүзіндегі өнімнің жоспарлы бағасына сәйкес құрылым	$\sum (VBP_{i_{ф}} \times UP_{i_{пл}} \times C_{i_{пл}})$	24695
г) іс жүзінде жоспарланған бағамен	$\sum (VBP_{i_{ф}} \times UP_{i_{ф}} \times C_{i_{пл}})$	25185
д) іс жүзінде	$\sum (VBP_{i_{ф}} \times UP_{i_{ф}} \times C_{i_{ф}})$	26246

Осы деректер бойынша өндіріс материалдарын тұтыну 3278 АБ-ға көбейді, соның ішінде:

өндіріс көлемі	$23565 - 22968 = +597$
өндіріс құрылымы	$24695 - 23565 = +1130$
материалдарды нақты тұтыну	$25185 - 24695 = +490$
шикізат бағасы	$26246 - 25185 = 1061$
	Барлығы +3278

1.5 Жанама шығындарды талдау

Өндіріс құнына жанама шығындар мынадай кешенді элементтермен жабдықталған: жабдықты ұстауға және пайдалануға арналған шығындар, жалпы өндіріс және жалпы экономикалық шығындар, коммерциялық шығындар. Бұл шығындарды талдау олардың нақты құнын 1 теңге салыстырумен жүргізіледі. тауар айналымы 5-10 жылға дейінгі динамикада, сондай-ақ жоспарланған есептік кезеңде. Осындай салыстыру тауар өнімі құнының үлес салмағы динамикада және жоспармен салыстырғанда өзгергенін көрсетеді және өсу үрдісі байқалады. Кейінгі талдау барысында шығындардың абсолютті және салыстырмалы өзгеру себептері түсіндіріледі. Композиция бойынша, бұл бірнеше элементтерден тұратын күрделі мақалалар.

Нақты шығыс үшін жоспарланған шығындарды қайта есептеу үшін формуланы пайдалана аласыз:

$$Z_{ск} = Z_{пл} (100 \pm \Delta TP \% \cdot K_z) \div 100;$$

мұнда $Z_{ск}$ – нақты шығындар үшін түзетілген шығындар;

$Z_{пл}$ – осы объект бойынша жоспарланған шығындар сомасы;

$\Delta TP \%$ - Тауар өнімдерін шығару жоспарын асып түсу (толтыру)%;

K_z – шығыстардың өндіріс көлеміне тәуелділігі коэффициенті.

Әрі қарай талдау барысында әрбір шығынға арналған салыстырмалы асып кету немесе үнемдеудің себептері анықталған.

Цехтық және жалпышаруашылық шығындарды талдау өндіріс құнында үлкен маңызды үлес алады. Бұл шығындар да шартты түрде тіркелген және шартты айнымалыларға бөлінеді, ал олардың екеуі тауарлы өнімдерді өндіру жоспарының орындалу пайызына түзетіледі. Нақты деректер жанама шығындардың жоспарланған құнымен салыстырылады.

Кесте 4 – Жалпыөндірістік және жалпышаруашылық шығындардағы өзгеріс факторлары

Шығынның объектісі	Шығын өзгеруінің факторы	Есептеу формуласы
Әкімшілік қызметкерлердің жалақысы	Қызметкерлер саны (С), Бір қызметкердің орташа жалақысы (БК)	$ЗП = Ч \cdot ОТ$
Негізгі құралдардың мазмұны: жарықтандыруға амортизация шығындары, жылу, су беру және т.б.	Негізгі құралдардың (НҚ) бастапқы құны, амортизация нормасы (Na) Ресурстардың тұтыну деңгейі (Д) қызмет тарифі (Ц1)	$A = OC \cdot N_a$ $MЗ = H \cdot Ц_1$
Техникалық қызмет көрсету, тестілеу шығындары	Жұмыс көлемі (V), жұмыс орнының орташа құны (Ц2)	$З_P = V \cdot Ц_2$
Жеңіл көліктердің мазмұны	Машиналар саны (С) Бір машинаны ұстаудың орташа құны (Ұ)	$З_{лм} = К \cdot З$
Жол жүру шығыны	Іссапарлардың саны (П1) орташа ұзақтығы (D), бір күндік іссапардың орташа құны (С3)	$З_K = K_1 \cdot D \cdot Ц_3$
Бос уақытты төлеу	Бір тәулік бойы жұмыс істемейтін адамның жұмыссыз (С) деңгейінің саны (ОТ1)	$З_{П} = К \cdot ОТ_1$
шығындарға жатқызылатын салықтар мен салымдар.	Салық салынатын база (В), Салық ставкасы (С)	$З_H = Б \cdot С$
Еңбекті қорғауға арналған шығындар	Жоспарланған іс-шаралардың көлемі (V) Оқиғаның орташа құны (С4)	$З_0 = V \cdot Ц_4$

Бақылау сұрақтары:

1. Шығындар дегеніміз не? Өнімнің өзіндік құны.
2. Өнімді өндіруге және сатуға жұмсалған шығындарды жіктеу.
3. Кәсіпорындардағы шығындарды жоспарлау және есепке алу қалай жүргізіледі?
4. Өндіріс құнын талдау объектілерін атаңыз. Ақпарат көздері.
5. Қандай көрсеткіш ең қарапайым болып саналады?
6. Тауар шығарылымының теңгеге шығындар деңгейін анықтайтын факторлардың ара-қатынасын келтіріңіз.

7. Ең маңызды өнімдердің құнын талдаудың мәнін кеңейтіңіз.
8. Өндіріс құнын талдау кезінде шикізат пен материалдарға шығындардың рөлі.
9. Өндіріс құнына жанама шығындар қандай? Нақты шығуға жоспарланған шығындарды қайта есептеу формуласы.
10. Мақсатты және жалпы экономикалық шығындарды талдаудың маңызы қандай? Жалпы өндіріс пен жалпы экономикалық шығындарды өзгертетін факторлар қандай? Индикаторларды есептеу әдістері.

Тесттік тапсырмалары

1. Тиімді шаруашылық жүргізудің аса маңызды факторы болып табылады:
А) шығындар;
В) кірістер;
С) жаңа активтердің түсуі;
D) жаңа активтердің шығуы;
E) пайданы тиімді пайдалану.
2. Өнімнің өзіндік құнына анықтама беріңіз:
А) тиімді шаруашылық жүргізудің аса маңызды факторы;
В) табиғи ресурстар өнімін (жұмыс, қызмет) өндіру процесінде қолданылатын құндық бағалау;
С) кез келген өндірістің маңызды факторларының бірі. Олардың жағдайы және тиімді пайдалану ұйымның шаруашылық қызметінің соңғы нәтижелеріне тікелей әсер етеді;
D) табиғи ресурстар, шикізат, материалдар, отын, энергия, негізгі қор, еңбек ресурстары, сондай-ақ оны өндіру және сатуға басқа да шығындар өнімін (жұмыс, қызмет) өндіру процесінде қолданылатын құндық бағалау;
E) бұл пайда алу мақсатында өзінің қызметін жүзеге асыру үшін шаруашылық жүргізуші субъектісі пайдаланатын құрал.
3. Өндірістік шығындарды талдау негізінде, оларды сол немесе өзге бір белгісі немесе бір мезгілде бірнеше белгілері бойынша жіктеу жатыр. Калькуляция объектілеріне қатысы бойынша жатқызады:
А) айқын және айқын емес;
В) тікелей және жанама;
С) тұрақты және айнымалы;
D) экстенсивті және интенсивті;
E) сапалық және сандық.
4. Өндірістік шығындарды талдау негізінде, оларды сол немесе өзге бір белгісі немесе бір мезгілде бірнеше белгілері бойынша жіктеу жатыр. Есепте бейнеленуіне және есептілікке байланысты жатқызылады:
А) айқын және айқын емес;
В) тікелей және жанама;
С) тұрақты және айнымалы;

- D) экстенсивті және интенсивті;
- E) сапалық және сандық.

5. Өндірістік шығындарды талдау негізінде, оларды сол немесе өзге бір белгісі немесе бір мезгілде бірнеше белгілері бойынша жіктеу жатыр. Өндіріс көлемінің өзгерісі кезінде шығындарын өткізу байланысты:

- A) айқын және айқын емес;
- B) тікелей және жанама;
- C) тұрақты және айнымалы;
- D) экстенсивті және интенсивті;
- E) сапалық және сандық.

6. Өнімнің өзіндік құнының талдау объектілері мынадай көрсеткіштер болып табылады:

- A) жалпы алғанда және шығындар элементтері бойынша тауарлық өнімнің толық өзіндік құны; тауарлы өнім теңге шығындары;
- B) жекелеген бұйымдардың өзіндік құны; шығындардың жекелеген баптары;
- C) жалпы алғанда және шығындар элементтері бойынша тауарлық өнімнің толық өзіндік құны; тауарлы өнім теңге шығындары; жекелеген бұйымдардың өзіндік құны;
- D) тауарлы өнім теңге шығындары; шығындардың жекелеген баптары;
- E) жалпы алғанда және шығындар элементтері бойынша тауарлық өнімнің толық өзіндік құны; тауарлы өнім теңге шығындары; жекелеген бұйымдардың өзіндік құны; шығындардың жекелеген баптары.

7. Шығындардың баптарына не кіреді:

- A) шикізат және материалдар; коммерциялық шығындар; ақау шығындары;
- B) сатып алынатын бұйымдар және жартылай фабрикаттар; басқа да өндірістік шығындар;
- C) өндіріс жұмысшыларының еңбегіне ақы төлеу; машиналар мен жабдықтарды күтіп-ұстауға жұмсалатын шығындар;
- D) жалпыөндірістік және жалпышаруашылық шығындар;
- E) шикізат және материалдар; сатып алынатын бұйымдар және жартылай фабрикаттар; технологиялық мақсаттарға арналған отын және энергия; өндіріс жұмысшыларының еңбегіне ақы төлеу; машиналар мен жабдықтарды күтіп-ұстауға жұмсалатын шығындар; жалпыөндірістік және жалпышаруашылық шығындар; коммерциялық шығындар; ақау шығындары; басқа да өндірістік шығындар.

8. Қандай көрсеткіш өнімнің өзіндік құнының пайдамен тікелей байланысын білдіретін қорытындыланған көрсеткіш болып табылады?

- A) тауарлық өнімнің 1 теңгесіне шығындар деңгейі;
- B) рентабельділік деңгейі;
- C) пайда;
- D) таза табыс;

Е) жекелеген тауарлардың өзіндік құны.

9. Берілген формула арқылы қандай көрсеткіш анықталады
өндірістің шығындарының жалпы құны

тауарлық өнімдер

- А) тауарлық өнімнің 1 теңгесіне шығындар деңгейі;
- В) рентабельділік деңгейі;
- С) пайда;
- Д) таза табыс;
- Е) жекелеген тауарлардың өзіндік құны.

10. Өнім бірлігінің өзіндік құны мына формула бойынша есептеледі

$$З = \frac{А}{VBP} + B. \text{ А көрсеткіші нені көрсетеді?}$$

- А) өнім өндіру көлемі;
- В) ауыспалы шығындар сомасы;
- С) тұрақты шығындар сомасы;
- Д) таза табыс;
- Е) рентабельділік деңгейі.

11. Өнім бірлігінің өзіндік құны мына формула бойынша есептеледі

$$З = \frac{А}{VBP} + B. \text{ В көрсеткіші нені көрсетеді?}$$

- А) өнім өндіру көлемі;
- В) ауыспалы шығындар сомасы;
- С) тұрақты шығындар сомасы;
- Д) таза табыс;
- Е) рентабельділік деңгейі.

12. Өнім бірлігінің өзіндік құны мына формула бойынша есептеледі

$$З = \frac{А}{VBP} + B. \text{ VBP көрсеткіші нені көрсетеді?}$$

- А) өнім өндіру көлемі;
- В) ауыспалы шығындар сомасы;
- С) тұрақты шығындар сомасы;
- Д) таза табыс;
- Е) рентабельділік деңгейі.

13. $ЗП = Ч \cdot ОТ$ формуласы бойынша қандай көрсеткіш есептеледі?

- А) ағымдағы жөндеу шығындары;
- В) іссапарға шығыстар;
- С) басқару қызметкерлерінің жалақысы;
- Д) өзіндік құнына жатқызылатын салықтар мен алымдар;
- Е) еңбекті қорғау шығыстары.

14. $З_P = V \cdot Ц_2$ формуласы бойынша қандай көрсеткіш есептеледі?
А) ағымдағы жөндеу шығындары;
В) іссапарға шығыстар;
С) басқару қызметкерлерінің жалақысы;
D) өзіндік құнына жатқызылатын салықтар мен алымдар;
Е) еңбекті қорғау шығыстары.

15. $З_K = K_1 \cdot Д \cdot Ц_3$ формуласы бойынша қандай көрсеткіш есептеледі?
А) ағымдағы жөндеу шығындары;
В) іссапарға шығыстар;
С) басқару қызметкерлерінің жалақысы;
D) өзіндік құнына жатқызылатын салықтар мен алымдар;
Е) еңбекті қорғау шығыстары.

16. $З_H = Б \cdot С$ формуласы бойынша қандай көрсеткіш есептеледі?
А) ағымдағы жөндеу шығындары;
В) іссапарға шығыстар;
С) басқару қызметкерлерінің жалақысы;
D) өзіндік құнына жатқызылатын салықтар мен алымдар;
Е) еңбекті қорғау шығыстары.

17. $З_0 = V \cdot Ц_4$ формуласы бойынша қандай көрсеткіш есептеледі?
А) ағымдағы жөндеу шығындары;
В) іссапарға шығыстар;
С) басқару қызметкерлерінің жалақысы;
D) өзіндік құнына жатқызылатын салықтар мен алымдар;
Е) еңбекті қорғау шығыстары.

18. $З_{лт} = К \cdot З$ формуласы бойынша қандай көрсеткіш есептеледі?
А) ағымдағы жөндеу шығындары;
В) іссапарға шығыстар;
С) басқару қызметкерлерінің жалақысы;
D) жеңіл көлік мазмұны;
Е) еңбекті қорғау шығыстары.

19. Өнімді нақты шығаруға жоспарлы шығындарды қайта есептеу үшін мына формуланы пайдалануға болады: $З_{ск} = З_{пл} (100 \pm \Delta III\% \cdot K_3) \div 100$. $З_{пл}$ көрсеткіші нені көрсетеді?
А) бап бойынша шығындардың жоспарлы сомасы;
В) тауар өнімдерін шығару бойынша жоспарды артығымен орындау (толық орындамау);

- С) шығындардың өнім өндіру көлеміне тәуелділік коэффициенті;
 D) жеңіл көлік мазмұны;
 E) еңбекті қорғау шығыстары.

20. Өнімді нақты шығаруға жоспарлы шығындарды қайта есептеу үшін мына формуланы пайдалануға болады: $Z_{ск} = Z_{пл} (100 \pm \Delta TIT\% \cdot K_3) \div 100$. K_3 көрсеткіші нені көрсетеді?

- A) бап бойынша шығындардың жоспарлы сомасы;
 B) тауар өнімдерін шығару бойынша жоспарды артығымен орындау (толық орындамау);
 C) шығындардың өнім өндіру көлеміне тәуелділік коэффициенті;
 D) жеңіл көлік мазмұны;
 E) еңбекті қорғау шығыстары.

Тәжірибелік тапсырмалар

Тапсырма 1. Экономикалық элементтер бойынша өнім өндіруге кететін шығындарды талдау

Шығын элементтері	Сомма			Шығын құрылымы, %		
	алдыңғы жыл	есепті жыл	ауытқу (+, -)	алдыңғы жыл	есепті жыл	ауытқу (+, -)
А	1	2	3	4	5	6
Материалдық шығындар, АБ	7552	13896				
Еңбекақы төлеуге арналған шығындар, АБ	4680	6789				
Әлеуметтік қажеттіліктерге аударымдар, АБ	1273	1697				
Амортизация, АБ	1789	3356				
Өзге де шығындар, АБ	3458	5684				
Шығындар жиыны, АБ	18752	31422		100	100	-
Өнім көлемі, АБ	22319	35946		х	х	х
Өнімнің материал сыйымдылығы, АБ						
Өнімнің еңбекақы сыйымдылығы, АБ						
Өнімнің амортизация сыйымдылығы, АБ						
1 АБ өнімге өзге де шығындар, АБ						
Өнімнің жалпы шығынсыз сыйымдылығы (1 АБ өнімге деген шығындар), АБ				100	100	-

Қажет:

1. Экономикалық элементтер бойынша өнім өндіруге кететін шығындар құрылымы мен динамикасын бағалау
2. Шығынсыз сыйымдылығы көрсеткіштерін есептеу.
3. Жүргізілген есептеу нәтижелері бойынша аналитикалық қорытынды құрастыру.

Тапсырма 2. Өнімнің өзіндік құнындағы тікелей және жанама шығындар құрылымы

көрсеткіштер	Алдыңғы жыл	Есепті жыл	Ауытқу (+/-)	Өсу қарқыны, %
А	1	2	3	4
Өнімнің толық өзіндік құны, АБ	18752	31422		
Тікелей шығындар, АБ - барлығы				
Оның ішінде:				
тікелей материалдық шығындар	6210	11534		
тікелей еңбек шығындары	4565	6704		
ақаудан жоғалтулар	258	402		
Жанама шығындар, АБ - барлығы				
Оның ішінде:				
жалпы өндірістік шығындар	5795	9998		
жалпы шаруашылық (басқарушылық) шығындар	1573	2131		
коммерциялық шығындар	351	653		
Өнімнің өзіндік құнындағы тікелей шығындардың үлес салмағы, % - барлығы				
Оның ішінде:				
тікелей материалдық шығындардың үлес салмағы				
тікелей еңбек шығындарының үлес салмағы				
ақаудан жоғалтулардың үлес салмағы				
Өнімнің өзіндік құнындағы жанама шығындардың үлес салмағы, % - барлығы				
Оның ішінде үлес салмағы:				
жалпы өндірістік шығындардың				
жалпы шаруашылық шығындардың				
коммерциялық шығындардың				
Тікелей және жанама шығындардың қатынасы				

Қажет:

1. Өнімнің өзіндік құнындағы тікелей және жанама шығындардың динамикасын бағалау.
2. тікелей және жанама шығындардың үлес салмағын, олардың қатынасын есептеу, өзіндік құн құрылымының өзгерісін бағалау.
3. Жүргізілген есептеу нәтижелері бойынша аналитикалық қорытынды құрастыру.

Тапсырма 3. Өнімнің 1 теңгесіне шығындарды факторлық талдау

көрсеткіш	Есептік формула	сумма
1	2	3
Өнімнің өзіндік құны, АБ		
- жоспарлы	$\sum_{i=1}^n q_{i0} \times s_{i0}$	28498
- жоспарлы өзіндік құны бойынша нақты шығарылған өнім	$\sum_{i=1}^n q_{i1} \times s_{i0}$	27587
- нақты	$\sum_{i=1}^n q_{i1} \times s_{i1}$	28658
Өнім көлемі, АБ		
- жоспарлы	$\sum_{i=1}^n q_{i0} \times p_{i0}$	36 303
- жоспарлы баға бойынша нақты шығарылған өнім	$\sum_{i=1}^n q_{i1} \times p_{i0}$	35 448
- нақты	$\sum_{i=1}^n q_{i1} \times p_{i1}$	35 946
1 АБ өнімге деген шығындар, АБ		
-жоспар бойынша	$\frac{\sum_{i=1}^n q_{i0} \times s_{i0}}{\sum_{i=1}^n q_{i0} \times p_{i0}}$	
-нақты шығару қайта есептегенде жоспар бойынша	$\frac{\sum_{i=1}^n q_{i1} \times s_{i0}}{\sum_{i=1}^n q_{i1} \times p_{i0}}$	
-жоспарлы бағаларда нақты	$\frac{\sum_{i=1}^n q_{i1} \times s_{i0}}{\sum_{i=1}^n q_{i1} \times p_{i1}}$	
-нақты	$\frac{\sum_{i=1}^n q_{i1} \times s_{i1}}{\sum_{i=1}^n q_{i1} \times p_{i1}}$	
Ауытқу, АБ		
- өнім құрылымы өзгерісі есебінен		
- өнімге деген баға өзгерісі есебінен		
- өзіндік құн деңгейі есебінен		

Қажет:

1. Есептеу шамасын шығындар 1 АБ өнімді жоспар бойынша және іс жүзінде, сондай-ақ жоспары бойынша есептегенде нақты шығару және нақты және жоспарлы бағасы.
2. Өнімнің 1 теңгесіне шығындарды факторлық талдау жүргізу.
3. Жүргізілген есептеулердің нәтижелері бойынша 1АБ өнімі шығындарын төмендету бойынша ұйымның мүмкіндігін анықтау.

Жеке үй тапсырмасы

Тапсырма 1. Экономикалық элементтер бойынша өнім өндіруге кететін шығындарды талдау

Шығын элементтері	Сумма			Шығын құрылымы, %		
	алдыңғы жыл	есепті жыл	ауытқу (+, -)	алдыңғы	есепті жыл	ауытқу (+, -)

				жыл		
А	1	2	3	4	5	6
Материалдық шығындар, АБ	8655	19457				
Еңбекақы төлеуге арналған шығындар, АБ	5422	7234				
Әлеуметтік қажеттіліктерге аударымдар, АБ	1864	2136				
Амортизация, АБ	2100	4612				
Өзге де шығындар, АБ	3978	6852				
Шығындар жиыны, АБ	22019	40291		100	100	-
Өнім көлемі, АБ	26543	39366		x	x	x
Өнімнің материал сыйымдылығы, АБ						
Өнімнің еңбекақы сыйымдылығы, АБ						
Өнімнің амортизация сыйымдылығы, АБ						
1 АБ өнімге өзге де шығындар, АБ						
Өнімнің жалпы шығынсыйымдылығы (1 АБ өнімге деген шығындар), АБ				100	100	-

Қажет:

1. Экономикалық элементтер бойынша өнім өндіруге кететін шығындар құрылымы мен динамикасын бағалау
2. Шығынсыйымдылығы көрсеткіштерін есептеу.
3. Жүргізілген есептеу нәтижелері бойынша аналитикалық қорытынды құрастыру.

Тапсырма 2. Өнімнің өзіндік құнындағы тікелей және жанама шығындар құрылымы

көрсеткіштер	Алдыңғы жыл	Есепті жыл	Ауытқу (+/-)	Осу қарқыны, %
А	1	2	3	4
Өнімнің толық өзіндік құны, АБ				
Тікелей шығындар, АБ - барлығы				
Оның ішінде:				
тікелей материалдық шығындар	5245	10547		
тікелей еңбек шығындары	3596	5634		
акаудан жоғалтулар	178	348		
Жанама шығындар, АБ - барлығы				
Оның ішінде:				
жалпы өндірістік шығындар	4635	8214		
жалпы шаруашылық (басқарушылық) шығындар	1025	1579		
коммерциялық шығындар	278	574		

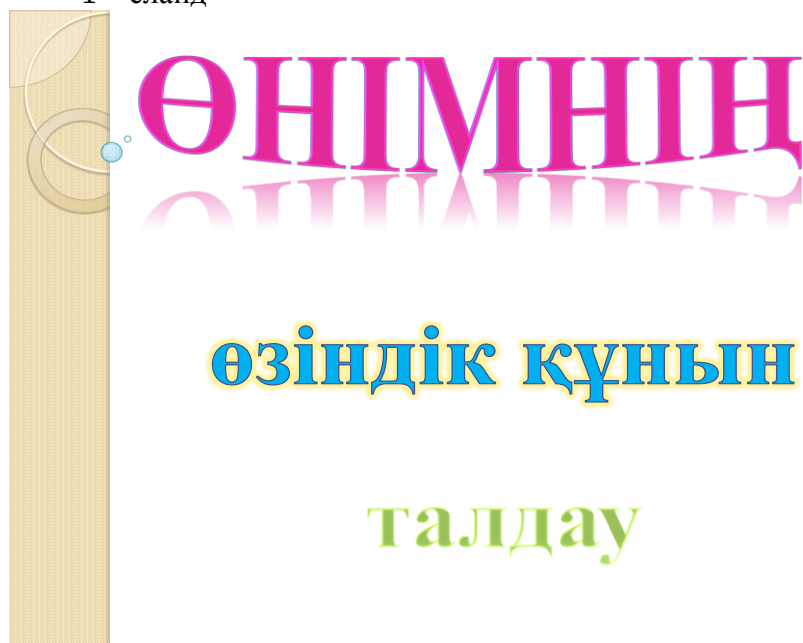
Өнімнің өзіндік құнындағы тікелей шығындардың үлес салмағы, % - барлығы				
Оның ішінде:				
тікелей материалдық шығындардың үлес салмағы				
тікелей еңбек шығындарының үлес салмағы				
ақаудан жоғалтулардың үлес салмағы				
Өнімнің өзіндік құнындағы жанама шығындардың үлес салмағы, % - барлығы				
Оның ішінде үлес салмағы:				
жалпы өндірістік шығындардың				
жалпы шаруашылық шығындардың				
коммерциялық шығындардың				
Тікелей және жанама шығындардың қатынасы				

Қажет:

1. Өнімнің өзіндік құнындағы тікелей және жанама шығындардың динамикасын бағалау.
2. тікелей және жанама шығындардың үлес салмағын, олардың қатынасын есептеу, өзіндік құн құрылымының өзгерісін бағалау.
3. Жүргізілген есептеу нәтижелері бойынша аналитикалық қорытынды құрастыру.

Презентациялық материал

1 – слайд

2 – слайд

Шығындар - тиімді шаруашылық етудің маңызды факторы. Шығындарға соңғы қаржылық нәтижені анықтау мақсатында есепті кезеңде шығарылған, есептеу мен шығыстар жатқызылады.

Шығындар, өндіру және сату үшін қажетті, барлық материалдық шығындар мен еңбек ақы шығындарын ақшалай көріністе сипаттайтын өнімнің өзіндік құнының көрсеткіштері арқылы көрсетіледі.

Өнімнің (жұмыс, қызмет) өзіндік құны — табиғи ресурстар, шикізат, материалдар, отын, энергия, негізгі қор, еңбек ресурстары, сондай-ақ оны өндіру және сатуға басқа да шығындар өнімін (жұмыс, қызмет) өндіру процесінде қолданылатын құндық бағалау.

3 – слайд

ЖІКТЕЛУІ

Калькуляция 1. объектілеріне қатысы бойынша

Тікелей (жекелеген өнім түрлерін өндірумен байланысты – шикізат, материалдар, өндірістік жұмысшылар жалақысы) калькуляция объектісіне тікелей жатқызылады

Жанама (бірнеше өнім түрлерін өндірумен байланысты – жалпы өндірістік шығындар, жабдықтарды ұстауға арналған шығындар) бара-бар тиісті база бөлу жолымен калькуляциялау объектісіне жатады (негізгі жұмысшылардың негізгі және қосымша жалақысы немесе тікелей шығындар немесе өндірістік алаң.

4 - слайд

2. Есепте бейнеленуіне және есептілікке байланысты

Айқын (бухгалтерлік есепте көрсетіледі) – бұл өндіріс факторларын жеткізушілерге тікелей төлемдер

Айқын емес (бухгалтерлік есепте көрсетілмейді) басқарушылық шешімдер нұсқаларын бағалауда ескеріледі . Бұл ресурстарды пайдаланудың балама шығындары.

5 – слайд

3. Өндіріс көлемінің өзгерісі кезінде шығындарды өткізуге байланысты.

Тұрақты (өндіріс көлемі өзгерген кезде тұрақты – амортизация, жалдау ақысы, жұмысшылардың мерзімдік еңбекақысы, қарыз құралдарын пайдаланғаны үшін пайыздар)

Айнымалы (өндіріс көлемі өзгерген кезде өзгереді – шикізатқа деген шығындар, материалдар, өндірістік жұмысшылардың кесімді еңбекақысы)

6 – слайд

Шығын элементтері

1. Материалдық шығындар (МЗ)
2. Еңбекке ақы төлеуге арналған шығындар (Т)
3. Әлеуметтік қажеттіліктерге аударымдар (Осоц)
4. Негізгі құралдардың амортизациясы (А)
5. Басқа да шығындар (МЕА тозуы, жалдау ақысы, міндетті сақтандыру төлемдері, пайыздар, салықтар)

Шығын баптары

1. Шикізат және материалдар
2. Сатып алынатын бұйымдар және жартылай фабрикаттар
3. Технологиялық мақсаттарға арналған отын және энергия
4. Өндіріс жұмысшыларының еңбегіне ақы төлеу
5. Машиналар мен жабдықтарды күтіп-ұстауға жұмсалатын шығындар
6. Жалпыөндірістік және жалпышаруашылық шығындар
7. Ақау шығындары
8. Басқа да өндірістік шығындар
9. Коммерциялық шығындар

7 – слайд

Өнімнің өзіндік құнының талдау объектілері мынадай көрсеткіштер болып табылады:

- жалпы алғанда және шығындар элементтері бойынша тауарлық өнімнің толық өзіндік құны;
- тауарлы өнім теңге шығындары;
- жөкелеген бұйымдардың өзіндік құны;
- шығындардың жөкелеген баптары.

8 – слайд

Ақпарат көздері: «Кәсіпорынның (ұйымның) өнімдерді (жұмыстар, қызметтер) өндіру және сатуға жұмсаған шығындары туралы Есеп», өнімнің өзіндік құнының жоспарлы және есептік калькуляциясы, негізгі және қосалқы өндірістер бойынша шығындарды синтетикалық және талдамалы есептеудің деректері және т.б.

9 – слайд

Тауарлық өнімнің 1 теңгесіне шығындар деңгейі, өнімнің өзіндік құнының пайдамен тікелей байланысын білдіретін қорытындыланған көрсеткіш болып табылады:

$$1 \text{ теңгеге кеткен шығын} = \frac{\text{Құрылысқа кеткен шығын мөлшері}}{\text{тауарлық өнім}}$$

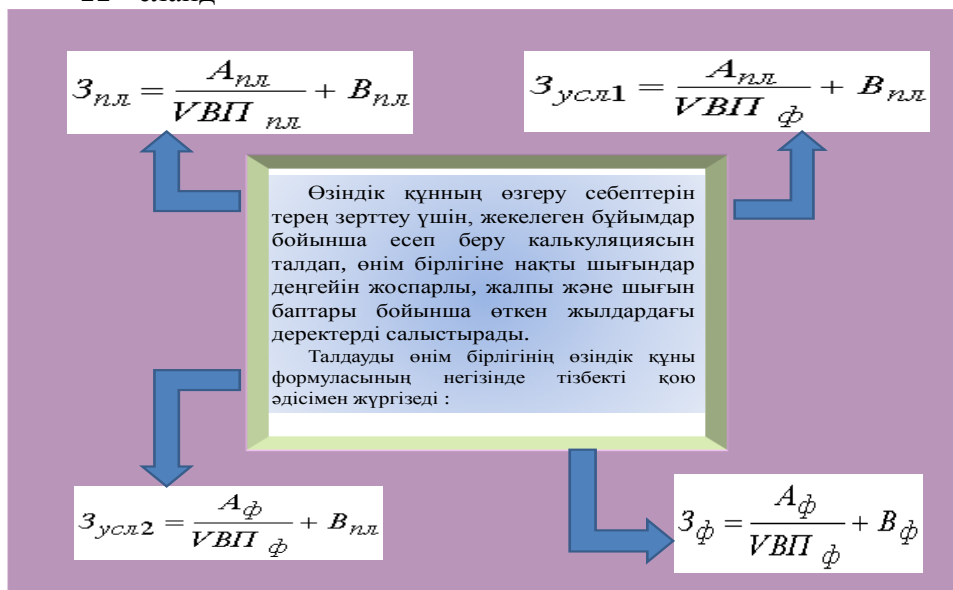
Талдау процесінде, сондай-ақ тауарлық өнімнің теңгесіне шығындар динамикасын зерделеу керек және осы көрсеткіш бойынша шаруашылықаралық салыстыруды өткізу керек,

10 - слайд

Тауарлық өнімнің 1 теңгесіне шығындардың факторлық жүйесінің схемасы

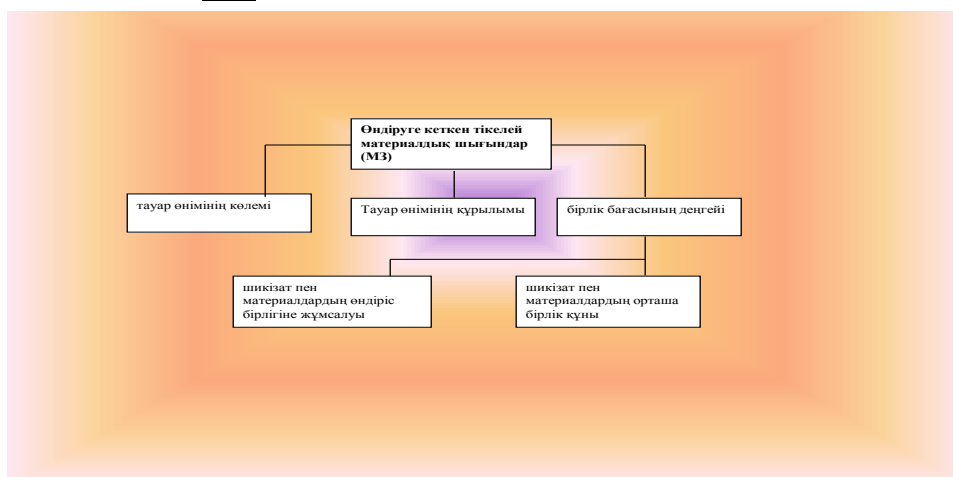

11 - слайд

12 - слайд

$$MЗ = \sum (VBP_i \cdot УД_i \cdot УР_i \cdot ЦМ_i)$$

13 – слайд

Өнімнің өзіндік құнының жанама шығындары мынадай кешенді баптарда көрсетілген: жабдықтарды ұстау және пайдалану шығындары, жалпы өндірістік және жалпы шаруашылық шығындар, коммерциялық шығындар. Осы шығындарды талдау 5-10 жыл динамикадағы тауарлық өнімнің 1 теңгесіне олардың нақты шамасымен, сондай-ақ есепті кезеңнің жоспарлы деңгейімен салыстыру арқылы жүзеге асады. Мұндай салыстыру, динамикада және жоспармен салыстырғанда тауарлы өнім құнында олардың үлесі қалай өзгергенін, және қандай үдерісі байқалатынын көрсетеді – осы немесе төмендеу. Кейіннен талдау процесінде шығындардың абсолюттік және салыстырмалы өзгеруін тудырған себептерді анықтайды. Өз құрамы бойынша бұл, бірнеше элементтерден тұратын, кешенді баптар .

Өнімнің нақты шығарылымына жоспарлы шығындарды қайта есептеу үшін мына формуланы пайдалануға болады :

$$З_{СК} = З_{ПЛ} (100 \pm \Delta ПП \% \cdot K_3) \div 100$$

где $З_{СК}$ – өнімнің нақты шығарылымына түзетілген шығындар ;
 $З_{ПЛ}$ – бап бойынша шығындардың жоспарлы сомасы;

$\Delta ПП \%$

тауар өнімдерін шығару бойынша жоспарды артығымен орындау (толық орындамау) %;

K_3 – шығындардың өнім өндіру көлеміне тәуелділік коэффициенті.

Одан әрі талдау барысында шығындардың әрбір бабы бойынша салыстырмалы артық шығын немесе қаражатты үнемдеу себептерін анықтайды.

Шығындар шамасымен салыстырады .
Цехтік және жалпы шаруашылық шығындарды талдаудың маңызы зор, себебі олар өнімнің өзіндік құнында үлкен үлес салмақ алады. Бұл шығындарды шартты-тұрақты және шартты-өзгермелі деп бөледі, ал соңғыларын тауарлық өнім өндірісі бойынша жоспардың орындалу пайызына түзетеді. Нақты деректерді жоспарлы үстеме

Тақырып 2 Капиталдың қалыптасуы мен бөлінуін талдау

Мақсаты: Капиталдың негізгі көздерін зерттеу, тапсырмаларды және ақпараттық қолдауды талдау. Кәсіпорын капиталының қалыптастыру көздерін, құрамын және динамикасын зерттеу, кәсіпорын капиталының бөлінуін талдау.

2.1 Капиталдың негізгі көздері. Тапсырмаларды және ақпараттық қолдауды талдау.

2.2 Кәсіпорын капиталының қалыптасу көздерін, құрамын және динамикасын талдау

2.3 Кәсіпорын капиталын бөлуді талдау

2.1 Капиталдың негізгі көздері. Тапсырмаларды және ақпараттық қолдауды талдау.

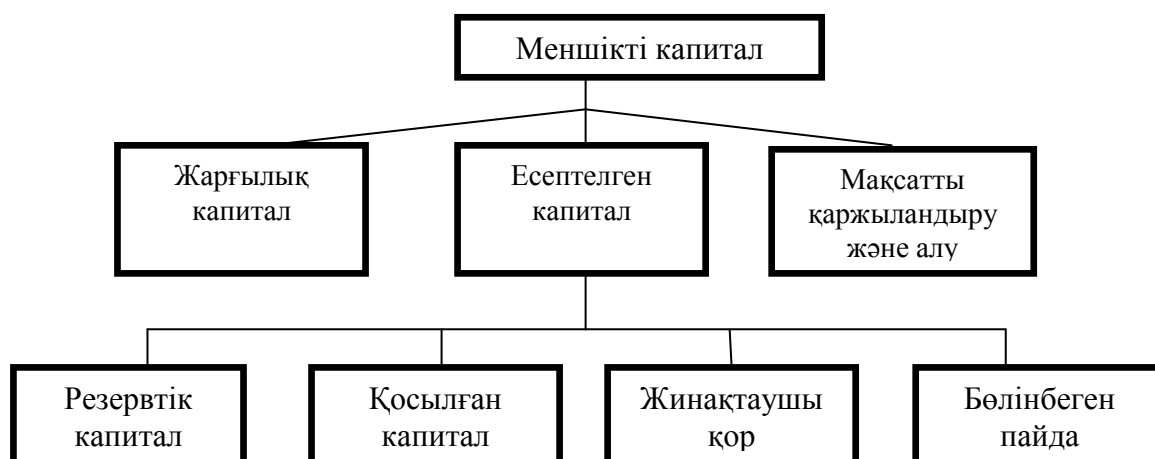
Капитал - бұл кәсіпкерлік субъектінің пайда табу мақсатында өз қызметін жүзеге асыратын құрал.

Кәсіпорынның қаржылық әл-ауқаты және оның қызметінің нәтижелері шаруашылық жүргізуші субъектінің капиталы қандай дәрежеде, оның құрылымы қаншалықты жақсы, тұрақты және айналымдағы қаражатқа айналу қаншалықты тиімді екенін көрсетеді.

Экономикалық қызметті талдау кәсіпорынның қаржылық жағдайын зерттеуден басталуы және аяқталуы керек.

Талдаудың негізгі міндеттері:

- 1) кәсіпорынның бастапқы шарттарын зерделеу;
- 2) есеп беру кезеңінде капиталдың бар болуы мен құрылымының өзгеруін және орын алған өзгерістерді бағалау;
- 3) капиталды ұлғайту жолдарын іздестіру, оны қайтару деңгейін арттыру және кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын нығайту (сурет 5).

Сурет 5- Кәсіпорынның меншікті капиталының құрамы

Компанияның қаржылық жағдайын талдау, оның капиталын қалыптастыру және орналастыру үшін негізгі ақпарат көздері баланс, пайдалар мен шығындар

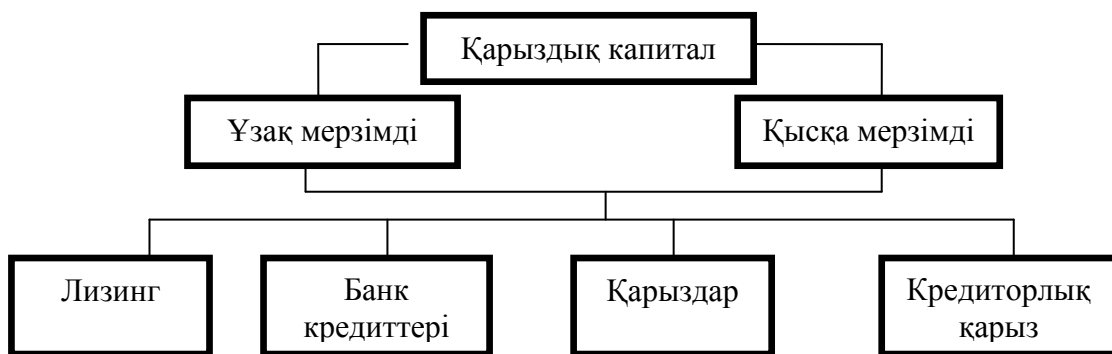
туралы есептер, капитал ағымы, ақшалай қаражаттардың қозғалысы, негізгі құралдардың болуы, қозғалысы және есеп берудің басқа нысандары, бастапқы және талдамалық есеп деректері, жеке бухгалтерлік балансты декодтау және егжей-тегжейлі сипаттау қолданылады.

Капитал өзінің (ішкі) және (сыртқы) көздер есебінен қалыптасады.

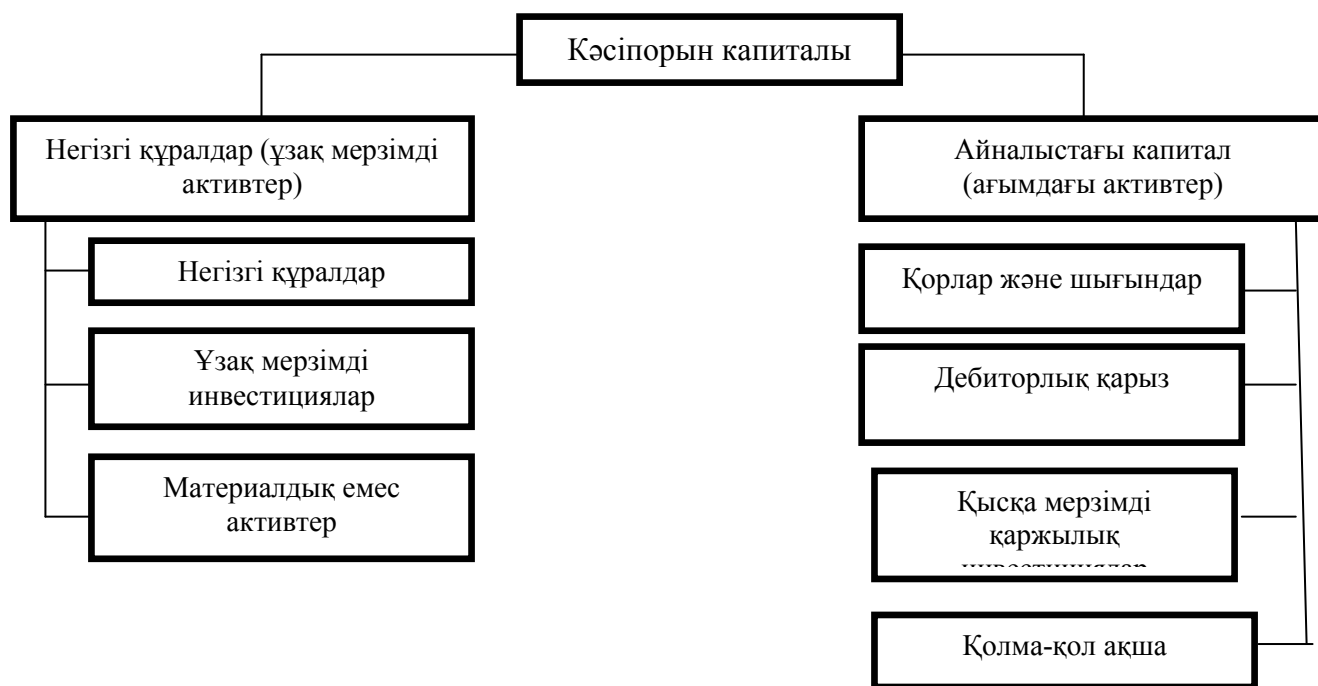
Оның құрамына жарғылық капитал, жинақталған капитал (резервтік және қосымша капитал, жинақтаушы қор, бөлінбеген пайда) және басқа түсімдер кіреді (арнайы қаржыландыру, қайырымдылықтар және т.б.).

Жарғылық капитал – нормативтік қызметті қолдау үшін керек құрылтайшылардың қаражаты. *Қосылған капитал* кәсіпорындық қорлардың көзі ретінде мүлікті қайта бағалау немесе акцияларды номиналды құнынан жоғары деңгейде сату нәтижесінде пайда болады. Қаржыландырудың негізгі көзі - меншікті капитал болып табылады.

Жинақтаушы қор кәсіпорынның пайдасы, амортизациялық шығындар мен мүліктің бір бөлігін сату есебінен құрылады (сурет 6,7).

Сурет 6- Қарыз капиталының жіктелуі

Сурет 7- Капиталдың бөлінуі

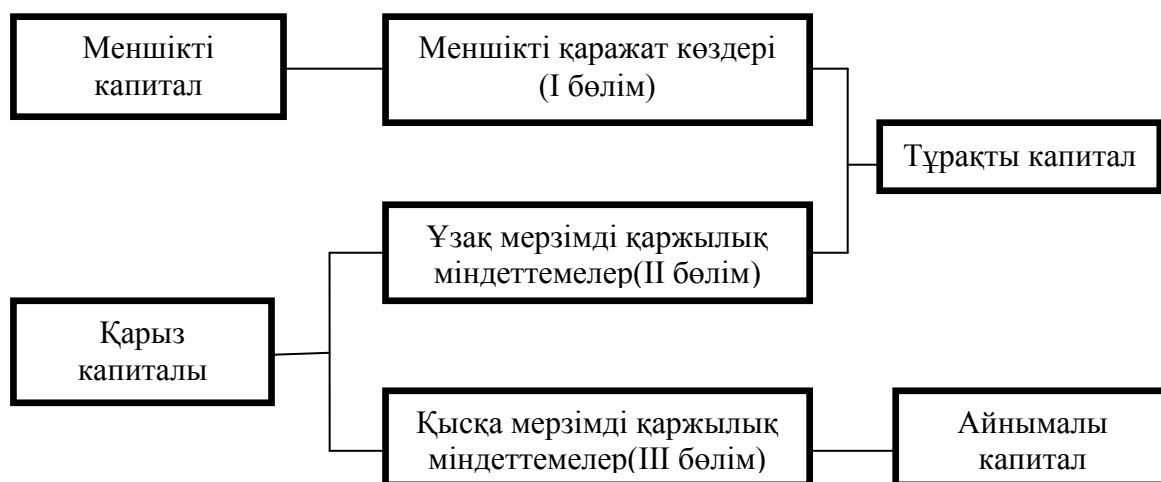
Ол ұзақ мерзімді (бір жылдан астам) және қысқа мерзімді (бір жылға дейін) бөлінеді.

Қарыздық капитал - банктер мен қаржы компанияларының несиелері, қарыздары, кредиторлық берешек, лизинг, коммерциялық қағаз және т.б. болып табылады.

2.2 Кәсіпорын капиталының қалыптасу көздерін, құрамын және динамикасын талдау

Бухгалтерлік баланста ұсынылған ақпарат меншікті және қарыз капиталының құрылымында қандай өзгерістер болғанын анықтауға мүмкіндік береді, айналымға қанша ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді қарыз қаражаты тартылады, яғни, міндеттеме қаражат қайдан келгенін, кәсіпорын үшін жауапты екенін көрсетеді.

Меншік дәрежесі бойынша пайдаланылған капитал меншікті (міндеттеменің I бөліміне) бөлінеді және қарызға алынады (міндеттеменің II және III бөлімдері). Пайдалану ұзақтығына қарай капитал тұрақты (тұрақты) (міндеттемелердің I және II бөлімдері) және қысқа мерзімді (міндеттемелердің III бөлімі) болып табылады (сурет 8).

Сурет 8- Пассивтің баланстық құрылымы

Есепті кезеңде талданатын кәсіпорында (кесте 5) меншікті және қарыздық капиталдың мөлшері артты. Алайда, оның құрылымында меншікті қаражат көздерінің үлесі 2,8% -ға төмендеді, ал қарыз қаражат керісінше ұлғайды, бұл кәсіпорынның сыртқы инвесторларға және кредиторларға қаржылық тәуелділік деңгейін жоғарылатуды білдіреді.

Кесте 5 - Капитал көздерінің динамикасын және құрылымын талдау

Капитал көздері	Сомма, АБ			Капитал құрылымы, %		
	Жыл басы	Жыл соңы	өзгерістер	Жыл басы	Жыл соңы	өзгерістер
Жеке капитал	25 000	29 500	+4500	57,7	51,9	-2,8

Қарыз капиталы	20 700	27 300	+6600	45,3	48,1	+2,8
Барлығы	45 700	56 800	+11100	100	100	-

Қаржылық жағдайды ішкі талдау кезінде осы көрсеткіштерге қосымша жеке және қарыз капиталының құрылымын зерделеу, оның жекелеген құрамдас бөліктерінің өзгеру себептерін анықтау және есепті кезеңде осы өзгерістерді бағалау қажет.

Кесте 6- да келтірілген мәліметтер меншікті капитал мөлшерінің және құрылымының өзгеруін көрсете кету керек: жинақтаушы қор мен резервтік қордың мөлшері мен үлесі едәуір өсті, ал жарғылық капиталдың үлесі азайды. Кәсіпорынның жыл соңындағы бөлінбеген пайда. Есепті кезеңде меншікті капиталдың жалпы сомасы 4500 млн. теңгеге немесе 18% -ға өсті.

Кесте 6- Меншікті капитал құрылымының динамикасы

Капиталдың көзі	Қаржы құралдарының болуы, АБ			Қорлардың құрылымы, %		
	Жыл басы	Жыл соңы	өзгерістер	Жыл басы	Жыл соңы	өзгерістер
Жарғылық капитал	10 000	10 000	-	40,0	33,9	-6,1
Резервтік капитал	1 200	1 700	+500	4,8	5,8	+1,0
Арнайы мақсаттағы қорлар	13 800	17 800	+4000	55,2	60,3	+5,1
Бөлінбеген пайда	-	-	-	-	-	-
Барлығы	25 000	29 500	+4500	100	100	-

Сол сияқты қарыз капиталының құрылымы да талданады. Кесте 7-де деректерінен. Есепті жылы қарыздық қаражат көлемі 6600 АБ-не немесе 32% -ға артты. Қарыз капиталының құрылымында да елеулі өзгерістер орын алды: банк несиесінің үлесі азайып, өтеу мерзімі өткенге дейін компанияның айналымында уақытша пайдаланылатын кредиторлық берешек үлесі өсті. *Ұзақ мерзімді қарыз капиталының талдауы кезінде*, егер ол кәсіпорында болса, ұзақ мерзімді несиелерге деген сұраныс қызықтырады, өйткені кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақтылығы (ӨТҚ) осыған байланысты. 7 кестесінде көрсетілгендей, келесі жылы кәсіпорын өзінің төлем қабілеттілігін анықтау кезінде назарға ұзақ мерзімді 800 АБ алып, ұзақ мерзімді несиелерін өтеуге тиіс.

Кесте 7 - Қарыз капиталының құрылымының динамикасы

Капиталдың көзі	Сомма, АБ			Қорлардың құрылымы, %		
	Жыл басы	Жыл соңы	Өзгерістер	Жыл басы	Жыл соңы	өзгерістер
Ұзақ мерзімді несиелер	5 000	5 300	+300	24,2	19,4	-4,8
12 айдан астам мерзімге өтелетін несиелерді қосқанда	5 000	4 500	-500	21,7	16,5	-5,2
Қысқа мерзімді несиелер	8 200	10 200	+2000	39,6	37,4	-2,2

Кредиторлық қарыз: жеткізушілер	5 100	7 700	+2 600	24,6	28,2	+3,6
вексельдерді қоса алғанда	950	1 800	+850	4,6	6,6	+2
Жалақы қызметкерлері	500	860	+360	2,4	3,2	+0,8
Әлеуметтік сақтандыру органдары	180	250	+70	0,9	0,9	-
бюджетке	1270	1750	+480	6,1	6,4	+0,3
Басқа кредиторларға	450	1240	+790	2,2	4,5	+2,3
Барлығы	20 700	27 300	+6600	100	100	-

Кредиторлық берешекті талдай отырып, бір мезгілде дебиторлық берешекті жабу көзі екенін ескеру қажет. Сондықтан, дебиторлық және кредиторлық берешек сомасын салыстыру қажет. Егер дебиторлық берешек кредиторлық берешектен асып кетсе, бұл дебиторлық берешектегі меншікті капиталдың жұмылуын білдіреді. Егер кредиторлық берешек дебиторлық берешектен 2 есе асса, онда кәсіпорынның қаржылық жағдайы тұрақсыз болып саналады. Осы кәсіпорында жыл басында және аяғында кредиторлық берешектің сомасы дебиторлық берешектің сомасынан асып кетеді, алайда өтеу мерзімі ақшалай қаражаттар ағындарындағы теңгерімсіздік тудыруы мүмкін.

Жеке капиталдың өсу қарқыны (есепті кезеңдегі капиталдандырылған пайда сомасының меншікті капиталға қатынасы) келесі факторларға байланысты:

1. Айналымның пайдасы ($R_{об}$) – таза кірістің түсімге қатынасы;
2. Капитал айналымы ($K_{об}$) – түсімнің орташа жылдық капитал мөлшеріне қатынасы;
3. Қарыз қаражатын тарту бойынша компанияның қаржылық қызметін сипаттайтын Капитал мультипликаторы (активтердің орташа жылдық сомасына қатынасы);
4. Таза пайда көлемінде капиталдандырылған пайда үлесі ($D_{кп}$).

$$T \uparrow CK = \frac{П_K}{СК}$$

мұнда $T \uparrow CK$ - меншікті капиталдың өсу қарқыны;

$П_K$ – капиталдандырылған пайда сомасы;

$СК$ – жеке капитал.

Кесте 8 - меншікті капиталдың өсу қарқынын факторлық талдау үшін бастапқы деректер

Көрсеткіштер	Өткен жыл	Есеп беру жылы
1. Капиталданған пайда, АБ	5900	6580
2. Таза пайда, АБ	11800	12650
3. Барлық сату түрлерінен түскен кірістер (таза)	95250	102000
4. Жылдық орташа капитал мөлшері, АБ	40000	50000
меншікті капитал қоса алғанда. АБ	21880	25975
5.Пайдаға капиталдандыру есебінен меншікті капиталдың өсу қарқыны ($T \uparrow CK$), %	26,96	25,33

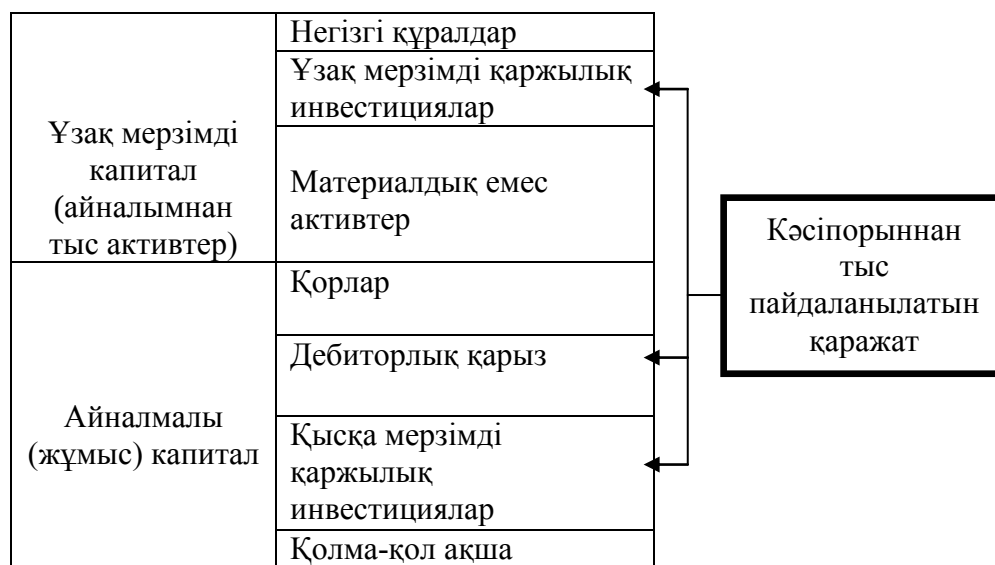
6. Айналымның кірістілігі (R_{06}), %	12,388	12,4
7. Капитал айналымы (K_{06})	2,381	2,04
8. Капитал көбейткіші (МК)	1,828	1,925
9. Жалпы таза пайдадағы капиталдандырылған пайда үлесі ($D_{КП}$)	0,50	0,52

Жоғарыда айтылғандар меншікті капиталдың өсу қарқыны өткен жылмен салыстырғанда төмен, негізінен капитал айналымының баяулауына байланысты.

2.3 Кәсіпорын капиталының бөлінуін талдау

Баланстың активі кәсіпорынға қол жетімді капиталдың орналастырылуы туралы ақпаратты қамтиды. Айнымалы капиталдың әрбір жекелеген түрі жеке бухгалтерлік балансқа сәйкес келеді.

Осы мәліметтерге сәйкес, кәсіпорынның жылжымайтын мүлігі қандай және қайсысы өндіріс және айналым саласына жататынын, кәсіпорынның активтерінде қандай өзгерістер болғанын анықтауға болады (сурет 9).

Сурет 9. Активтерді топтастыру

Кәсіпорынның қаражаты оның ішкі айналымы ретінде де, оның сыртында да болуы мүмкін (дебиторлық берешек, бағалы қағаздарды сатып алу, акциялар, басқа кәсіпорындардың облигациялары).

Айналым қаражаты өндіріс саласында болуы мүмкін (қорлар, аяқталмаған жұмыстар, болашақ кезеңдердің шығыстары) және *айналым саласы* (қоймалардағы дайын өнімді сатып алушыларға, елді мекендердегі қаражатқа, қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларға, қолма-қол ақшаға және банктердегі шоттарда болуы мүмкін), тауарлар және т.б.).

Инфляциялық процестердің әсер ету дәрежесіне байланысты барлық баланстық баптар ақшалай және ақшалай емес баптар бойынша жіктеледі.

Монетарлық активтер - ақша ағымындағы ақша мен міндеттемелерді көрсететін баланстық баптар. Сондықтан олар қайта бағалауға жатпайды. Оларға қолма-қол ақша, депозиттер, қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар, елді мекендердегі қаражаттар кіреді. *Монетарлық емес активтер* - негізгі құралдар, аяқталмаған күрделі құрылыс, босалқылар, аяқталмаған жұмыстар, дайын өнім, тауар. Бұл активтердің нақты құны уақыт пен бағаның өзгеруіне байланысты, сондықтан қайта бағалауды талап етеді.

Кәсіпорынның активтерін талдау процесінде олардың құрамы мен құрылымындағы өзгерістерді (кесте 9) біріншіден зерттеп, бағалау керек.

Кестеден көріп отырғанымыздай, есепті жылы талданатын кәсіпорын активтерінің құрылымы сәл өзгерді: негізгі капиталдың үлесі 5,6% -ға төмендеді, ал айналымдылықты қоса алғанда, өндірісте - 1% -ға және айналымда - 4,5% -ға өсті %. Осыған байланысты капиталдың органикалық құрылымы өзгерді: жыл басында айналым капиталына негізгі капиталдың қатынасы - 0,63, ал соңында - 0,5, оның айналымын жеделдетуге көмектеседі.

Кесте 9 - Кәсіпорын активтерінің құрылымы

Кәсіпорын қаражаттары	Жыл басы		Жыл соңы		Өсу	
	АБ	үлес, %	АБ	үлес, %	АБ	үлес, %
Ұзақ мерзімді активтер	17 700	38,7	18 800	33,1	+1100	-5,6
Ағымдағы активтер	28 800	61,3	38 000	66,9	+10000	+5,6
Соның ішінде:						
өндіріс	14 220	31,1	18 300	32,2	+4080	+1,1
айналыс	13 780	30,2	19 700	34,7	+5920	+4,5
Барлығы	45 700	100	56 800	100	+11100	-
Соның ішінде:						
монетарлық активтер	16 355	35,8	20 855	35,6	+4500	-0,2
Монетарлық емес активтер	29 345	64,2	35 945	64,4	+6600	+0,2

Есепті жылы олардың үлесі біршама азайғанымен, айтарлықтай үлес жиынтық баланстық валютадағы ақша активтерімен сақталады. Егер монетарлық активтер монетарлық міндеттемелерден асып кетсе, онда бағаның өсуі және ақша бірлігінің сатып алу қабілетінің төмендеуі нәтижесінде кәсіпорын осы активтердің құнсыздануына байланысты қаржы шығындарын өтейді. Керісінше, ақшалай міндеттемелердің сомасы (банктік несиелер, қарыздар, алынған аванстар және тартылған қаражаттардың басқа түрлері) ақша қаражатының сомасынан асып кетсе, онда инфляцияға байланысты қарыздардың амортизациясының салдарынан кәсіпорынның кірісі артады. Бұл шығындардың (табыстың) құны Д.Қ Панков ұсынған формула бойынша анықталуы мүмкін:

$$\Delta KL = (MP_n - MA_n) \times I_k / I_n + (MP_k - MA_k) \times I_k / I_{cp} - (MP_k - MA_k),$$

мұнда ΔKL — капитал сомасының өзгерісі; MA_n и MA_k — тиісінше, талдау кезеңінің басында және аяғында ақша қаражаттарының сомасы; MP_n және MP_k — тиісінше, талдау кезеңінің басында және аяғында ақша міндеттемелерінің

сомасы; I_n , I_k и I_{cp} - инфляция көрсеткіштері, тиісінше, талдау кезеңінің басында, аяғында және ортада. Мысалы:

	Жыл басы	Жыл соңы
Инфляция индексі, %	102,5	103,0
Монетарлық активтер, АБ	16355	20855
Монетарлық пассивтер, АБ	20700	27300

$$\Delta KL = (20700 - 16355) \times 103 / 102,5 + (27300 - 20855) \times 103 / 102,6 - (27300 - 20855) = 4391 \text{ АҚ}$$

Осылайша, ақшалай міндеттемелердің ақшалай активтерден асып кетуіне байланысты, кәсіпорын 6205 АҚ мөлшерінде қосымша кіріс алды.

Кейінгі талдау барысында тұрақты және айналымдық капиталдың құрамын, құрылымын және динамикасын егжей-тегжейлі зерделеу қажет.

Ұзақ мерзімді активтер немесе негізгі құралдар жылжымайтын мүлік, облигациялар, қорлар, пайдалы қазбалар қорлары, бірлескен кәсіпорындар, материалдық емес активтер және т.б. ұзақ мерзімді мақсаттарға жұмсалған инвестициялар болып табылады.

Кесте 10– да қарастырылып отырған кезеңде негізгі капиталдың мөлшері 6,2% -ға $(18,800 / 17,700 \times 100 - 100)$ артты.

Кесте 10 - Негізгі капиталдың құрамы мен динамикасы

Өндіріс құралы	Жыл басы		Жыл соңы		Өсу	
	АБ	үлес, %	АБ	үлес, %	АБ	үлес, %
Негізгі құралдар	10150	57,3	10800	57,4	+670	+0,1
Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	2500	14,1	3000	16,0	+500	+1,9
Аяқталмаған құрылыс	2850	16,1	3300	17,6	+450	+1,5
Материалдық емес активтер	2200	12,5	1700	9,0	-500	-3,5
Барлығы	17700	100	18800	100	+1100	-

Ұзақ мерзімді қаржылық салымдардың және аяқталмаған құрылыстың көлемін айтарлықтай арттырды, бұл кәсіпорынның инвестициялық қызметін кеңейтуді білдіреді. Материалдық емес активтердің мөлшері мен үлесі олардың амортизациясы есебінен азайды.

Бұдан басқа, ағымдағы активтердің құрамы мен динамикасындағы өзгерістерді капиталдың ең маңызды бөлігі ретінде талдау қажет, оның жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайы негізінен байланысты. Тұрақты жұмыс істейтін капиталдың құрылымы өнімдерді өндірудің және маркетингтің тұрақты, айқын белгіленген процесін көрсетеді. Ондағы елеулі өзгерістер кәсіпорынның тұрақсыз жұмысын көрсетеді.

Кесте 11- ден көріп отырғанымыздай айналымдағы активтердегі ең үлкен үлес қорлар мен шығындарға жұмсалады. Олардың үлесі жылдың басында

58,4% -ды, ал соңында - ағымдағы активтердің 57,5% -ын құрады. Жылдың соңына қарай кәсіпорынның қоймаларында дебиторлық берешек пен дайын өнімнің үлесі айтарлықтай өсті, ал қысқа мерзімді қаржы салымдары мен ақша ағымдарының үлесі соңғы кездегі абсолютті өсуге қарамастан азайып кетті, бұл өнімдерді сатуға және қаржылық жағдайдың нашарлауына әкеледі.

Кесте 11 - Ағымдағы активтердің динамикасын және құрамын талдау

Қаражаттың түрі	қаражаттың болуы, АБ			Қорлардың құрылымы, %		
	Жыл басы	Жыл соңы	Өзгеріс тер	Жыл басы	Жыл соңы	өзгерістер
Ақшалай қаражат	3440	4045	+605	12,3	10,7	-1,6
Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар	1600	1460	-140	5,7	3,8	-1,9
Дебиторлық қарыз	6615	10 650	+4035	23,6	28	+4,4
Вексельдермен қамтамасыз етілген	1500	2200	+700	5,4	5,8	+0,4
Қорлар мен шығындар	16 345	21 845	+5500	58,4	57,5	-0,9
Соның ішінде:	10 000	13 500	+3500	35,7	35,6	-0,1
Өндірістік қорлар						
аяқталмаған өндіріс	4220	4800	+580	15,1	12,6	-2,5
Дайын өнім	2125	3545	+1420	7,6	9,3	+1,7
Барлығы	28 000	38 000	+10 000	100	100	-

Бұдан кейін әрбір активтердің балансы бойынша өзгерістер туралы толығырақ қарастырылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Кәсіпорын капиталының мәні неде? Оны талдаудың негізгі міндеттері.
2. Компания қаржысының жай-күйін талдаудың негізгі көздеріне мысалдар келтіріңіз.
3. Капиталды қалыптастырудың көздері.
4. Кәсіпорынның баланстық міндеттемелерінің құрылымын ашып көрсетіңіз.
5. Капиталдың көздерін талдаудағы айырмашылықтарды түсіндіріңіз.
6. Меншікті капиталдың өсу қарқыны байланысты факторларды атаңыз.
7. Баланстың активі қандай рөл атқарады? Компанияның активтерін топтастыру.
8. Барлық баланстық баптардың инфляциялық процестерге ұшырау дәрежесіне байланысты жіктелуі.
9. Д.А. Панков формуласын қолдануды түсіндіріңіз.
10. Кәсіпорын капиталының бөлінуін талдаудағы тіркелген және айналымдық капиталдың құрамын, құрылымын және динамикасын зерттеу ролі.

Тесттік тапсырмалары

1. Пайда алу мақсатында өзінің қызметін жүзеге асыру үшін шаруашылық жүргізуші субъектісі пайдаланатын құрал:

- A) капитал;
- B) табыс;
- C) меншікті;
- D) қосылған капитал;
- E) жарғылық капитал

2. Жарғылық қызметін қамтамасыз ету үшін құрылтайшылардың қаражат сомасы:

- A) капитал;
- B) табыс;
- C) меншікті;
- D) қосылған капитал;
- E) жарғылық капитал

3. Кәсіпорынның қаражат көздері мүлікті қайта бағалау немесе акцияларды номиналды құнынан жоғары сату нәтижесінде құрылады:

- A) капитал;
- B) табыс;
- C) меншікті;
- D) қосылған капитал;
- E) жарғылық капитал

4. Есепті кезеңнің капиталдандырылған пайда сомасының меншікті капиталына қатынасы есептеледі:

- A) меншікті капиталдың өсу қарқыны;
- B) айналым рентабельділігі;
- C) капиталдың айналымдылығы;
- D) капитал мультипликаторы;
- E) капиталдандырылған пайда үлесі

5. Таза пайданың түсімге қатынасы есептеледі:

- A) меншікті капиталдың өсу қарқыны;
- B) айналым рентабельділігі;
- C) капиталдың айналымдылығы;
- D) капитал мультипликаторы;
- E) капиталдандырылған пайда үлесі

6. Түсімнің орташа жылдық капитал сомасына қатынасы есептеледі:

- A) меншікті капиталдың өсу қарқыны;
- B) айналым рентабельділігі;
- C) капиталдың айналымдылығы;

- D) капитал мультипликаторы;
- E) капиталдандырылған пайда үлесі

7. Активтер сомасының меншікті капиталдың орташа жылдық сомасына қатынасы есептеледі:

- A) меншікті капиталдың өсу қарқыны;
- B) айналым рентабельділігі;
- C) капиталдың айналымдылығы;
- D) капитал мультипликаторы;
- E) капиталдандырылған пайда үлесі

8. Қарыз қаражаттарын тарту бойынша кәсіпорынның қаржылық белсенділігін сипаттайды:

- A) меншікті капиталдың өсу қарқыны;
- B) айналым рентабельділігі;
- C) капиталдың айналымдылығы;
- D) капитал мультипликаторы;
- E) капиталдандырылған пайда үлесі

9. Қарыздық капиталға жатқызуға болады:

- A) бөлінбеген пайда;
- B) материалдық емес активтер;
- C) лизинг;
- D) қолма-қол ақша;
- E) резервтік капитал

10. Кәсіпорынның пайдасы, амортизациялық аударымдар және мүлік бөліктерін сату есебінен құрылады:

- A) жинақтау қоры;
- B) қосылған капитал;
- C) жарғылық капитал;
- D) меншікті капитал;
- E) айналым капиталы

11. Банктер және қаржылық компаниялардың кредиттері, кредиторлық берешектер, лизинг, коммерциялық қағаздар және т.б. бұл ...

- A) қарыздық капитал;
- B) табыс;
- C) меншікті капитал;
- D) қосылған капитал;
- E) жарғылық капитал.

12. Меншікті капиталдың өсу қарқыны қандай факторларға байланысты болады?

- A) айналым рентабельділігі;

- В) капиталдың айналымдылығы;
- С) капитал мультипликаторы;
- Д) таза пайда сомасындағы капиталдандырылған пайда үлесі;
- Е) айналым рентабельділігі, капиталдың айналымдылығы, капитал мультипликаторы, таза пайда сомасындағы капиталдандырылған пайда үлесі.

13. Айналым рентабельділігі бұл...

- А) түсімнің орташа жылдық капитал сомасына қатынасы;
- В) қарыз қаражаттарын тарту бойынша кәсіпорынның қаржылық белсенділігі;
- С) таза пайданың түсімге қатынасы;
- Д) активтер сомасының меншікті капиталдың орташа жылдық сомасына қатынасы;
- Е) капитал сомасының орташа жылдық түсімге қатынасы.

14. Ағымдағы ақшалай бағалаудағы құралдар мен міндеттемелер бейнелейтін баланс баптары аталады ...

- А) монетарлық емес активтер;
- В) монетарлық активтер;
- С) капитал;
- Д) айналым рентабельділігі;
- Е) орташа жылдық түсім.

15. Негізгі құралдар, аяқталмаған күрделі құрылыс, қорлар, аяқталмаған өндіріс, дайын өнім, тауарлар жатады ...

- А) монетарлық емес активтер;
- В) монетарлық активтер;
- С) капитал;
- Д) айналым рентабельділігі;
- Е) орташа жылдық түсім.

16. Фирма бойынша деректер бар, мың. теңге.

Көрсеткіштер	Базистік жыл	Есепті жыл
Тұрақты бағада негізгі капиталдың орташа құны	850	740
Тұрақты бағада өнім шығару	975	854,6

Барлық өнімнің өсімін есептеңіз.

- А) -110;
- В) -120,4;
- С) 120,4;
- Д) 110;
- Е) -4,6.

17. Кәсіпорын бойынша деректер бар, мың. теңге

Көрсеткіштер	Базистік жыл	Есепті жыл

Тұрақты бағада өнім шығару	780	985
Тұрақты бағада негізгі капиталдың орташа құны	590	520
Қызметкерлердің орташа тізімдік саны, адам	260	270

Базистік және есепті жылдарда капитал қайтарымын есептеңіз.

- A) 1,894, 0,125;
- B) 2,269, 1,926;
- C) 0,756, 0,5;
- D) 3,00, 3,648;
- E) 1,322, 1,894.

18. Кәсіпорын бойынша деректер бар, мың. теңге

Көрсеткіштер	Базистік жыл	Есепті жыл
Тұрақты бағада өнім шығару	780	985
Тұрақты бағада негізгі капиталдың орташа құны	590	520
Қызметкерлердің орташа тізімдік саны, адам	260	270

Базистік және есепті жылдарда капитал сыйымдылығын есептеңіз.

- A) 1,894, 0,125;
- B) 2,269, 1,926;
- C) 0,756, 0,528;
- D) 3,00, 3,648;
- E) 1,322, 1,894.

19. Фирманың келесі деректері (млн. теңге) белгілі: 1) жыл басына толық құны бойынша негізгі капиталдың болуы – 800, қалдық құны бойынша 760; 2) бір жылдың ішінде: а) негізгі капиталды толықтыру және қалпына келтіру, барлығы – 150, оның ішінде жаңа – 90, индекстеу есебінен – 20, күрделі жөндеу жүргізілді – 40; б) тозуы және шығып қалуы, барлығы -120, оның ішінде жойылды – 70, тозған – 50. Сарапшы жыл соңына фирманың негізгі капиталын толық қалпына келтіру құнын 870 млн. теңге сомасына бағалады., Жыл соңына негізгі капиталдың толық құны бойынша болуына есептеу өткізіңіз.

- A) 870;
- B) 780;
- C) 800;
- D) 830;
- E) 832.

20. Фирманың келесі деректері (млн. теңге) белгілі: 1) жыл басына толық құны бойынша негізгі капиталдың болуы – 800, қалдық құны бойынша 760; 2) бір жылдың ішінде: а) негізгі капиталды толықтыру және қалпына келтіру, барлығы – 150, оның ішінде жаңа – 90, индекстеу есебінен – 20, күрделі жөндеу жүргізілді – 40; б) тозуы және шығып қалуы, барлығы -120, оның ішінде

жойылды – 70, тозған – 50. Сарапшы жыл соңына фирманың негізгі капиталын толық қалпына келтіру құнын 870 млн. теңге сомасына бағалады. Толық құны бойынша істен шығу коэффициентін есептеуді өткізіңіз (%- бен, жүздік дәлдікпен).

- A) 18,07;
- B) 14,46;
- C) 15,00;
- D) 18,75;
- E) 13,79.

Тәжірибелік тапсырмалар

Тапсырма 1. Капитал көздерінің құрылымы мен динамикасын талдау

Капитал көзі	Сомма, АБ			Капитал құрылымы, %		
	жыл басында	жыл аяғында	Өзгерісі (+,-)	жыл басында	жыл аяғында	Өзгерісі (+,-)
Меншікті капитал	26600	30800				
Қарыз капиталы	21900	28400				
Барлығы				100	100	-

Қажет:

1. Капитал көздерінің жыл басындағы және аяғындағы сома өзгерісін анықтау
2. Есепті жылдағы ұйым капиталының құрылымын кестеде талдау.
3. Қорытынды жасау.

Тапсырма 2. Меншікті капитал құрылымының динамикасы

Капитал көзі	Құралдардың болуы, АБ			Құралдардың құрылымы,%		
	жыл басында	жыл аяғында	Өзгерісі (+,-)	жыл басында	жыл аяғында	Өзгерісі (+,-)
Жарғылық капитал	11000	11000				
Резервтік капитал	1340	1600				
Арнайы мақсаттағы қорлар	14650	18970				
Бөлінбеген пайда	-	-				
Барлығы				100	100	-

Қажет:

1. Меншікті капитал көздерінің есебін жүргізу.
2. Есепті жылы ұйымның меншікті капиталының құрылымын кестеде талдау.
3. Қорытынды жасау.

Тапсырма 3. Қарыз капиталы құрылымының динамикасы

Капитал көзі	Сума, АБ			Капитал құрылымы, %		
	жыл басында	жыл аяғында	Өзгеріс і (+,-)	жыл басында	жыл аяғында	Өзгеріс і (+,-)
Ұзақ мерзімді несиелер	6100	6800				
12 айдан астам мерзімге өтелетін несиелерді қосқанда	6100	5500				
Қысқа мерзімді несиелер	9300	11100				
Кредиторлық қарыз: жеткізушілер	6200	8400				
вексельдерді қоса алғанда	1400	1800				
Еңбекақы төлеу бойынша қызметкерлерге	610	960				
Әлеуметтік сақтандыру органдарына	190	280				
бюджетке	1380	1940				
Басқа кредиторларға	520	1340				
Барлығы				100	100	-

Қажет:

1. Қарыз капиталы көздерінің есебін жүргізу.
2. Есепті жылы ұйымның қарыз капиталының құрылымын кестеде талдау.
3. Қорытынды жасау.

Жеке үй тапсырмасы

Тапсырма 1. Меншікті капиталдың өсу қарқынын факторлық талдау үшін бастапқы деректер

Көрсеткіштер	Өткен жыл	Есеп беру жылы
1. Капиталданған пайда, АБ	6000	6670
2. Таза пайда, АБ	11900	12760
3. Барлық сату түрлерінен түскен кірістер (таза)	95350	102120
4. Капиталдың орташа жылдық сомасы, АБ	40100	50100
меншікті капиталды қоса алғанда. АБ	21980	26050
5. Пайданы капиталдандыру есебінен меншікті капиталдың өсу қарқыны ($T \uparrow SK$), %		
6. Айналым рентабельділігі ($R_{об}$), %		
7. Капиталдың айналымдылығы ($K_{об}$)		
8. Капиталдың мультипликаторы (МК)		
9. Таза пайданың жалпы сомасындағы капиталдандырылған пайда үлесі ($D_{кп}$)		

Қажет:

1. Пайданы капиталдандыру есебінен меншікті капиталдың өсу қарқынын есептеу.

2. Айналым рентабельділігін, капиталдың айналымдылығын, капиталдың мультипликаторын, таза пайданың жалпы сомасындағы капиталдандырылған пайда үлесін есептеу.

3. Қорытынды жасау.

Презентациялық материал

1 – слайд

2 – слайд

1. Капиталдың негізгі көздері.
Талдаудың міндеттері және ақпараттық қамтамасыз етілуі

Капитал - пайда алу мақсатында өзінің қызметін жүзеге асыру үшін шаруашылық жүргізуші субъектісі пайдаланатын құрал.

3– слайд

4– слайд

5– слайд

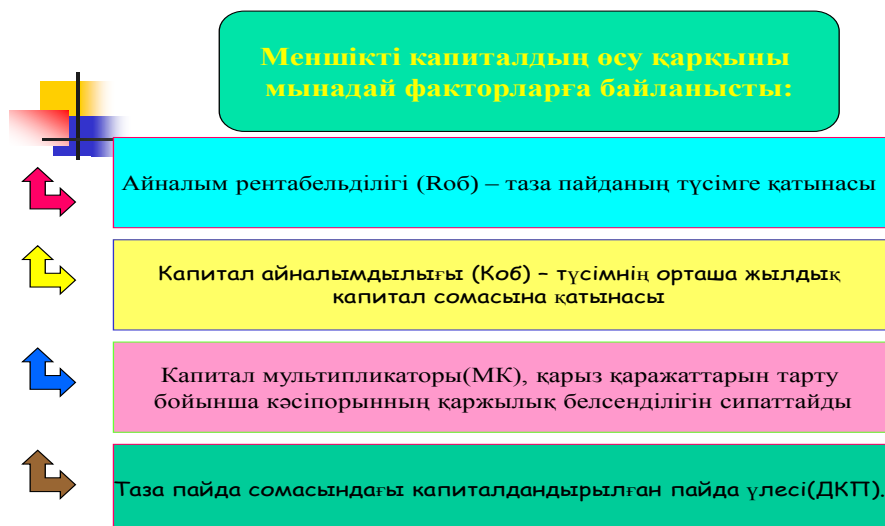
6 – слайд

7 - слайд

8 – слайд

9– слайд

Таза пайда сомасындағы капиталдандырылған пайда үлесі (КПУ)

$$T \uparrow CK = \frac{\Pi_K}{CK}$$

T↑CK - меншікті капиталдың өсу қарқыны;

ΠK – капиталдандырылған пайда сомасы;

CK – меншікті капитал.

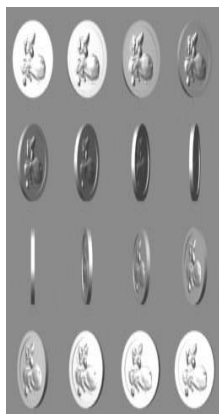
10– слайд

Кәсіпорын капиталының орналасуын талдау

Баланс активі кәсіпорын иелігінде қолда бар капиталдың орналасуы туралы мәліметтерді қамтиды. Орналастырылған капиталдың әрбір түріне баланстың жеке бабы сай. Осы деректер бойынша, кәсіпорынның активтерінде қандай өзгерістер орын алғанын, қандай бөлігін кәсіпорынның жылжымайтын мүлігі, ал қайсысын - айналым құралдары, оның ішінде өндіріс саласында және айналыс саласындағы, құрайтынын орнатуға болады.

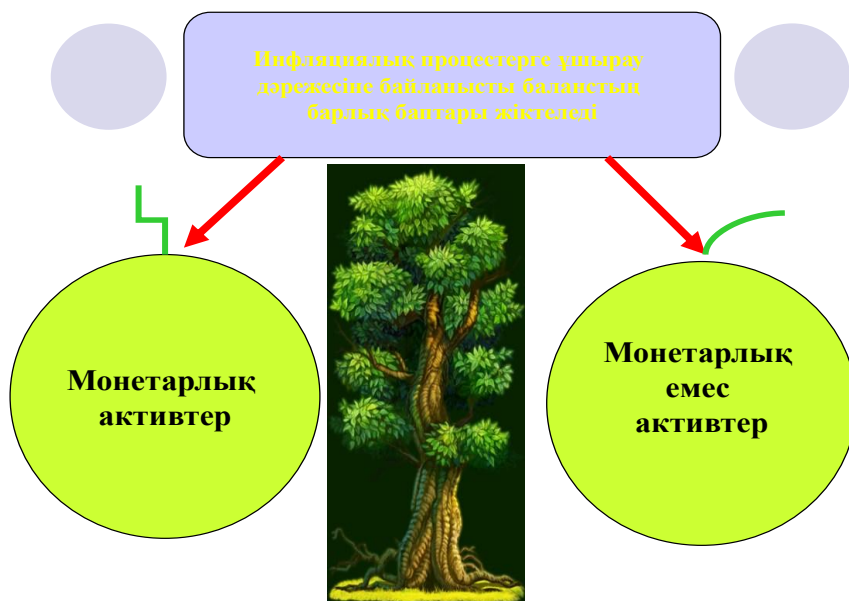
11 – слайд

Кәсіпорын активтерін топтастыру

Ұзақ мерзімді капитал (ұзақ мерзімді активтер)	Негізгі құралдар	Кәсіпорыннан тыс пайдаланылатын қаражат
	Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	
Айналымды (жұмыс) капитал	Материалдық емес активтер	
	Қорлар	
	Дебиторлық қарыз	
	Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар	
	Қолма-қол ақша	

12 - слайд

13 – слайд

Шығын (кіріс) деректерінің шамасы

$$\Delta KL = (MP_n - MA_n) \times I_k / I_n + (MP_k - MA_k) \times I_k / I_{cp} - (MP_k - MA_k),$$

ΔKL — капитал соммасының өзгерісі ; **MA_n и MA_k** — тиісінше, талданып отырған кезең басындағы және соңындағы монетарлық активтердің сомасы ; **MP_n и MP_k** — тиісінше, талданып отырған кезең басындағы және соңындағы монетарлық пассивтердің сомасы ; **J_n, J_k и J_{cp}** - тиісінше талданып отырған кезең басына, соңына және ортасына инфляция индекстері .

14 – слайд

Ұзақ мерзімді активтер, немесе негізгі капитал - бұл қаражаттарды ұзақ мерзімді мақсаттармен жылжымайтын мүлікке, облигацияларға, акцияларға, пайдалы қазбалар қорына, бірлескен кәсіпорындарға, материалдық емес активтерге және т. б. салу.

Тақырып 3 Кәсіпорын капиталын пайдаланудың тиімділігін және қарқындылығын талдау

Мақсаты: Капиталды пайдаланудың тиімділігі мен қарқындылығын және оларды есептеу әдістемесінің көрсеткіштерін зерделеу, капиталдың айналымдылығын талдау, қарыз капиталын пайдаланудың тиімділігін бағалау. Қаржылық тетіктің әсері.

3.1 Капиталды пайдаланудың тиімділігі мен қарқындылығының көрсеткіштері. Оларды есептеу әдістемесі.

3.2 Капиталдың айналымдылығын талдау.

3.3 Қарыз капиталын пайдаланудың тиімділігін бағалау. Қаржылық тетіктің әсері.

3.1 Капиталды пайдаланудың тиімділігі мен қарқындылығының көрсеткіштері. Оларды есептеу әдістемесі

Капиталды пайдалану тиімділігі оның табыстылығымен (рентабельділігімен) - негізгі және айналым капиталының орташа жылдық сомасына пайда сомасының қатынасымен сипатталады.

Капиталды пайдалану қарқындылығының сипаттамалары үшін оның айналымдылық (өнімді сатудан, жұмыстардан және қызметтерден түсім қатынасының капиталдың орташа жылдық құнына қатынасы) коэффициенті есептеледі.

Айналымдылық капиталдың коэффициентінің кері көрсеткіші болып капитал сыйымдылығы (капиталдың орташа жылдық сомасы қатынасының түсім сомасына) табылады.

Жиынтық капиталдың рентабельділігі мен оның айналымдылығының арасындағы көрсеткіштерінің өзара байланысы былайша өрнектеледі:

$$\frac{\text{Пайда}}{\text{Капиталдың орташа жылдық сомасы}} = \frac{\text{Пайда}}{\text{Сатудан түскен пайда}} \times \frac{\text{Сатудан түскен пайда}}{\text{Капиталдың орташа жылдық сомасы}}$$

Басқаша айтқанда, активтердің рентабельділігі (ROA) сату рентабельділігінің шығарымына (R_{pn}) және капиталдың айналымдылық коэффициентіне ($K_{об}$) тең:

$$ROA = K_{об} \times R_{pn}$$

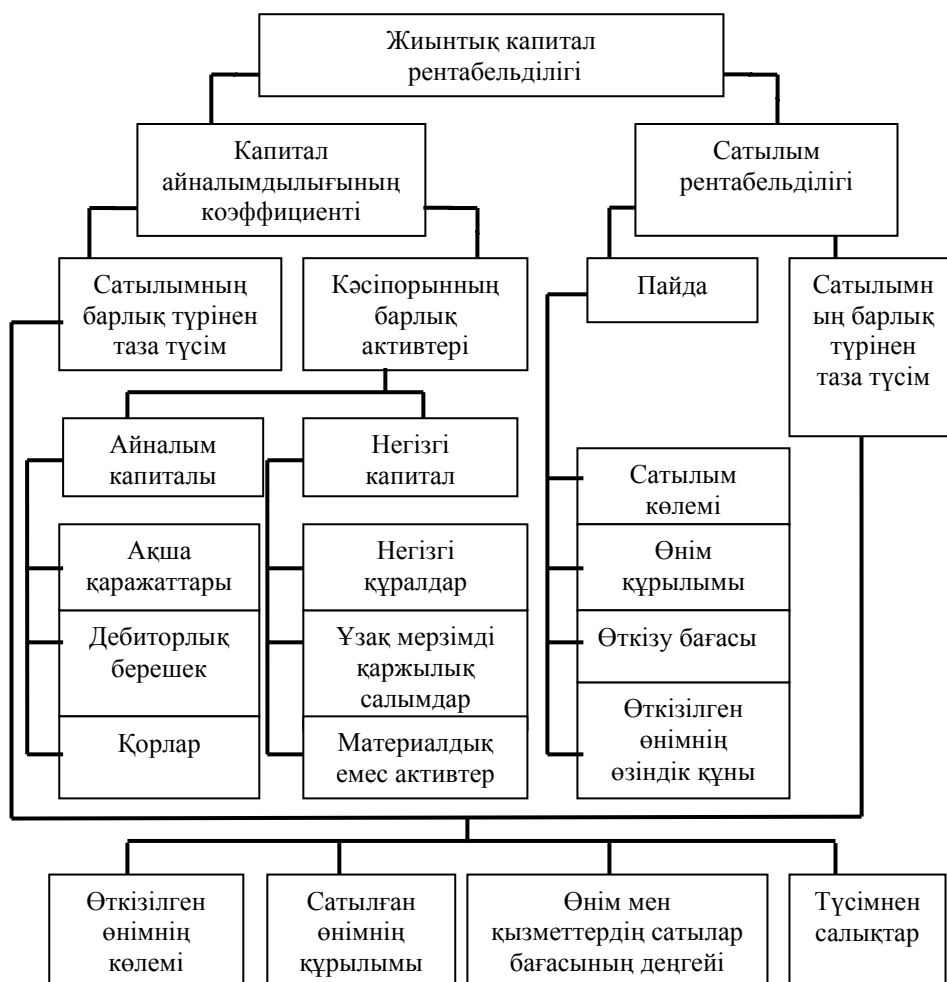
Капитал рентабельділігін есептеу кезінде инвестициялық база ретінде, сондай-ақ, «Меншікті капитал» + «Ұзақ мерзімді қарыз қаражаты» пайдаланады. Ол «Активтердің жалпы сомасы» базасынан ерекшеленеді, себебі, одан қысқа мерзімді заемдық қаражат есебінен қалыптастырылған айналым активтері алынып тасталады. Бұл көрсеткіш барлық капиталдың тиімділігін емес, тек меншікті (акционерлік) және ұзақ мерзімді қарыз

капиталының тиімділігін сипаттайды. Оны, әдетте, *инвестицияланған капиталдың рентабельділігі (ROJ) деп атайды.*

Капитал рентабельділігін есептеу кезінде инвестициялық база ретінде меншікті (акционерлік) капиталдың орташа жылдық құны пайдаланылуы мүмкін. Бірақ бұл жағдайда, салықтарды және қарызға қызмет көрсету бойынша пайызды, сондай-ақ артықшылықты акциялар бойынша дивидендтерді шегергендегі пайданы есепке алады. Бұл көрсеткіш *"Жеке капиталдың рентабельділігі" (ROE)* деп аталады. Осы көрсеткіштің шамасын барлық капиталдың рентабельділік шамасымен (ROA) салыстыру, меншік иесінің пайдасына қарыз капиталының әсерін көрсетеді.

Меншікті капиталдың рентабельділігінің деңгейін анықтау кезінде қарыздық капиталға қызмет көрсету бойынша қаржылық шығыстарсыз таза табыс есепке алынады.

Капиталдың рентабельділігі, өнімдердің пайдалылығы мен капиталдың айналымдылығының және олардың деңгейін қалыптастыратын факторлардың арасындағы байланыс 10- суретінде көрсетілген.

Сурет 10. Жиынтық капиталдың рентабельділігін қалыптастыратын факторлардың өзара байланысы

Тиісінше, барлық активтердің айналымдылығын анықтау кезінде түсім өзіне өнім өткізу сомасын ғана емес, сонымен қатар мүлік, бағалы қағаздар және т. б. сатудан түскен түсімді қамтуы тиіс.

Негізгі қызметте жұмыс істейтін капиталдың рентабельділігін есептеу үшін өнімді өткізуден, жұмыстардан, қызметтерден түскен ғана табыс, ал инвестициялық база ретінде - аяқталмаған күрделі құрылыс қалдықтары, орнатылмаған жабдықтар, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді қаржылық салымдар шегеріп тастағандағы активтер сомасы алынады.

Өндірістік капиталдың рентабельділігі өнімді өткізу пайдасының ағымдағы материалдық активтер және амортизацияланатын мүліктің орташа жылдық сомасы қатынасымен есептеледі. Егер барлық активтердің рентабельділігін анықтасақ, онда есепке өнім өткізуден, мүлікті өткізуден және тыс өткізілген нәтижелерден (ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді қаржылық салымдардан табыстар, бірлескен кәсіпорындарда және басқа да қаржылық операцияларға қатысу) түскен пайданы қамтитын барлық баланстық пайда алынады.

3.2 Капиталдың айналымдылығын талдау

Капиталдың айналымдылығы оның рентабельділігімен тығыз байланысты болғандықтан, сонымен қатар кәсіпорынның қаражатын пайдалану қарқындылығының белсенділігі мен оның іскерлігін сипаттайтын маңызды көрсеткіштерінің бірі болғандықтан, талдау барысында капитал айналымының көрсеткіштерін неғұрлым егжей-тегжейлі зерделеу қажет және айналымдардың қандай сатысында қаражат қозғалысының баяулауы немесе жеделдетуінің болғанындығын анықтау керек.

Кәсіпорынның барлық жиынтық капиталының айналымдылығын ажырата білу қажет, сонымен қатар негізгі және айналым.

Капитал айналымының жылдамдығы келесі көрсеткіштермен сипатталады:

айналымдылық коэффициентімен (A_k);

бір айналымның ұзақтығымен ($\Pi_{об}$).

Капиталдың айналымдылық коэффициенті мынадай формула бойынша есептеледі:

$$K_{об} = \frac{\text{Таза сатудан пайда (айналым соммасы)}}{\text{Орташа жылдық капитал құны}}$$

Айналымдылық капиталының коэффициентіне кері көрсеткіш *капитал сыйымдылығы* деп аталады (K_c):

$$K_c = \frac{\text{Орташа жылдық капитал құны}}{\text{Таза сатудан пайда (капитал соммасы)}}$$

Капитал айналымының ұзақтығы:

$$K_{об} = \frac{D}{K_{об}}, \text{ немесе } \Pi_{об} = \frac{\text{Орташа жылдық капитал соммасы} \times D}{\text{Сатудан түскен пайда}}$$

D - талданып отырған кезеңдегі күнтізбелік күндердің саны (жыл - 360 күн, тоқсан - 90, ай - 30 дней).

Барлық капиталдың орташа қалдықтары және оның құрамдас бөліктері

орташа хронологиялық бойынша есептеледі: кезең басындағы соманың 1/2 қосылады әрбір келесі айдың басындағы қалдықтар қосылады кезең соңындағы қалдықтың 1/2 және нәтиже есеп кезеңіндегі ай санына бөлінеді. Айналымдылық көрсеткіштерін есептеу үшін қажетті ақпарат бухгалтерлік баланста және қаржылық нәтижелер туралы есепте бар.

Бүкіл капиталдың айналымдылығын анықтау кезінде айналым сомасы сатудың барлық түрлерінен жалпы түсімді қамтуы тиіс. Егер тек қана жұмыс істейтін капиталдың айналымдылық көрсеткіштері есептелсе, онда есепке тек өнімді сатудан түскен пайда алынады. Бұл жағдайда айналымдар және күрделі салымдар шоттары бойынша орташа қалдықтар, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді қаржылық салымдар ескерілмейді.

Капиталдың айналымдылығы, бір жағынан, негізгі және айналым капиталының айналымдылық жылдамдығына байланысты, ал екінші жағынан — оның органикалық құрылысына: негізгі капитал, баяу айналатын неғұрлым үлкен үлеске ие болса, айналымдылық коэффициенті төмен және барлық жиынтық капиталының айналым ұзақтығы жоғары болады, яғни:

$$K_{обс.к.} = УД_{т.а.} \times K_{обт.а.},$$

$$П_{обс.к.} = П_{обт.а.} / УД_{т.а.}$$

бұнда $K_{обс.к.}$ — жиынтық капиталының айналымдылық коэффициенті; $УД_{т.а.}$ — активтердің жалпы сомасындағы ағымдағы активтердің үлес салмағы (айналым капиталының); $K_{обт.а.}$ — ағымдағы активтердің айналымдылық коэффициенті; $П_{обс.к.}$ — жиынтық капиталының айналым ұзақтығы; $П_{обт.а.}$ — ағымдағы активтердің айналым ұзақтығы.

Талданып отырған кәсіпорында (кесте 12) жиынтық капиталының айналым ұзақтығы 27 күнге азайды, ал тиісінше айналымдылық коэффициенті 0,35 ұлғайды.

Тізбекті алмастырып қою әдісінің көмегімен айналым капиталының айналым жылдамдығы және капитал құрылымы есебінен осы көрсеткіштердің қалай өзгергендігін есептейміз.

Кесте 12 - Капитал айналымының ұзақтығын талдау

Көрсеткіш	Өткен жыл	Есеп жылы	Өзгеріс
Өнімді сатудан түскен таза пайда, АБ	69 000	99 935	+30 935
Жұмыс істейтін капиталдың орташа жылдық құны, АБ	34 500	42 500	+8000
Оның ішінде айналымдық	20 700	27 760	+7060
Капиталдың жалпы сомасындағы айналым активтерінің үлес салмағы	0,60	0,653	+0,053
Барлық капиталдың айналымдылық коэффициенті	2,00	2,35	+0,35
Оның ішінде айналымдық	3,33	3,60	+0,27
Барлығы капиталдың айналымдылық ұзақтығы, күндері	180	153	-27
Оның ішінде айналымдық	108	100	-8

Кесте 13-те, жиынтық капиталдың айналымдылық жеделдетілуі капитал құрылымының өзгеру есебінен (айналым капиталы үлесінің жалпы сомасында ұлғаюы), сондай-ақ соңғы айналымдылық жеделдету есебінен болғандығы көрініп тұр.

Кейіннен зерделеу процесінде, *айналым капиталының айналымдылық өзгерісін оның барлық айналым сатыларында зерделеу қажет*, бұл қандай сатыда капитал айналымының жеделдетілуі немесе баяулауы болғандығын бақылауға мүмкіндік береді. Бұл үшін ағымдағы активтердің жекелеген түрлерінің орташа қалдықтарын талданып отырған кезеңдегі күн санына көбейту керек және өткізу бойынша айналым сомасына бөлу керек.

Кесте 13- Жиынтық капиталының айналымдылығының өзгеру факторлары

Айналымдылық өзгерістер факторы		Көрсеткіш деңгейі	
Айналымдағы капитал үшін	Айналым капиталының айналым жылдамдылығы	Айналымдылық коэффициенті	Капитал айналымының ұзақтығы, күндер
Өткен жыл	Өткен жыл	$0,6 \cdot 3,33 = 2,0$	$108 / 0,6 = 180$
Есеп жылы	Өткен жыл	$0,653 \cdot 3,33 = 2,18$	$108 / 0,653 = 165$
Есеп жылы	Есеп жылы	$0,653 \cdot 3,60 = 2,35$	$100 / 0,653 = 153$
Жалпы өзгеріс		$2,35 - 2,00 = +0,35$	$153 - 180 = -27$
Соның ішінде,			
Капитал құрылымының		$2,18 - 2,00 = +0,18$	$165 - 180 = -15$
Айналым капиталының айналым жылдамдығының есебінен:		$2,35 - 2,18 = +0,17$	$153 - 165 = -12$

Капиталдың активтердің жекелеген түрлерінде болу ұзақтығын басқа тәсіл бойынша анықтауға болады: айналым капиталының жалпы айналым ұзақтығын ағымдағы активтердің жекелеген түрлерінің жалпы орташа жылдық сомасындағы үлес салмағына көбейту арқылы. Мысалы, есепті жылы ағымдағы активтердің жалпы сомасындағы өндірістік қорлардың үлес салмағы 35% құрады ($9715 / 27760 \times 100$), ал айналым капиталының жалпы айналым ұзақтығы— 100 күн. Демек, капитал өндірістік қорларда орташа есеппен 35 күн ($100 \text{ күн} \times 35 \% / 100$) болды.

Кесте 14- Айналымды капиталдың айналымдылық ұзақтығын талдау

Көрсеткіш	Өткен жыл	Есеп жылы	Жыл үшін өзгерістер
Айналым капиталын жалпы сомасы АБ	20 700	27 760	+7060
Соның ішінде:			
өндірістік қорларда	7550	9715	+2165
аяқталмаған өндірісте	3258	3942	+684
дайын өнімде	1917	2860	+943
дебиторлық берешекте	5175	7772	+2597
қолма-қол ақшада	2800	3471	+671
Өнімді сатудан түскен пайда, АБ	69 000	99 935	+ 30 935

Айналым капиталының жалпы айналым ұзақтығы, күндері	108	100	-8,0
Соның ішінде:			
өндірістік қорларда	39,4	35	-4,4
аяқталмаған өндірісте	17	14,2	-2,8
дайын өнімде	10	10,3	+0,3
дебиторлық берешекте	27	28	+1,0
қолма-қол ақшада	14,6	12,5	-2,1

Кестедегі деректер қандай айналымдар сатысында капитал айналымының жеделдетілуі болғандығын, ал қайсысында баяулауы болғандығын көрсетеді. Өндірістік қорларда және аяқталмаған өндірісте капиталдың болу ұзақтығы айтарлықтай азайды, бұл өндірістік циклдың қысқартылуын дәлелдейді. Сонымен бірге дайын өнім және дебиторлық берешектегі қаражат айналымының ұзақтық кезеңі ұлғайды.

Ағымдағы барлық активтердің, сондай-ақ жекелеген түрлерінің де айналым ұзақтығы (Бкү), түсім сомалары және айналым қаражатының орташа қалдығының есебінен де өзгеруі мүмкін (В) (Сст). Осы факторлардың әсерін есептеу үшін тізбекті алмастыру тәсілі пайдаланылады:

$$P_{об_0} = \frac{Ост_0 \times t}{B_0} = \frac{20700 \times 360}{69000} = 108 \text{ дней},$$

$$P_{об_{усл}} = \frac{Ост_1 \times t}{B_0} = \frac{27760 \times 360}{69000} = 114,8 \text{ дней},$$

$$P_{об_1} = \frac{Ост_1 \times t}{B_1} = \frac{27760 \times 360}{99935} = 100 \text{ дней}$$

Осыдан капитал айналымдылығының айналым ұзақтығының өзгеруі капитал айналымдылығының айналым сомалары есебінен болады.

$$\Delta P_{обВ} = 100 - 144,8 = -44,8 \text{ дней}$$

капитал айналымдылығының орташа қалдығы

$$\Delta P_{об_{ост}} = 144,8 - 108 = +36,8 \text{ дней}$$

Соның ішінде, орташа қалдықтың өзгеру есебінен:

- а) өндірістік қорлар $2165 \times 360 / 69000 = 11,3$ күн;
- б) аяқталмаған өндіріс $684 \times 360 / 69000 = 3,6$ күн;
- в) дайын өнім $943 \times 360 / 69000 = 4,9$ күн;
- г) дебиторлық берешек $2597 \times 360 / 69000 = 13,5$ күн;
- д) қолма қол ақша $671 \times 360 / 69000 = 3,5$ күн.

Капитал айналымын жеделдету нәтижесіндегі экономикалық тиімділік, айналымнан қаражаттың салыстырмалы босатылуын, сондай-ақ түсім сомасы мен пайда сомасының арттылуын білдіріледі.

Айналымының бәсеңдетілу кезінде айналымға қосымша тартылған қаражат немесе жеделдетілуіне байланысты айналымнан босаған қаражаттың сомасы (-Э) өткізу бойынша бір күндік айналымды (+Э) айналым

ұзақтығының өзгеруіне көбейту арқылы анықталады:

$$\pm \Delta = \frac{\text{фактілік айналым сомасы}}{\text{мерзімдегі}} \times \Delta P_{об} = \frac{99935}{360} (100 - 108) = -2220 \text{ АБ}$$

Біздің мысалда айналым капиталының айналымдылығын сегіз күнге жеделдетуге байланысты айналымнан қаражаттың салыстырмалы босатылу сомасы 2220 АБ болды. Егер капитал есепті жылда 100 күнге емес, 108-ге айналса, онда 99 935 АБ көлемінде нақты түсімді қамтамасыз ету үшін айналымда 29 980 АБ емес, 27 760 ДЕ айналым капиталы болуы керек еді, яғни 2220 АБ көп.

Айналымдылық коэффициентінің түсім сомасын өзгертуге әсерін орнату үшін келесі факторлық моделді пайдалануға болады:

$$B = KL \times Kоб.$$

Осыдан

$$\Delta B_{Kоб} = KL_1 \times \Delta Kоб = 27\,760 \times (3,6 - 3,3333) = 7404 \text{ ДЕ}, \Delta B_{KL} = \Delta KL \times Kобо = (27\,760 - 20\,700) \times 3,333 = 23\,531 \text{ ДЕ}, \Delta B_{общ} = B_1 - B_0 = 99\,935 - 69\,000 = 30\,935 \text{ АБ}$$

Пайданы шығару факторлары түрінде көруге болғандықтан ($P = KL \times R_{ома} = KL \times Kоб \times R_{пн}$), оның сомасының капиталдың айналымдылық коэффициентінің өзгерту есебінен ұлғаюын соңғысын сатудың рентабельділік коэффициентінің базалық деңгейінің өсуіне және айналым капиталының нақты орташа жылдық сомасына көбейтумен есептеуге болады:

$$\Delta P = \Delta Kоб \times R_{пн} \times KL_1 = (3,6 - 3,333) \times 0,21 \times 27\,760 = +1556 \text{ АБ}$$

Біздің мысалда кәсіпорын есепті жылы айналым капиталының айналымдылығын жеделдету есебінен 1556 АБ сомаға қосымша пайда алды.

Талдау соңында айналым капиталының айналымдылығын жеделдету бойынша іс-шаралар әзірленеді.

Айналым капиталының айналымдылығын жеделдетудің негізгі жолдары:

- өндірісті қарқындату есебінен өндірістік циклдың ұзақтығын қысқарту (жаңа технологияларды, өндірістік процестерді автоматтандыру және механикаландыруды пайдалану, еңбек өнімділігінің деңгейін арттыру, кәсіпорынның өндірістік қуатын, еңбек және материалдық ресурстарды және т. б неғұрлым толық пайдалану);

- капиталды қорларда тұру уақытын қысқарту және өндірісті қажетті материалдық ресурстармен үздіксіз қамтамасыз ету мақсатында материалдық-техникалық жабдықтауды ұйымдастыруды жақсарту;

- өнімді тиіп-жөнелту процесін және есеп айырысу құжаттарын ресімдеуді жеделдету;

- қаражаттардың дебиторлық берешекте болу уақытын қысқарту;

- тауарлар өндірушіден тұтынушыға тауарды жылжытуды жеделдетуге бағытталған маркетингтік зерттеулердің деңгейін арттыру (оның ішінде нарықты зерттеу, тауарды қалыптастыру және тұтынушыға оны жылжыту

нысандарын жетілдіру, дұрыс баға саясатын ұйымдастыру, тиімді жарнама ұйымдастыру және т. б.).

3.3 Қарыз капиталын пайдаланудың тиімділігін бағалау. Қаржылық тетіктің әсері

Қарыз капиталының тиімділігін бағалау үшін пайдаланылатын көрсеткіштердің бірі болып, қаржылық тетіктің әсері табылады (ҚТӘ):

$$\mathcal{E}FP = [ROA(1 - K_n) - CP] \frac{3K}{CK} \quad (1) \quad \text{ҚТӘ}$$

онда ROA — салық төлегенге дейінгі жиынтық капиталдың экономикалық рентабельділігі (пайда сомасының барлығы капиталдың орташа жылдық сомасына қатынасы -); CK — салық салу коэффициенті (салық сомаларының пайда сомасына қатынасы); CP — келісім-шартта көзделген ссудалық пайыз ставкасы; $3K$ — қарыз капиталы; $МК$ - меншікті капитал.

Қаржылық тетіктің әсері кәсіпорын айналымына қарыз қаражатын тарту есебінен меншікті капиталдың рентабельділігінің қанша пайызға өскендігін көрсетеді (ROE).

Ол, егер экономикалық капиталдың рентабельділігі ссудалық пайыздан жоғары болған жағдайларда пайда болады.

ҚТӘ екі компоненттен тұрады:

1. салық төлегеннен кейінгі жиынтық капитал рентабельділігінің және кредиттер үшін пайыз ставкасының арасындағы айырмашылығы: $[ROA(1 - K_n) - CP]$,

2. қаржылық иінтірегі: $3K/CK$.

егер $ROA(1 - K_n) - \Theta C > 0$ болса оң ҚТӘ туындайды. Мысалы, салық төлегеннен кейінгі жиынтық капиталдың рентабельділігі 15% - ды құрайды, онда несиелік ресурстар үшін пайыздық мөлшерлеме 10% - ға тең. Қарыз және барлық капитал құнының арасындағы айырмашылық меншікті капиталдың рентабельділігін ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Мұндай жағдайда қаржылық тетігін арттыруға тиімді, яғни қарыз капиталының үлесін.

Егер $ROA(1 - K_n) - \Theta C < 0$ болса теріс ҚТӘ құрылады, нәтижесінде меншікті капиталды «жеп қою» жүреді және бұл кәсіпорын банкроттығының себебі болуы мүмкін.

Егер салық салынатын пайданы есептеу кезінде борышқа қызмет көрсету бойынша қаржылық шығыстар ескерілсе, қаржылық тетік әсерінің жағдайы біршама өзгереді. Сонда салық үнемдеу есебінен кредиттер үшін нақты пайыз ставкасы келісім-шартпен салыстырғанда азаяды. Ол тең болады:

$CP(1 - K_n)$. Бұл жағдайда ҚТӘ мынадай есептеу ұсынылады: :

$$\mathcal{E}FP = [ROA(1 - K_n) - CP(1 - K_n)] \frac{3K}{CK} = (ROA - CP)(1 - K_n) \frac{3K}{CP} \quad (2)$$

ҚТӘ мәнін және (1) және (2) формулалардың арасындағы айырмашылықты жақсы түсіну үшін, несиелік ресурстарын үшін пайыздар есепке алынбайтын және салықтар есептеу кезінде есептелетін екі жағдайды қарастырайық.

1 жағдай (Пайыздар есептелмейді)

Көрсеткіш	Кәсіпорын		
	1	2	3
Капиталдың орташа жылдық сомасы	1000	1000	1000
Соның ішінде: қарыз	-	500	750
меншікті	1000	500	250
Салық салуға дейінгі пайда	200	200	200
Жиынтық капиталдың жалпы рентабельділігі, %	20	20	20
Салық (30%)	60	60	60
Салық төленгеннен кейінгі пайда	140	140	140
Несие үшін пайыз со масы (10% мөлшерлемесінде)	-	50	75
Таза пайда	140	90	65
Меншікті капиталдың рентабельділігі, %	14	18	26
Қаржы тетігінің әсері, %	-	+4	+12

Келтірілген деректер көрсеткендей, жиынтық капитал рентабельділігінің 20% бірдей деңгейінде жеке капиталдың рентабельділігі әр түрлі.

2 кәсіпорын, заем қаражаттарын пайдалана отырып, өзіндік капиталдың рентабельділігін несиелік ресурстарды 10 % мөлшерлемен келісімшарт бойынша төлеу есебінен 4% ұлғайтты, ал оның активтерінің рентабельділігі салықтарды төлегеннен кейін 14% - ды құрайды.

$$\mathcal{E}P(2) = [20(1 - 0,3) - 10] \times 500/500 = +4 \%$$

3 кәсіпорын, қарыз капиталының аса жоғары үлесі есебінен тағы да үлкен тетік әсерін алған (қаржылық иық тетігі):

$$\mathcal{E}P(3) = [20(1 - 0,3) - 10] \times 750/250 = +12 \%$$

Енді екінші жағдайды қарастырамыз.

2 жағдай (несие бойынша пайыз есептеледі)

Көрсеткіш	Кәсіпорын		
	1	2	3
Капиталдың орташа жылдық сомасы	1000	1000	1000
Соның ішінде: қарыз	-	500	750
меншікті	1000	500	250
Салық салуға дейінгі пайда	200	200	200
Жиынтық капиталдың жалпы рентабельділігі, %	20	20	20
Салық (30%)	60	45	37,5
Салық салынатын пайда	200	150	125
Несие үшін пайыз сомасы (10% мөлшерлемесінде)	-	50	75
Таза рпайда	140	105	87,5
Меншікті капиталдың рентабельділігі, %	14	21	35
Қаржы тетігінің әсері, %	-	+7	+21

Келтірілген деректер көрсеткендей, борышқа қызмет көрсету бойынша қаржылық шығыстарды фискалдық есепке алу 2 кәсіпорынға ҚТӘ 4-тен 7 % - ға, ал 3 кәсіпорынға салық үнемдеу есебінен 12-ден 21% - ға арттыруға мүмкіндік берді.

Осылайша, (1) және (2) формулаларының арасындағы негізгі айырмашылық мынандай: бірінші формула кезінде ҚТӘ есептеу кезінде

негізіне келісім-шарттық пайыздық мөлшерлемесі (ПМ) салынған, ал екіншісінде- салық салу бойынша түзетілген жеңілдіктер ПМ(1-Ск). Келісім-шарттық мөлшерлеме қаржылық шығындарды шегеруді ескере отырып нақтымен ауыстырылады.

Қаржылық шығындарды есепке алу жағдайында қаржылық тетіктің әсері үш факторға байланысты:

салық төлегеннен кейінгі барлық капиталдың жалпы рентабельділігі және келісім-шарттық пайыздық мөлшерлеме арасындағы айырмашылық:

$$ROA(1 - K_n) - СП = 20(1 - 0,3) - 10 = +4 \%;$$

салық үнемдеу себебі бойынша пайыздық мөлшерлемені қысқарту $СП - СП(1 - K_n) = 10 - 10(1 - 0,3) = +3 \%$;

қаржылық иінтірегі:

$$ЗК / СК = 750 / 250 = 3.$$

Нәтижесінде (3 кәсіпорын үшін) $ҚТӨ = (4+3) \times 3 = 21\%$ аламыз. Алайда, бұл есеп айырысулар инфляция әсерінен толығымен өзгеруін ескеру қажет. Инфляция жағдайында, егер қарыз және олар бойынша пайыздар индекстеліп отырылса, ҚТӨ және ROE ұлғаяды, өйткені борышқа қызмет көрсету және борыш өзі қазірдің өзінде құнсыз ақшамен төленеді. Сонда қаржылық тетіктің әсері тең болады:

$$\Delta \Phi P = \left[ROA - \frac{СП}{1 + И} \right] (1 - K_n) \times \frac{ЗК}{СК} + \frac{И \times ЗК}{(1 + И)СК} \times 100\% \quad (3)$$

Егер кәсіпорынның балансында меншікті капитал сомасы инфляция деңгейіне индекстелген болса, онда қаржылық тетіктің әсері мына формула бойынша анықталады:

$$\Delta \Phi P = \left[ROA - \frac{СП}{1 + И} \right] (1 - K_n) \times \frac{ЗК}{СК} + \frac{И \times ЗК}{СК} \times 100\% \quad (4)$$

Мысалы, есепті жылы инфляция деңгейі 50% құрады делік.

Жоғарыда келтірілген деректерді инфляция деңгейіне қатысты түзетеміз.

Көрсеткіш	Кәсіпорын		
	1	2	3
Меншікті капиталдың түзеткен сомасы	1500	750	375
Қарыздық капитал	-	500	750
Капиталдың жалпы сомасы	1500	1250	1125
Салыққа дейінгі түзетілген пайда	300	300	300
Жиынтық капиталдың жалпы рентабельділігі, %	20	24	26,67
Несие үшін пайыз сомасы (10% мөлшерлемесі)	-	50	75
Салық (30%)	90	75	67,5
Таза пайда	210	175	157,5
Қарыз капиталынан пайда (ЗК*И)	-	250	375
Пайданың жалпы сомасы	210	425	532,5
Меншік капиталының рентабельділігі, %	14	56,66	142
Қаржы тетігінің әсері, %	-	+42,66	+128
Салық салынатын пайда	300	250	225
Инфляция есебінен ҚТӨ өсімі, %	-	+35,66	+107

Инфляцияны ескере отырып иінтірек тиімділігін құрайды:

$$2 \text{ кәсіпорын үшін } ЭФР = \left[20 - \frac{10}{1,5} \right] (1 - 0,3) \times \frac{500}{500} + \frac{0,5 \times 500}{1,5 \times 500} \times 100 = 42,66\%$$

3 кәсіпорын үшін

$$ЭФР = \left[20 - \frac{10}{1,5} \right] (1 - 0,3) \times \frac{750}{250} + \frac{0,5 \times 750}{1,5 \times 250} \times 100 = 128\%$$

(3) және (4) формулалар бойынша алынған нәтижелерді салыстыру **инфляция ҚИТ екі қосымша құрамдасын жасайтынын көрсетеді:**

1) қарыз бойынша пайыздардың индексацияланбауы есебінен меншікті капиталдың кірістілігін ұлғайту:

$$\frac{(СП \times И)ЗК(1 - Кн)}{СК(1 + И)} = \frac{(10 \times 0,5) \times 750(1 - 0,3)}{250 \times 1,5} = +7\%$$

2) өздерінің қарыз қаражатының индексацияланбауы есебінен меншікті капиталдың рентабельділігінің өсуі:

$$\frac{И \times ЗК}{СК(1 + И)} = \frac{0,5 \times 750}{250 \times 1,5} \times 100 = 100\%$$

Осыдан, инфляциялық ортаның $[ROA - СП(1 + МЕН)] < 0$ тіпті дифференциалдың теріс шамасы жағдайында да қаржы иінтірегі әсері борыштық міндеттемелердің индексацияланбауы есебінен оң болуы мүмкін, бұл меншікті капиталдың сомасын арттырады және қарыз қаражатын қолданудан қосымша табыс жасайды.

Осылайша, **инфляция жағдайында қаржылық иінтіректің әсері келесі факторларға тәуелді болады:**

барлық инвестицияланған капиталдың кірістілік ставкасы және несиелік пайыз ставкасының арасындағы айырмашылығына;

салық салу деңгейіне;

борыштық міндеттемелер сомасына;

инфляция қарқынына;

инфляцияға.

Кесте 15 деректерін пайдалана отырып, формула (3.2) бойынша бізбен талданылып отырған кәсіпорын үшін, өткен және есепті айлар үшін қаржылық тетіктің эффектісін есептейміз:

Кесте 15 - қаржылық тетіктің эффектісін есептеу үшін бастапқы деректер

Көрсеткіш	Өткен жыл	Есептік жыл
Баланстық пайда, АБ	15 000	20 000
Пайдадан салықтар, АБ	5250	6800
Салық салу деңгейі, коэффициент	0,35	0,34
Капиталдың орташа жылдық сомасы, АБ: меншікті	21 880	25 975
қарыздық	18 121	24 025
Қаржылық тетіктің иіні (қарыз капиталының меншіктіге қатынасы)	0,828	0,925
Жиынтық капиталдың экономикалық рентабельділігі, %	37,50	40,00

Есие үшін пайыздың орташа мөлшерлемесі, %	48	42
Инфляция типі, %	60	50
(13.2) формуласы бойынша қаржылық тетіктің эффектісі, %	4,03	7,32
(13.4) формуласы бойынша қаржылық тетіктің эффектісі, %	53,7	53,6

$$\begin{aligned}\mathcal{E}P_0 &= (37,5 - 48/1,6)(1 - 0,35) * 0,828 = +4,03\%, \\ \mathcal{E}P_1 &= (40,0 - 42/1,5)(1 - 0,34) * 0,925 = +7,32\%.\end{aligned}$$

Біздің мысалда, салынған капиталдың әрбір теңгесіне кәсіпорын 40 АБ мөлшерінде пайда алды, ал қарыз қаражатын пайдаланғаны үшін ол 28 АБ төледі (42:1,5). Нәтижесінде оң әсер болды (40 - 28 = +12). Бұл дегеніміз, айналымда пайдаланылатын, әр АБ қарыздық капиталдан, кәсіпорын 12 АБ пайда табады. ҚИТ салық есебінен төмендейді (бұл жағдайда 34 %-ға). Сонымен қатар, ҚИТ қаржылық тетіктің иініне байланысты.

Қазір ҚИТ формула (4) бойынша есептейміз және, ол оның әрбір құрамдас бөлігі есебінен қалай өзгергегін білеміз. Бұл үшін тізбекті қою тәсілін пайдаланамыз:

$$\begin{aligned}\mathcal{E}P_0 &= (37,50 - \frac{48}{1,6}) * (1 - 0,35) * \frac{18120}{21880} + \frac{18120 * 0,6}{21880} * 100 = +53,7\% \\ \mathcal{E}P_{\text{ysl1}} &= (40,00 - \frac{48}{1,6}) * (1 - 0,35) * \frac{18120}{21880} + \frac{18120 * 0,6}{21880} * 100 = +55,1\% \\ \mathcal{E}P_{\text{ysl2}} &= (40,00 - \frac{42}{1,6}) * (1 - 0,35) * \frac{18120}{21880} + \frac{18120 * 0,6}{21880} * 100 = +57,1\% \\ \mathcal{E}P_{\text{ysl3}} &= (40,00 - \frac{42}{1,5}) * (1 - 0,35) * \frac{18120}{21880} + \frac{18120 * 0,5}{21880} * 100 = +47,9\% \\ \mathcal{E}P_{\text{ysl4}} &= (40,00 - \frac{42}{1,5}) * (1 - 0,34) * \frac{18120}{21880} + \frac{18120 * 0,5}{21880} * 100 = +48,0\% \\ \mathcal{E}P_{\text{ysl5}} &= (40,00 - \frac{42}{1,5}) * (1 - 0,34) * \frac{24025}{21880} + \frac{24025 * 0,5}{21880} * 100 = +63,6\% \\ \mathcal{E}P_1 &= (40,00 - \frac{42}{1,5}) * (1 - 0,34) * \frac{24025}{25975} + \frac{24025}{25975} * 100 = +53,6\%\end{aligned}$$

ҚТЭ жалпы өзгерісі құрайды: 53,6 - 53,7 = -0,1 %, оның ішінде есебінен:

Жиынтық капиталдың экономикалық рентабельділігінің деңгейі	55,1 - 53,7 = +1,4%
ссудалық пайыз мөлшерлемелері	57,1 - 55,1 = +2,0%
инфляция индекстері	47,9 - 57,1 = -9,2%
салық салу деңгейі	48,0 - 47,9 = +0,1%
қарыздық қаражаттың сомасы	63,6 - 48,0 = +15,6%
Меншікті капиталдың сомасы	53,6 - 63,6 = -10,0%

Демек, қалыптасқан жағдайда кәсіпорын айналымында қарыз қаражаттарын пайдалану тиімді, өйткені осының нәтижесінде меншікті капиталдың тиімділігі (ROE) артады:

$$\begin{aligned}ROE_0 &= ROA_0(1 - K_{H0}) + \mathcal{E}P_0 = 37,5(1 - 0,35) + 53,7 = 78,1\% \\ ROE_1 &= ROA_1(1 - K_{H1}) + \mathcal{E}P_1 = 40(1 - 0,34) + 53,6 = 80,0\%\end{aligned}$$

Қарыз капиталын тарту есебінен кәсіпорынның пайдасы 1903 АБ артты.

$$\Delta\P=[(ROA-СП/(1+И))](1-K_n)*3K/100=(40-42/1,5)(1-0,34)*24025/100=1903$$

ДЕ

Осылайша, сыртқы қарыз — кәсіпорын мен тәуекел дамуының үдеткіші. Қарыз қаражаттарын тарта отырып, кәсіпорын өз мақсаттарын жылдам және ауқымды түрде жүзеге асыруы мүмкін.

Бұнда қаржыгердің міндеті, кез келген тәуекелді болдырмау ғана емес, $ROA-СП/(1+МЕН)$ дифференциалы шеңберінде экономикалық негізді тәуекелге бару, ал ол үшін кәсіпорынның экономикалық тиімділігін, банктік пайыз ставкасын және инфляция деңгейін болжау қажет.

Бақылау сұрақтары:

1. Капиталды пайдалану тиімділігі деп нені атайды?
2. Капиталды пайдалану қарқындылығының сипаттамасы не болып табылады? Айналымдылық және капиталсыйымдылығы коэффициенттерін есептеу тәсілдері.
3. Активтердің рентабельділігінің инвестициялық капитал рентабельділігінен айырмашылығы?
4. Меншікті капиталдың рентабельділігі қалай есептеледі?
5. Өндірістік капиталдың рентабельділігі неге тең? Жиынтық капиталдың рентабельділігін қалыптастыратын факторлардың өзара байланысын келтіріңіз.
6. Қандай көрсеткіштердің көмегімен, капитал айналымының жылдамдығын есептейді?
7. Айналым капиталының, оның айналымының барлық сатыларында, айналымдылығының өзгеруін зерттеу қажеттілігі неден көрінеді?
8. Капитал айналымын жеделдету нәтижесінде экономикалық әсердің рөлі қандай?
9. Капитал айналымын жеделдетудің негізгі жолдарын атаңыз.
10. Қаржылық тетік эффектісі және оның құрамдас компоненттері.
11. Оң ҚТЭ қандай жағдайларда туындайды?
12. Қаржылық шығындарды есепке алу жағдайында ҚТЭ байланысты үш фактор.
13. Инфляция жағдайындағы ҚТЭ, сондай-ақ оның екі қосымша құрамдастары.
14. Инфляция жағдайындағы ҚТЭ факторларын атаңыз.

Тест тапсырмалары

1. Капитал айналымының коэффициентіне кері көрсеткіш болып табылады?
А) капитал сыйымдылығы
В) капитал қайтарымы
С) рентабельділік
D) табыстылық
Е) пайда
2. Капиталды пайдалану тиімділігі немен сипатталады?

- A) табыстылық (рентабельділік)
- B) капитал қайтарымы
- C) капитал сыйымдылығы
- D) айналымдылық
- E) қарқындылық

3. Инвестицияланған капиталдың рентабельділік көрсеткіші қалай белгіленеді?

- A) ROJ
- B) ROE
- C) ROA
- D) Rpn
- E) ROP

4. Капитал сыйымдылығы қай формула бойынша есептеледі?

- A) пайданың негізгі және айналым капиталының орташа жылдық сомасына қатынасы
- B) таза түсімнің капиталдың орташа жылдық құнына қатынасы
- C) капиталдың орташа жылдық құнының таза түсімге қатынасы
- D) капиталдың орташа жылдық сомасының түсім сомасына қатынасы
- E) негізгі және айналым капиталының орташа жылдық сомасының пайда сомасына қатынасы

5. Меншікті капиталдың рентабельділік көрсеткіші қалай белгіленеді?

- A) ROJ
- B) ROE
- C) ROA
- D) Rpn
- E) ROP

6. Өндірістік капиталдың рентабельділігі қай формула бойынша есептеледі?

- A) пайданың негізгі және айналым капиталының орташа жылдық сомасына қатынасы
- B) таза түсімнің капиталдың орташа жылдық құнына қатынасы
- C) капиталдың орташа жылдық құнының таза түсімге қатынасы
- D) капиталдың орташа жылдық сомасының түсім сомасына қатынасы
- E) өнімді өткізуден түскен пайданың о амортизацияланатын мүліктің орташа жылдық сомасына және материалдық ағымдағы активтерге қатынасы

7. Әдісі, есептескен кезде, капитал құрылымы және айналым капиталының айналым жылдамдығы есебінен осы көрсеткіштердің қалай өзгергенін есептейтін, әдіс– бұл...

- A) топтау
- B) салыстыру
- C) іріктеу
- D) логарифмдеу

Е) тізбекті алмастырып қою

8. Капитал айналымын жеделдетуге септігін тигізетін жолды атаңыз.

- А) өндірісті интенсивтендіру есебінен өндірістік цикл ұзақтығын ұлғайту
- В) өндірісті қажетті материалдық ресурстармен үздіксіз қамтамасыз ету мақсатында материалдық-техникалық жабдықтауды ұйымдастыруды жақсарту және капиталдың қорларда болу уақытын қысқарту
- С) өнімді тиеп-жөнелту және есеп айырысу құжаттарын ресімдеу процесінің баяулауы
- Д) құралдардың дебиторлық берешекте болу уақытын арттыру
- Е) тауарлардың өндірушіден тұтынушыға жылжуын жеделдету бағытталған маркетингтік зерттеулер деңгейін қысқарту

9. Капитал айналымын жеделдетуге септігін тигізетін жолды атаңыз.

- А) өндірісті интенсивтендіру есебінен өндірістік цикл ұзақтығын қысқарту
- В) өндірісті қажетті материалдық ресурстармен үздіксіз қамтамасыз ету мақсатында материалдық-техникалық жабдықтауды ұйымдастыруды нашарлату және капиталдың қорларда болу уақытын қысқарту
- С) өнімді тиеп-жөнелту және есеп айырысу құжаттарын ресімдеу процесінің баяулауы
- Д) құралдардың дебиторлық берешекте болу уақытын арттыру
- Е) тауарлардың өндірушіден тұтынушыға жылжуын жеделдету бағытталған маркетингтік зерттеулер деңгейін қысқарту

10. Капитал айналымын жеделдетуге септігін тигізетін жолды атаңыз.

- А) өндірісті интенсивтендіру есебінен өндірістік цикл ұзақтығын ұлғайту
- В) өндірісті қажетті материалдық ресурстармен үздіксіз қамтамасыз ету мақсатында материалдық-техникалық жабдықтауды ұйымдастыруды нашарлату және капиталдың қорларда болу уақытын қысқарту
- С) өнімді тиеп-жөнелту және есеп айырысу құжаттарын ресімдеу процесінің жеделдеуі
- Д) құралдардың дебиторлық берешекте болу уақытын арттыру
- Е) тауарлардың өндірушіден тұтынушыға жылжуын жеделдету бағытталған маркетингтік зерттеулер деңгейін қысқарту

11. Капитал айналымын жеделдетуге септігін тигізетін жолды атаңыз.

- А) өндірісті интенсивтендіру есебінен өндірістік цикл ұзақтығын ұлғайту
- В) өндірісті қажетті материалдық ресурстармен үздіксіз қамтамасыз ету мақсатында материалдық-техникалық жабдықтауды ұйымдастыруды нашарлату және капиталдың қорларда болу уақытын қысқарту
- С) өнімді тиеп-жөнелту және есеп айырысу құжаттарын ресімдеу процесінің баяулауы
- Д) құралдардың дебиторлық берешекте болу уақытын кеміту
- Е) тауарлардың өндірушіден тұтынушыға жылжуын жеделдету бағытталған маркетингтік зерттеулер деңгейін қысқарту

12. Капитал айналымын жеделдетуге септігін тигізетін жолды атаңыз.
- A) өндірісті интенсивтендіру есебінен өндірістік цикл ұзақтығын ұлғайту
 - B) өндірісті қажетті материалдық ресурстармен үздіксіз қамтамасыз ету мақсатында материалдық-техникалық жабдықтауды ұйымдастыруды нашарлату және капиталдың қорларда болу уақытын қысқарту
 - C) өнімді тиіп-жөнелту және есеп айырысу құжаттарын ресімдеу процесінің баяулауы
 - D) құралдардың дебиторлық берешекте болу уақытын арттыру
 - E) тауарлардың өндірушіден тұтынушыға жылжуын жеделдету бағытталған маркетингтік зерттеулер деңгейін арттыру
13. Түсім сомасының өзгеруіне айналымдылық коэффициентінің әсерін орнату үшін келесі факторлық модельді пайдалану қажет:
- A) $B = KL \times K_{об}$
 - B) $B = KL / K_{об}$
 - C) $B = KL - K_{об}$
 - D) $B = KL + K_{об}$
 - E) $B = K_{об} \times KL$
14. Төменде көрсетілген көрсеткіштердің қайсысы қарыз капиталын пайдалану тиімділігін бағалау үшін қолданылады?
- A) $K_{об}$
 - B) ЭФР
 - C) $P_{об}$
 - D) ΔB
 - E) $\Delta П$
15. Капитал айналымдылығы оның рентабельділігімен тығыз байланысты және ... сипаттайтын, ең маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады
- A) қарыз қаражатын тарту қарқындылығы
 - B) кредиторлық берешекті өтеу қарқындылығы
 - C) басқа кәсіпорындармен өзара қарым-қатынас қарқындылығы
 - D) кәсіпорын құрал-жабдықтары мен оның іскерлік белсенділігін пайдалану қарқындылығы
 - E) банкроттықты жақындату қарқындылығы
16. Капитал айналымдылығы коэффициентінің өзгерісі есебінен пайда сомасының артуын формула бойынша есептеуге болады:
- A) $\Delta B_{коб} = KL_1 \times \Delta K_{об}$
 - B) $\Delta B_{общ} = B_1 - B_0$
 - C) $\Delta П = \Delta K_{об} \times R_{пн} \times KL_1$
 - D) $B = KL \times K_{об}$
 - E) $\Delta B_{KL} = \Delta KL \times K_{обо}$

17. Қаржы тұтқасының нәтижесі нені көрсетеді?

- A) қарыздық капиталға қызмет көрсету бойынша қаржылық шығындарсыз таза пайданың есептеу
- B) қарыз капиталының меншік иесінің пайдасына әсері
- C) барлығы капиталдың тиімділігі емес, тек меншікті (акционерлік) және ұзақ мерзімді қарыз капиталының
- D) айналымдардың қандай сатысында капитал айналымын тездету болды
- E) кәсіпорын айналымына қарыз қаражатын тарту есебінен меншікті капиталдың рентабельділігі қанша пайызға артады

18. Қаржы тұтқасының нәтижесі өзіне неше компоненттерді қамтиды?

- A) 1
- B) 2
- C) 3
- D) 4
- E) 5

19. Бұл формула нені көрсетеді $ROA(1 - K_n) - СП$?

- A) салық және келісім-шарттық пайыздық мөлшерлемені төлегеннен кейін барлық капиталдың жалпы рентабельділігі арасындағы айырма
- B) салықтық үнемдеу себебі бойынша пайыздық мөлшерлемені қысқарту
- C) қаржылық тұтқа иіні
- D) қарыз бойынша пайыздарды индекстемеу есебінен меншікті капитал кірісінің ұлғаюы
- E) қарыз қаражаттарының өздерін индекстемеу есебінен меншікті капитал рентабельділігінің өсуі

20. Барлық инвестицияланған капитал табыстылығының мөлшерлемесі мен қарыз пайызының мөлшерлемесі арасындағы айырмашылық, салық салу деңгейі, борыштық міндеттемелер сомасы, инфляция қарқыны – осы факторларға байланысты ...

- A) қаржы тұтқасының нәтижесі
- B) капиталдың айналымдылық коэффициенті
- C) меншікті капитал рентабельділігі
- D) инвестицияланған капитал рентабельділігі
- E) өндірістік капитал рентабельділігі

Тәжірибелік тапсырмалар

Тапсырма 1. Капитал айналымының ұзақтығын талдау

Көрсеткіштер	Өткен жыл	Есептік жыл	Өзгерістер (+,-)
Өнімді өткізуден түскен таза пайда, АБ	70000	100650	
Жұмыс істейтін капиталдың орташа жылдық құны, АБ	35500	43640	

Оның ішінде айналымдық	21600	28410	
Капиталдың жалпы сомасындағы айналым активтерінің үлес салмағы			
Барлық капиталдың айналымдылық коэффициенті			
Оның ішінде айналымдық			
Барлық капиталдың айналымдылық ұзақтығы, күндер			
Оның ішінде айналымдық			

Қажет:

1. Капиталдың жалпы сомасындағы айналым активтерінің үлес салмағын есептеу.
2. Барлық капиталдың айналымдылық коэффициентін, барлық капиталдың айналымдылық ұзақтығын есептеу.
3. Қорытынды жасау.

Тапсырма 2. Жиынтық капитал айналымдылығының өзгеру факторлары

Айналымдылық өзгерістерінің факторы		Көрсеткіш деңгейі	
Айналым капиталы үшін	Айналым капиталының айналым жылдамдығы	Айналымдылық коэффициенті	Капитал айналымының ұзақтығы, күндер
Өткен жыл	Өткен жыл		
Есеп жылы	Өткен жыл		
Есеп жылы	Есеп жылы		
Жалпы өзгеріс Соның ішінде: Капитал құрылымының Айналым капиталының айналым жылдамдығының есебінен			

Қажет:

1. Тапсырма1 деректерін қолдана отырып, айналымдылық коэффициентін және капитал айналымының ұзақтығын есептеу.
2. Қорытынды жасау.

Презентациялық материал

1 – слайд

2 – слайд

Капиталды пайдалану тиімділігінің көрсеткіштері.

Активтердің рентабельділігі (ROA) = сату рентабельділігі (R_{pn}) және капиталдың айналымдылық коэффициенті ($K_{об}$) шығармасы:

$$ROA = K_{об} \times R_{pn}.$$

Инвестицияланған капиталдың рентабельділігі (ROI) тек қана меншікті (акционерлік) және ұзақ мерзімді қарыз капиталы тиімділігін сипаттайды.

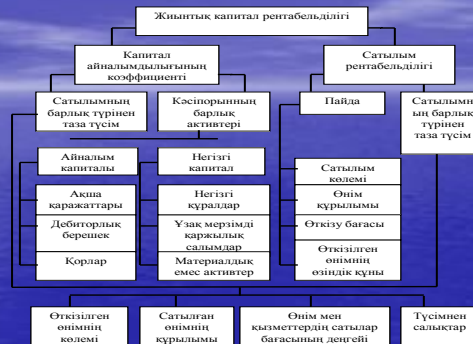
Меншікті капиталдың рентабельділігі (ROE) қарызға қызмет көрсету бойынша пайыз және салықтарды, сондай-ақ артықшылықты акциялар бойынша дивидендтерді шегергенде пайданы есеп алады.

Барлық активтердің рентабельділігі, онда барлық баланстық пайда есепке алынады, ол өзіне өнімді, мүлкті сатудан түскен пайданы және өткізуден тыс нәтижелерді кіріктіреді

Өндірістік капиталдың рентабельділігі өнімді өткізуден түскен пайданың амортизацияланатын мүлктің және ағымдағы материалдық активтердің орташа жылдық сомасына қатынасымен есептеледі.

3 – слайд

Жиынтық капитал рентабельділігін қалыптастыратын факторлардың өзара байланысы

4 – слайд

2 Капитал айналымдылығын талдау

Капитал айналымдылығы оның рентабельділігімен тығыз байланысты және, кәсіпорын құралдарын пайдалану қарқындылығы мен оның іскерлік белсенділігін сипаттайтын маңызды көрсеткіштердің бірі болып табылады.

5 – слайд

Капитал айналымының жылдамдығы келесі көрсеткіштермен сипатталады:

$K_{об} = \frac{\text{сатудан түскен түсім (сумма айналымы)}}{\text{орта жылдағы капитал соммасы}}$

Капитал $K_{об}$ формула бойынша есептеледі:

Капитал $K_{об}$ кері көрсеткіш капитал сыйымдылығы (K_e) деп аталады:

$K_e = \frac{\text{орта жылдағы капитал соммасы}}{\text{сатудан түскен түсім (сумма айналымы)}}$

$P_{об} = \frac{D}{K_{об}}$, или $P_{об} = \frac{\text{орта жылдағы капитал соммасы} \times D}{\text{сатудан түскен түсім}}$

Капитал айналымының ұзақтығы:

мұндағы D - талданып отырған кезеңде күнтізбелік күндердің саны (жыл- 360 күн, тоқсан- 90, ай- 30 күн).

6 – слайд

Капитал айналымдылығы байланысты

Негізгі және айналым капиталының айналымдылық жылдамдығына

Капиталдың органикалық құрылысына: баяу айналатын негізгі капитал неғұрлым үлкен үлес алса, соғұрлым барлық жиынтық капитал $K_{об}$ төмен және $P_{об}$ жоғары, яғни:

$K_{обс.к} = U_{Дт.а} \times K_{обт.а},$
 $P_{обс.к} = P_{обт.а} / U_{Дт.а},$

Мұндағы $K_{обс.к}$ — жиынтық капитал $K_{об}$;
 $U_{Дт.а}$ — активтердің жалпы Σ иағымдағы активтердің (айналым капиталының) үлес салмағы;
 $K_{обт.а}$ — ағымдағы активтердің $K_{об}$;
 $P_{обс.к}$ — жиынтық капиталдың $P_{об}$;
 $P_{обт.а}$ — ағымдағы активтердің $P_{об}$.

7 – слайд

Капитал айналымын жеделдетуге септігін тигізетін жолдар:

- өндірісті интенсификациялау есебінен өндірістік цикл ұзақтығын қысқарту;
- жаңа технологияларды пайдалану;
- өндірістік процестерді механикаландыруды және автоматтандыруды пайдалану;
- еңбек өнімділігі деңгейін арттыру;
- кәсіпорынның өндірістік қуатын, еңбек және материалдық ресурстар және т. б. неғұрлым толық пайдалану

8 – слайд

9 – слайд

3 Қарыз капиталын пайдалану тиімділігін бағалау.
Қаржылық тетіктің эффектісі

Қарыз капиталын пайдалану тиімділігін бағалау үшін қолданылатын көрсеткіштердің бірі, қаржылық тетіктің эффектісі (ЭФР) болып табылады :

$$ЭФР = [ROA(1 - K_n) - СП] \frac{ЗК}{СК}, \quad (13.1)$$

Мұндағы ROA — салықтарды төлегенге дейінгі жиынтық капиталдың экономикалық рентабельділігі (пайда сомасының барлық капиталдың орташа жылдық сомасына қатынасы);
 K_n — салық салу коэффициенті (салық сомасының пайда сомасына қатынасы);
 $СП$ — келісім-шартта көзделген, ссудалық пайыз ставкасы;
 $ЗК$ — қарыз капиталы;
 $СК$ — меншікті капитал.

10 – слайд

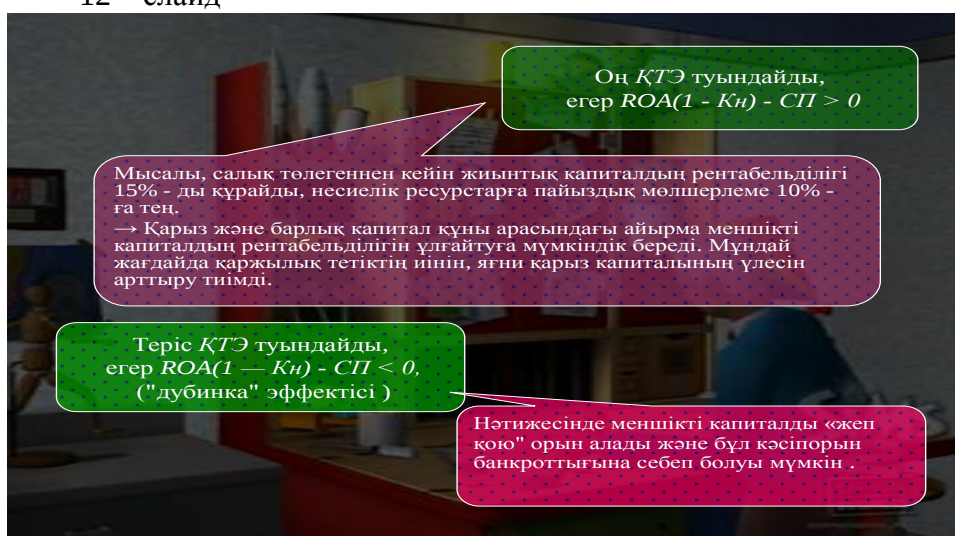
Қаржылық тетіктің эффектісі

ҚТЭ кәсіпорын айналымына қарыз қаражатын тарту есебінен меншікті капитал рентабельділігінің(ROE) қанша пайызға өсетінің көрсетеді. Ол, экономикалық капиталдың рентабельділігі ссудалық пайыздан жоғары болған жағдайларда пайда болады.

11 – слайд

12 – слайд

13 – слайд

Қаржылық тетік эффектісімен жағдай бірнеше өзгереді, егер салық салынатын пайданы есептеу кезінде борышқа қызмет көрсету жөніндегі қаржылық шығындар ескерілсе. Онда салық үнемдеу есебінен кредиттер үшін пайыздың нақты ставкасы келісім-шарттықпен салыстырғанда азаяды. Ол тең болады:

$СП(1 - K_n)$. Мұндай жағдайларда ҚТЭ былайша есептеу ұсынылады:

$$\begin{aligned} ЭФР &= [ROA(1 - K_n) - СП(1 - K_n)] \frac{ЗК}{СК} = \\ &= (ROA - СП)(1 - K_n) \frac{ЗК}{СП} \end{aligned} \quad (13.2)$$

Тақырып 4 Қаржылық нәтижелерді талдау

Мақсаты: Қаржылық нәтижелерді талдау міндеттерін зерттеу, баланстық пайда динамикасы мен құрамын талдау, өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден қаржылық нәтижелерді талдау, орташа өткізу бағасы деңгейін талдау, кәсіпорын рентабельділігін талдау

4.1 Қаржылық нәтижелерді талдау міндеттері

4.2 Баланстық пайда динамикасы мен құрамын талдау

4.3 Өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден түскен қаржылық нәтижелерді талдау

4.4 Орташа өткізу бағасы деңгейін талдау

4.5 Кәсіпорын рентабельділігін талдау

4.1 Қаржылық нәтижелерді талдау міндеттері

Кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелері алынған пайданың сомасымен және рентабельділік деңгейімен сипатталады. Кәсіпорындар пайданы негізінен, өнімді сатудан, сондай-ақ басқа да қызмет түрлерінен алады (негізгі қорларды жалға беру, қаржы және валюталық биржаларда коммерциялық қызмет және т. б.)

Пайда – бұл, шаруашылық субъектілері өнімді өткізуден кейін алатын, таза табыстың бір бөлігі. Өнімді сатудан кейін ғана таза табыс пайда нысанын қабылдайды. Сандық тұрғыдан ол таза түсім (бюджеттік және бюджеттік емес қорлардың түсімінен қосылған құн салығын, акциз салығын және басқа да аударымдарды төленгеннен кейін) мен сатылған өнімдердің толық өзіндік құны арасындағы айырманы білдіреді. Демек, кәсіпорын өнім рентабельділігін неғұрлым өткізсе, соғұрлым көп пайда алады, соғұрлым оның қаржылық жағдайы жақсы болады.

Сату көлемі және пайда шамасы, рентабельділік деңгейі, кәсіпорынның өндірістік, жабдықтау, маркетингтік және қаржылық қызметтіне тәуелді, басқаша айтқанда, бұл көрсеткіштер шаруашылықтың барлық тараптарын сипаттайды.

Қызметтің қаржылық нәтижелерін талдаудың *негізгі міндеттері:*

1. Өнімді жүзеге асыру және пайда алуға жоспарлардың орындалуын жүйелі бақылау;

2. Объективті, субъективті факторлардың қаржылық нәтижелерге әсерін анықтау;

3. Рентабельділік және пайда сомасын ұлғайту резервтерін анықтау;

4. Рентабельділік пен пайданы арттыру мүмкіндіктерін пайдалану бойынша кәсіпорын жұмыстарын бағалау;

5. Анықталған резервтерді пайдалану бойынша іс-шараларды әзірлеу.

Пайданың қаржылық нәтижелерін талдау кезінде негізгі ақпарат көздері ретінде тиеп жөнелтуге жүкқұжаттар, аналитикалық бухгалтерлік есеп, «Пайда мен зияндар туралы есеп» ф.2 қаржылық есептілік деректері, сондай-ақ кәсіпорын бизнес-жоспарының тиісті кестелері қызмет етеді.

4.2 Баланстық пайда динамикасы мен құрамын талдау

Шаруашылық қызметті талдау процесінде пайданың келесі көрсеткіштері пайдаланылады: баланстық пайда, өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден түскен пайда, басқа да өткізулерден түскен пайда, өткізу операцияларынан тыс қаржылық нәтижелер, салық салынатын пайда, таза пайда.

Баланстық пайда өзіне өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден, басқа да өткізулерден түскен қаржылық нәтижелерді, өткізу операцияларынан тыс кірістер мен шығыстарды қамтиды (Сурет 11).

Сурет 11- Баланстық пайданы факторлық талдаудың блок-схемасы

Салық салынатын пайда - бұл баланстық пайда мен табысқа салынатын салық пайда сомасы арасындағы айырма (бағалы қағаздар және бірлескен кәсіпорындарда үлестік қатысу), сондай-ақ салық заңдарына сәйкес пайда салығы бойынша жеңілдіктер сомасы, ол мезгіл-мезгіл өзгеріп отырады.

Таза пайда - барлық салықтар, экономикалық санкциялар мен қайырымдылық қорларына аударымдарды төлегеннен кейін кәсіпорын иелігінде қалатын пайда.

Баланстық пайда құрамын, оның құрылымын, динамикасын және есепті жыл бойынша жоспардың орындалуын талдау қажет.

16- кестеден көрініп тұрғандай, баланстық пайда бойынша жоспар 11,73% артық орындалып тұр. Оның өсім қарқыны өткен жылға қарағанда салыстырмалы бағалармен 6,66 % құрайды. Баланстық пайдада ең көп үлесті өнімді өткізуден түскен пайда иеленеді (96,48 %), өткізуден тыс қаржылық нәтижелердің үлес салмағы 3,52 % құрайды, бірақ нарықтық қатынастардың дамуымен ол айтарлықтай үлкен болуы мүмкін.

Баланстық, салық салынатын және таза пайданың мөлшері көптеген факторларға байланысты (сурет 11).

Кесте 16- Есептік жыл бойынша баланстық пайданың құрамын, динамикасын және жоспардың орындалуын талдау

Баланстық пайданың құрамы	Өткен жыл		Есептік жыл			
	Сوما, млн. теңге	құрыл ымы	жоспар		нақты	
			Сوما, млн. теңге	құрыл ымы	Сوما, млн. теңге	құрыл ымы
Баланстық пайда	15000	100	18500	100	20000	16000
Өнімді өткізуден түскен пайда	14500	96,66	17900	96,8	19296	96,48
Басқа да өткізулерден түскен пайда	-	-	-	-	-	-
Өткізуден тыс қаржылық нәтижелер	500	3,34	600	3,2	704	3,52

Қолданыстағы нормативтік актілер *шаруашылық субъектісіне пайданы реттеудің келесі әдістеріне* жол береді.

1. Мүлікті негізгі құралдарға немесе арзан құнды және тез тозатын заттарға жатқызудың құндық шекараларын өзгерту, бұл негізгі құралдар мен МБП бойынша тозуды есептеудің әртүрлі тәсілдермен байланысты, ағымдағы шығындар мен пайда сомасын өзгертуге әкеп соғады.

2. Арзан құнды және тез тозатын заттар бойынша тозуды есептеудің әдісін өзгерту.

3. Негізгі құралдардың белсенді бөлігі бойынша жеделдетілген амортизация әдісін пайдалану, өнімнің өзіндік құнының ұлғаюына және пайда сомасының, сондай-ақ пайдаға деген салықтардың азаюына әкеледі.

4. Материалдық емес активтерді бағалаудың әртүрлі әдістері және олар бойынша амортизацияны есептеудің тәсілдерін қолдану.

5. Тұтынылған өндірістік қорларды бағалау әдісін таңдау (NIFO, FIFO, LIFO).

6. Негізгі құралдарды жөндеу бойынша шығындарды есептен шығару тәртібін өнімнің өзіндік құнына өзгерту (нақты шығындар бойынша немесе құрылған жөндеу қоры есебінен теңдей бөліктермен).

7. Болашақтағы кезеңдердің шығыстарын өтеу мерзімін өзгерту, оларды қысқарту есепті кезеңнің өнімнің өзіндік құнының өсуіне әкеледі.

8. Өнімді өткізуден пайданы анықтау әдісін өзгерту (өнімді тиіп-жөнелту мезеті бойынша немесе оны төлеу кезінде).

Әкімшілік қалыптастырылатын есеп саясаты, кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен қаржылық нәтижелерінің бүкіл суретін түбегейлі өзгертуге қабілетті әдіснамалық тәсілдер таңдау үшін үлкен кеңістік ашады.

4.3 Өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден түскен қаржылық нәтижелерді талдау

Кәсіпорын пайдасының негізгі бөлігін өнімдер мен қызметтерді өткізуден алады. Талдау барысында динамикасы, өнімді өткізуден түскен пайда жоспарының орындалуы зерттеледі және оның сомасы өзгеруінің факторлары анықталады.

Жалпы кәсіпорын бойынша *өнімді өткізуден түскен пайда* бағыныстылықтың бірінші деңгейінің төрт факторларына байланысты: өнімді сату көлемі (*VP*); оның құрылымы (*UD*); өзіндік құны (*C*) және орташа өткізу бағасы деңгейі (*Ц*).

Өнімді сату көлемі пайда сомасына оң және теріс ықпал ете алады. Рентабельді өнімді сату көлемін ұлғайту пайданың тепе-тең ұлғаюына әкеледі. Егер өнім шығынды болып табылса, онда сату көлемін ұлғайту кезінде пайда сомасының төмендеуі орын алады.

Тауарлық өнімнің құрылымы пайда сомасына оң және теріс ықпал ете алады. Егер өнімнің неғұрлым рентабельді түрлерінің үлесі артса, оны іске асырудың жалпы көлемінде, онда пайда сомасы өседі, және, керісінше, төмен рентабельді немесе шығынды өнімнің меншікті салмағы ұлғайған кезде пайданың жалпы сомасы азаяды.

Өнімнің өзіндік құны мен пайда кері пропорционалды байланыста болады: өзіндік құнның төмендеуі тиісті пайда сомасының өсуіне әкеледі, және керісінше.

Орташа өткізу бағасы деңгейінің өзгерісі мен пайда шамасы тура пропорционалды байланыста болады: баға деңгейі ұлғайған кезде пайда сомасы өседі, және керісінше.

Осы факторлардың пайда сомасына әсерін есептеуді, кесте 17 деректерін пайдалана отырып анықтауға болады.

Кесте 17- Өнімді өткізуден түскен пайданы факторлық талдау үшін бастапқы деректер, АБ

Көрсеткіш	Жоспар	Сатудың нақты көлемін қайта есептеу жоспары	Нақты
Өнімді сатудан түскен пайда ҚҚС, акциз салығын және түсімнен басқа да аударымдарды шегере отырып (В)	95250	96600	99935
Сатылған өнімнің толық өзіндік құны (З)	77350	78322	80639
Өнімді сатудан түскен пайда (П)	17900	18278	19296

Есепті жылда өнімді өткізуден түскен пайда сомасы бойынша жоспар 1396 АБ (19 296-17 900), немесе 7,8 % артық орындалды.

Егер өнім ассортименті және нақты көлемімен есептелген, жоспарланған және шартты пайда сомасын салыстырсақ, бірақ өнімнің жоспарлы өзіндік құны мен жоспарлы бағаларда, оның *сатылған өнімнің құрылымы және көлемі есебінен* қаншалықты өзгергенін білеміз:

$$\Delta\Pi(v_{pn}, y_d) = 18\,278 - 17\,900 = +378 \text{ АБ}$$

Тек сату көлемінің әсерін табу үшін, жоспарлы пайданы жоспарлы өзіндік құн бойынша бағалаудағы өнімді өткізу бойынша немесе табиғи-шартты есептеудегі жоспарды асыра орындау (толық орындамау) пайызына көбейтіп $(15\,760/17\,900 \times 100 - 100 = -0,88 \%)$ және нәтижесін 100-ге бөлу қажет: $\Delta\Pi_{v_{pn}} = 17900 * (-0,88) / 100 = -158 \text{ АБ}$

Кейіннен *құрылымдық фактор әсерін* анықтауға болады (бірінші нәтижеден екіншісін азайту қажет): $\Delta\Pi_{yd} = 378 - (-158) = +536 \text{ АБ}$

Толық өзіндік құн өзгерісінің табыс сомасына әсері нақты шығындар сомасының жоспарлы, нақты сату көлемі есептелген салыстыру арқылы белгіленеді: $\Delta\Pi_c = 78355 - 80639 = -2317 \text{ АБ}$

Өнімнің сатылар бағасының есебінен пайда сомасының өзгеруі нақты ақшалай түсімді шарттымен салыстыру арқылы айқындалады, кәсіпорын жоспарлы бағаларда өнімді жүзеге асырудың нақты көлемі үшін алар еді: $\Delta\Pi_d = 99935 - 96600 = +3335 \text{ АБ}$

Бұл нәтижелерді тізбекті қою тәсілімен алуға болады, әрбір факторлық көрсеткіштің жоспарлы шамасын нақтымен дәйекті алмастыра отырып (18 кесте).

Кесте 18- бірінші деңгейдегі факторлардың өнімді өткізуден түскен пайда сомасын өзгертуге әсерін есептеу

Көрсеткіш	Есептеу шарттары				Есептеу тәртібі	Пайда сомасы, АБ
	Өткізу көлемі	Тауарлық өнім құрылымы	баға	Өзіндік құы		
Жоспар	Жоспар	Жоспар	Жоспар	Жоспар	$V_{пл} - Z_{пл}$	17900
Шарт 1	Нақты	Жоспар	Жоспар	Жоспар	$\Pi_{пл} * K_{pn}$	17742
Шарт 2	Нақты	Нақты	Жоспар	Жоспар	$V_{ysl} - Z_{ysl}$	18278
Шарт 3	Нақты	Нақты	Нақты	Жоспар	$V_{ф} - Z_{ysl}$	21613
Факт	Нақты	Нақты	Нақты	Нақты	$V_{ф} - Z_{ф}$	19296

Алдымен сатудың нақты көлемі және басқа факторларға жоспарлы шамасы кезінде пайданың сомасын табу керек. Бұл үшін өнімді сату бойынша жоспардың орындалуы коэффициентін (K_{pn}) есептеп, содан кейін пайданың жоспарлы сомасын осы коэффициентке түзету қажет.

Өткізу бойынша жоспардың орындалуын өткізудің нақты көлемінің, заттай (егер өнім біркелкі болса), шартты-заттай (берілген мысалда мың шартты қалбыр) және құндық түрде (егер өнім өзінің құрамы бойынша біркелкі болмаса) сипаттағы жоспарлы салыстыру арқылы есептейді, ол үшін жекелеген

бұйымдардың өзіндік құнының базалық (жоспарлы) деңгейін пайдаланған жөн, өйткені түсімге қарағанда, өзіндік құн құрылымдық фактордың әсеріне аз бейімді болып келеді. Осы кәсіпорында өткізу бойынша жоспардың орындалуы құрайды:

$$K_{pn} = \frac{\sum VPI_{i\phi}}{\sum VPI_{i_{nl}}} = \frac{15760}{15900} = 0,9912$$

Егер қалған факторлардың шамасы өзгермесе, пайда сомасы 0,88 % төмендеуі тиіс еді және 17 742 ДЕ (17 900 x 0,9912) құрайтын еді.

Содан кейін сатылған өнімнің нақты көлемі және құрылымы, бірақ жоспарлы өзіндік құн және жоспарлы бағада пайданың сомасын анықтау қажет. Бұл үшін шартты түсімнен шартты шығындар сомасын шегеру қажет: $\sum(VPI_{i\phi} \times C_{inl}) - \sum(VPI_{i\phi} \times C_{nl})$. Мұндай жағдайда пайда 18 278 АБ (96 600 - 78 322) құрайды.

Сондай-ақ, өнімді сатудың нақты көлемі, құрылымы мен бағасы, бірақ жоспарлы өзіндік құнында кәсіпорын қанша пайда алатынын есептеу қажет. Бұл үшін түсімнің нақты сомасынан шартты шығындар сомасын шегеру керек: $\sum(VPI_{i\phi} \times C_{i\phi}) - \sum(VPI_{i\phi} \times C_{nl})$. Мұндай жағдайда пайда сомасы 21 613 АБ (99 935 - 78 322) құрайды.

Кесте 18 мәліметтері бойынша әрбір фактордың есебінен пайда сомасының қалай өзгергенін орнатуға болады.

Пайда сомасының өзгерісі:

өнімді сату көлемі

$$\Delta P_{vpp} = P_{ysl} - P_{nl} = 17742 - 17900 = -158 \text{ ДЕ}$$

тауарлық өнімнің құрылымы

$$\Delta P_{стр} = P_{ysl2} - P_{ysl} = 18278 - 17742 = +536 \text{ ДЕ}$$

сатудың орташа бағасы

$$\Delta P_{цен} = P_{ysl3} - P_{ysl2} = 21613 - 18278 = +3335 \text{ ДЕ}$$

сатылған өнімнің өзіндік құны

$$\Delta P_c = P_{\phi} - P_{ysl3} = 19296 - 21613 = -2317 \text{ ДЕ}$$

Соның ішінде:

Ресурстарға деген бағаның өсуі $-2317 \times 91,4\% / 100\% = -2118 \text{ АБ}$

Ресурс сыйымдылығының өзгерісі $-2317 \times 8,6\% / 100\% = -199 \text{ АБ}$

Барлығы $+1396 \text{ АБ}$

Есептеулер нәтижелері көрсеткендей, пайда жоспары негізінен, орташа өткізу бағаларын ұлғайту есебінен асыра орындалды.

Өнімнің өзіндік құнын арттырумен байланысты, пайда сомасы 2317 АБ, соның ішінде ресурстарға деген бағаның өсуі есебінен 2118 АБ және өнімнің ресурс сыйымдылығының артуы есебінен 199 АБ азайды. Жоғарыда келтірілген деректерден тұжырым жасауға болады, кәсіпорынның өніміне деген бағаның өсу қарқыны тұтынылған ресурстар бағасының өсу қарқынынан жоғары. Өнімге деген бағаның өсу индексі және ресурстарға деген бағаның өсу индексінің қатынасын әдетте, қаржылық өнімділікті сипаттайтын бағаның дефляторы деп

атайды, яғни сатылатын өнім бағасында ресурстарға деген бағаның өсуін өтеу шарасы.

Осы кәсіпорында өнімге деген баға индексі 1,034524 (99 935/96 600), ал ресурстарға - 1,02704 (80 639 - 199)/78 322) құрайды. Яғни, баға дефляторы оң. Оның шамасы 1,007285 (1,035/ 1,027) құрайды. Бұл пайданың 1217 АБ (3335 - 2118) ұлғаюына ықпал етті.

Сондай-ақ, **өнімнің жекелеген түрлерін сатудан түскен пайда динамикасы мен жоспардың орындалуын** талдау керек, оның шамасы бірінші ретті үш факторға байланысты: өнімді сату көлемі ($VP\Pi_i$), өзіндік құн (C_i) және орташа өткізу бағасы (Π_i).

Өнімнің жекелеген түрлерін сатудан түскен пайданың факторлық моделі түрі

$$\Pi_i = VP\Pi_i \times (\Pi_i - C_i)$$

Өнімнің жекелеген түрлері бойынша пайда сомасының өзгеруіне факторлардың әсерін есептеу *тізбекті қою тәсілімен* жүргізілді:

$$\Pi_{nl} = VP\Pi_{nl} (\Pi_{nl} - C_{nl}) = 5700 (5000 - 4000) = 5700 \text{ ДЕ}$$

$$\Pi_{ycl1} = VP\Pi_{\phi} (\Pi_{nl} - C_{nl}) = 4850 (5000 - 4000) = 4850 \text{ ДЕ}$$

$$\Pi_{ycl2} = VP\Pi_{\phi} (\Pi_{\phi} - C_{nl}) = 4850 (5200 - 4000) = 5820 \text{ ДЕ}$$

$$\Pi_{\phi} = VP\Pi_{\phi} (\Pi_{\phi} - C_{\phi}) = 4850 (5200 - 4500) = 3395 \text{ ДЕ}$$

$$\Delta\Pi_{общ} = \Pi_{\phi} - \Pi_{nl} = 3395 - 5700 = -2305 \text{ ДЕ}$$

$$\Delta\Pi_{vpp} = \Pi_{ycl1} - \Pi_{nl} = 4850 - 5700 = -850 \text{ ДЕ}$$

$$\Delta\Pi_{\phi} = \Pi_{ycl2} - \Pi_{ycl1} = 5820 - 4850 = +970 \text{ ДЕ}$$

$$\Delta\Pi_c = \Pi_{\phi} - \Pi_{ycl2} = 3395 - 5820 = -2425 \text{ ДЕ}$$

Абсолютті айырмашылықтар тәсілімен факторлардың әсерін есептеу әдістемесі:

$$\Delta\Pi_{vpp} = (VP\Pi_{\phi} - VPP_{nl})(\Pi_{nl} - C_{nl}) = (4850 - 5700)(5000 - 4000) = -850 \text{ ДЕ}$$

$$\Delta\Pi_{\phi} = (\Pi_{\phi} - \Pi_{nl})VP\Pi_{\phi} = (5200 - 5000) * 4850 = +970 \text{ ДЕ}$$

$$\Delta\Pi_c = -(C_{\phi} - C_{nl})VP\Pi_{\phi} = -(4500 - 4000) * 4850 = -2425 \text{ ДЕ}$$

Ұқсас есептеулер өнімнің әр түрі бойынша жүргізіледі.

Кесте 19- Өнімнің жекелеген түрлерін сатудан түскен пайданы факторлық талдау

Өнім түрі	Өткізілген өнімнің саны, АБ				Өткізудің орташа бағасы, АБ				1 АБ өнімнің өзіндік құны, АБ				Өнімді өткізуден түскен пайда сомасы, АБ				Жоспарлы пайдадан ауытқу, АБ			
	ж	о	н	а	ж	о	н	а	ж	о	н	а	ж	о	н	а	ж	а	п	Соның ішінде есебінен

										Өткізу көлемі	Баға	Өзіндік құны
A	5700	4850	5000	5200	4000	4500	5700	3395	-2305	-850	+970	-2425
B	5600	5300	6000	6100	5000	5120	5600	5194	-406	-300	+530	-636
C	2700	3050	7000	7350	5700	5560	3510	5459	+1949	+455	+1067	+427
D	1900	2560	7500	7800	5874	5750	3090	5248	+2158	+1073	+768	+317
Бар лығы	15900	15760	-	-	-	-	17900	19296	+1396	+378	+3335	-2317

19- кестеде келтірілген деректер, өнімнің қандай түрлері бойынша пайда сомасы бойынша жоспар асыра орындалды, ал қандай түрлері бойынша орындалмады және қандай факторлар оң, ал қайсысы теріс әсерін тигізгенін, және қандай дәрежеде екенін көрсетеді. Содан кейін, өнімнің әрбір түрі бойынша, сату, баға және өзіндік құн көлемінің өзгеру себептерін егжей-тегжейлі зерттеу қажет.

4.4 Орташа өткізу бағасы деңгейін талдау

Өнім бірлігінің орташа өткізу бағасы - өнімнің тиісті түрін сатудан түскен түсімнің оны сату көлеміне қатынасы. Оның деңгейінің өзгеруіне сатылатын өнімдердің сапасы, оны өткізу нарықтары, нарық конъюнктурасы, инфляциялық процестер сияқты факторлар әсер етеді.

Тауарлық өнімнің сапасы - сатудың орташа бағасы деңгейі тәуелді болатын, негізгі факторларының бірі. Өнімнің жоғары сапасы үшін жоғары бағалар белгілейді, және керісінше.

Бұйымдардың сапасы есебінен бағаның орташа деңгейінің өзгеруін ($\Delta \overline{P}_{\text{кач}}$) мына формула бойынша анықтауға болады:

$$\Delta \overline{P}_{\text{кач}} = \frac{(P_n - P_{n-1})VP_{\text{П}_n}}{VP_{\text{П}_{\text{общ}}}}$$

мұндағы P_n және P_{n-1} - тиісінше жаңа және бұрынғы сападағы бұйымдар бағасы; $VP_{\text{П}_n}$ — жаңа сападағы өнімді сату көлемі; $VP_{\text{П}_{\text{общ}}}$ — есепті кезеңде i -ші түрдегі өткізілген өнімнің жалпы көлемі.

Өнім сорттылығының орташа баға өзгеруі әсерінің есебін екі тәсілмен орындауға болады.

Бірінші тәсілдің негізіне тізбекті қою қағидаты қойылған: нақты сатылған өнімнің жалпы көлемінде, оның нақты және жоспарлы сортты құрамында, түсімнің сомасы салыстырылады (кесте 20). Егер алынған айырманы нақты сатылған өнімнің жалпы санына бөлсек, оның сапасы есебінен орташа бағаның қалай өзгергенін білеміз. Бұл есептеудің алгоритмін осылай жазуға болады:

$$B_{\text{усл1}} = \sum (VP_{\text{П}_{\text{общ.ф}}} * UD_{i_{\text{ф}}}) * P_{i_{\text{пл}}}$$

$$B_{\text{усл2}} = \sum (VP_{\text{П}_{\text{общ.ф}}} * UD_{i_{\text{пл}}}) * P_{i_{\text{пл}}}$$

$$\Delta \bar{C} = \frac{B_{\text{усл}} - B_{\text{усл}2}}{BPI_{\text{общ.ф}}} = \frac{22531875 - 22417500}{3050} = +37,5 \text{ ДЕ}$$

Кесте 20- С бұйымы сапасының оны өткізудің орташа бағасына әсерінің есебі

Өнім сорты	Туб бағасы, АБ	Өткізу көлемі		Сорттардың үлес салмағы, %			Жоспарлы сорттылық кезінде сатудың нақты көлемі, туб	Сатудан түскен пайда, аБ	
		жоспар	нақты	жоспар	нақты	+, -		Нақты сорттылық кезінде	Жоспарлы сорттылық кезінде
I	7500	2160	2592,5	80	85	+5	2440	19443750	18300000
II	6750	540	457,5	20	15	-5	610	3088125	4117500
Барлығы	-	2700	3050	100	100	-	3050	22531875	22417500

Есептеудің екінші тәсілінің негізіне абсолютты айырмашылық амалы қойылған: әр сорт бойынша нақты үлес салмағының жоспарлыдан ауытқуын тиісті сортты өнім бірлігінің жоспарлы бағасына көбейтеміз, нәтижелерін қосамыз және 100-ге бөлеміз:

$$\Delta \bar{C} = \frac{\sum (UD_{i_{na}} - UD_{i_{gk}}) * C_{i_{na}}}{100} = \frac{(+5 * 7500) + (-5 * 6750)}{100} = +37,5 \text{ ДЕ}$$

Алынған деректер өнім сапасын жақсарту, яғни I сортты өнімнің үлес салмағын арттыру және II сортты азайту нәтижесінде, өткізуден түскен түсім 114,375 АБ, ал орташа бағасы 1 туб - 37,5 АБ өскенін дәлелдейді.

Осындай әдістеме бойынша өнімді өткізу арналары және нарықтарына байланысты өткізудің орташа бағасының өзгеруі есептеледі (кесте 21). Өнімді өткізу арналарының өзгеруіне байланысты 1 туб бағаның орташа деңгейі 40 АБ, ал пайда сомасы - 122 АБ (40 ДЕ x 3050 туб) ұлғайды.

Кесте 21- Өнімді өткізу нарықтарының С бұйымы бойынша өнім бірлігінің орташа бағасы өзгерісіне әсері

Өнімді өткізу арналары	Туб бағасы, АБ	Өткізу көлемі, туб		Өткізу құрылымы, %			Орташа баға өзгерісі, АБ
		жоспар	нақты	жоспар	нақты	+, -	
Мемлекеттік тапсырыс	6700	1620	1677,5	60	55	-5	-335
Келісімді бағалар бойынша	7500	810	1067,5	30	35	+5	+375
Басқалары	7300	270	305	10	10	-	-
Барлығы	-	2700	3050	100	100	-	+40

Егер жыл бойы инфляциямен байланысты жоспарлы салыстырғанда өнімге деген сатылым бағасының өзгерісі орын алса, яғни өнімнің әрбір түрі бойынша бағаның өзгеруі жаңа бағалар бойынша оны жүзеге асыру көлеміне көбейтіледі және есепті кезеңде сатылған өнімнің жалпы санына бөлінеді.

Кесте 22- Орташа өткізу бағасы өзгерісінің факторлары

Фактор	Өткізудің орташа бағасының өзгерісі, АБ			
	А	В	С	Д
Өнім сапасы	+450	-50	+37,5	+52
Өткізу арналары және нарықтары	-400	-33	+40,0	+83
Инфляцияға байланысты бағалардың өсуі	+150	+185	+272,5	+165
Барлығы	+200	+100	+350,0	+300

Қорытындысында өнімнің әрбір түрі бойынша талдау нәтижелері жинақталады (кесте 22).

4.5 Кәсіпорын рентабельділігін талдау

Рентабельділік көрсеткіштері жалпы кәсіпорын жұмысының тиімділігін, қызметтің (өндірістік, кәсіпкерлік, инвестициялық) түрлі бағыттарының кірістілігін, шығындарды өтеу және т. б. сипаттайды. Олар, пайдаға қарағанда, шаруашылықтың түпкілікті нәтижелерін неғұрлым толық көрсетеді, өйткені олардың шамасы қолма-қол ақша немесе пайдаланылған ресурстар әсерінің арақатынасын көрсетеді. Оларды кәсіпорын қызметін бағалау үшін және инвестициялық саясат пен баға белгілеу құралы ретінде пайдаланады.

Рентабельділік көрсеткіштерін бірнеше топқа біріктіруге болады:

- 1) инвестициялық жобалар және өндіріс шығындарының өзін-өзі ақтауын сипаттайтын көрсеткіштер;
- 2) сату пайдалылығын сипаттайтын көрсеткіштер;
- 3) капитал табыстылығы мен оның бөліктерін сипаттайтын көрсеткіштер.

Барлық көрсеткіштер баланстық пайда, өнімді өткізуден түскен пайда және таза пайда негізінде есептелуі мүмкін.

Өндірістік қызметтің рентабельділігі (шығындардың өзін-өзі ақтауы) — жалпы (Π_{pn}) немесе таза пайданың (ЧП) өткізілген өнім бойынша шығындар сомасына (З_{pn}) қатынасы:

$$R_z = \frac{\Pi_{pn}}{\text{З}_{pn}}, \text{ немесе } R_z = \frac{\text{ЧП}}{\text{З}_{pn}}$$

Ол, қанша кәсіпорын өнім өндіруге және сатуға жұмсаған әрбір теңгеден пайда алатынын. Тұтастай кәсіпорын, оның жекелеген бөлімшелері мен өнім түрлері бойынша есептелуі мүмкін.

Ұқсас түрде инвестициялық жобалардың өзін-өзі ақтауы анықталады: жобадан алынған немесе күтілетін пайда сомасы осы жобаға инвестициялар сомасына жатады.

Сату (айналым) рентабельділігі — өнімді, жұмыстарды және қызметтерді өткізуден түскен пайданың немесе таза пайданың алынған түсім сомасына қатынасы (B):

$$R_{pn} = \frac{\Pi_{pn}}{B}, \text{ немесе } R_{pn} = \frac{\text{ЧП}}{B}$$

Кәсіпкерлік қызметтің тиімділігін сипаттайды: сату теңге кәсіпорын қанша пайда алатынын. Бұл көрсеткіш нарықтық экономикада кеңінен қолдану алды. Жалпы кәсіпорын және өнімдерінің жекелеген түрлері бойынша есептеледі.

Капиталдың рентабельділігі (табыстылығы) – баланстық (жалпы, таза) пайданың барлық инвестицияланған капиталдың (KL) орташа жылдық құнына немесе оның жекелеген құрамдастарына қатынасы: меншікті (акционерлік), қарыз, перманентті, негізгі, айналым, өндірістік капиталдың және т. б.:

$$R_k = \frac{БП}{KL}; \quad R_k = \frac{\Pi_{pn}}{KL}; \quad R_k = \frac{ЧП}{KL}$$

Талдау барысында аталған рентабельділік көрсеткіштерінің динамикасын, олардың деңгейі бойынша жоспардың орындалуын зерделеу және бәсекелес кәсіпорындармен шаруашылықаралық салыстыру өткізу керек.

Тұтастай алғанда кәсіпорын бойынша есептелген, **өндірістік қызметтің рентабельділік деңгейі (шығындарды өтеу)**, бірінші ретті үш негізгі факторға тәуелді: өткізілген өнімнің құрылымының, оның өзіндік құны мен өткізудің орташа бағасының өзгеруі.

Бұл көрсеткіштің факторлық моделі

$$R = \frac{\Pi (npuVP_{общ.}, УД_i, Ц_i, C_i)}{И (npuVP_{общ.}, УД_i \times C_i)}$$

Тұтастай кәсіпорын бойынша рентабельділік деңгейі өзгеруіне бірінші ретті факторлардың әсерін есептеуді, 14.2., 14.3 кесте деректерін пайдалана отырып, тізбекті қою тәсілімен орындауға болады:

$$R_{nl} = \frac{\Pi_{nl}(npuVP_{общ. nl}, УД_{nl}, Ц_{nl}, C_{nl})}{З_{nl}(npuVP_{общ. nl}, УД_{nl} * C_{nl})} = \frac{17900}{77350} * 100 = 23,14\%$$

$$R_{ysl1} = \frac{\Pi_{ysl1}(npuVP_{общ. ф}, УД_{nl}, Ц_{nl}, C_{nl})}{З_{ysl1}(npuVP_{общ. ф}, УД_{nl} * C_{nl})} = \frac{17900 * 0,9912}{77350 * 0,9912} * 100 = 23,14\%$$

$$R_{ysl2} = \frac{\Pi_{ysl2}(npuVP_{общ. ф}, УД_{ф}, Ц_{nl}, C_{nl})}{З_{ysl2}(npuVP_{общ. ф}, УД_{ф} * C_{nl})} = \frac{18278}{78322} * 100 = 23,34\%$$

$$R_{ysl3} = \frac{\Pi_{ysl3}(npuVP_{общ. ф}, УД_{ф}, Ц_{ф}, C_{nl})}{З_{ysl3}(npuVP_{общ. ф}, УД_{ф} * C_{nl})} = \frac{21613}{78322} * 100 = 27,60\%$$

$$R_{ф} = \frac{\Pi_{ф}(npuVP_{общ. ф}, УД_{ф}, Ц_{ф}, C_{ф})}{З_{ф}(npuVP_{общ. ф}, УД_{ф} * C_{ф})} = \frac{19296}{80639} * 100 = 23,93\%$$

$$\Delta R_{общ} = R_{ф} - R_{nl} = 23,93 - 23,14 = +0,79\%$$

оның ішінде:

$$\Delta R_{vpp} = R_{ysl1} - R_{nl} = 23,14 - 23,14 = 0$$

$$\Delta R_{y0} = R_{ysl2} - R_{ysl1} = 23,34 - 23,14 = +0,20\%$$

$$\Delta R_{y} = R_{ysl3} - R_{ysl2} = 27,60 - 23,34 = +4,26\%$$

$$\Delta R_c = R_{ф} - R_{ysl3} = 23,93 - 27,60 = -3,67\%$$

Алынған нәтижелер көрсеткендей, сатудың жалпы көлеміндегі өнімнің неғұрлым рентабельді түрінің үлес салмағының және бағалардың орташа деңгейінің артуына байланысты рентабельділік деңгейі бойынша жоспар

артығымен орындалды. Өткізілген өнім өзіндік құнының 2317 АБ өсуі рентабельділік деңгейінің 3,67% төмендеуіне алып келді.

Содан кейін **өнімнің әрбір түрі бойынша рентабельділікті факторлық талдау** қажет. Өнімнің жекелеген түрлерінің рентабельділік деңгейі өнім бірлігінің өзіндік құны және орташа өткізілген бағасы өзгеруіне тәуелді:

$$R_i = \frac{P_i}{Z_i} = \frac{VP\P_i (C_i - C_i)}{VP\P_i \times C_i} = \frac{C_i - C_i}{C_i} = \frac{C_i}{C_i} - 1$$

Осы факторлардың А бұйымдарының рентабельділік деңгейінің өзгеруіне әсерін есептеуді, 8.4 кесте деректерін пайдалана отырып, тізбекті қою тәсілімен орындаймыз:

$$R_{nl} = \frac{C_{nl} - C_{nl}}{C_{nl}} = \frac{5000 - 4000}{4000} \times 100 = 25\%$$

$$R_{ysl} = \frac{C_{\phi} - C_{nl}}{C_{nl}} = \frac{5200 - 4000}{4000} \times 100 = 30\%$$

$$R_{\phi} = \frac{C_{\phi} - C_{\phi}}{C_{\phi}} = \frac{5200 - 4500}{4500} \times 100 = 15,55\%$$

А бұйымының рентабельділік деңгейі бойынша жоспар жалпы 9,45% (15,55-25) орындалмады. Бағаның өсуі есебінен ол 5% - ға (30-20) артты, ал өнімнің өзіндік құнының өсуі есебінен 14,45 % - ға (15,55-30) төмендеді. Ұқсас есептеулер тауарлық өнім әрбір түрі бойынша жасалады.

Содан кейін, *өнім бірлігінің өзіндік құны қандай факторлардың әсерінен өзгергенін орнату және ұқсас түрде олардың рентабельділік деңгейіне әсерін анықтау* керек. Мұндай есептеулер тауарлық өнімнің әрбір түрі бойынша жасалады, ол өз кезегінде шаруашылық жүргізуші субъектінің жұмысын неғұрлым нақты бағалауға және талданып отырған кәсіпорында рентабельділік өсуінің ішкішаруашылық резервтерін толық анықтауға мүмкіндік береді.

Шамамен осылай **сату рентабельділігін факторлық талдау** жүргізіледі. **Өнімнің жекелеген түрлерін сату рентабельділігінің деңгейі** бағаның орташа деңгейі мен бұйымдардың өзіндік құнына тәуелді:

$$R_{pn} = \frac{P_i}{B_i} = \frac{VP\P_i (C_i - C_i)}{VP\P_i \times C_i} = \frac{C_i - C_i}{C_i}$$

Ұқсас түрде **жиынтық капитал рентабельділігін факторлық талдау** жүзеге асырылады. Пайданың теңгерімдік сомасы өткізілген өнімнің көлеміне (*VP\P*), оның құрылымына (*УДі*), өзіндік құнына (*Сі*), бағалардың орта деңгейіне (*Ці*) және өнімдер мен қызметтерді өткізумен байланысты емес, өзге де қызмет түрлерінің қаржылық нәтижелеріне (*ВФР*) тәуелді.

Негізгі және айналым капиталының (*KL*) орташа жылдық сомасы, түсімнің негізгі және айналым капиталының орташа жылдық сомасына қатынасымен анықталатын, капитал айналымдылығының коэффициенті (*Коб*) мен сату көлеміне байланысты. Капитал кәсіпорында тезірек айналса, соғұрлым ол сатудың жоспарланған көлемін қамтамасыз ету үшін азырақ талап етіледі. Және керісінше, капитал айналымының баяулауы өнімді сату және сол өндіріс көлемін қамтамасыз ету үшін қосымша қаражат тартуды талап етеді. Бұл ретте, сату көлемі рентабельділік деңгейіне өзі әсер етпейтінін негізге ала отырып,

өйткені оның өзгеруінен пайда сомасы және қалған факторлар өзгермейтін жағдайда, негізгі және айналым капиталы сомасы пропорционалды көбейеді немесе азаяды.

Аталған факторлардың капитал рентабельділігі деңгейімен өзара байланысын мына түрде көруге болады

$$R = \frac{BP = f[VPP_{общ}, УД_i, Ц_i, C_i, ВФР]}{KL = f[VPP_{общ}, УД_i, Коб]}$$

Бақылау сұрақтары:

1. Пайдаға анықтама беріңіз.
2. Пайда шамасы мен өткізу көлемі неге байланысты болып келеді?
3. Кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелерін талдаудың негізгі міндеттерін атаңыз.
4. Пайданың қаржылық нәтижелерін талдау кезінде негізгі ақпарат көздеріне жатады?
5. Шаруашылық қызметті талдау процесінде пайданың қандай көрсеткіштері қолданылады?
6. Баланстық пайда дегеніміз не?
7. Салық салынатын пайдаға анықтама беріңіз.
8. Таза пайда дегеніміз не?
9. Баланстық пайданы факторлық талдаудың блок-схемасын келтіріңіз.
10. Шаруашылық субъектілерінің пайданы реттеудің қандай әдістері бар.
11. Жалпы кәсіпорын бойынша өнімді өткізуден түскен пайда бағыныстылықтың бірінші деңгейінің қандай төрт факторларына байланысты?
12. Өнім бірлігінің орташа өткізілген бағасын қалай анықтауға болады?
13. Рентабельділік көрсеткіштерін қандай топтарға біріктіруге болады?
14. Өндірістік қызметтің рентабельділігін (шығындардың өзін-өзі ақтауын) қалай анықтайды?
15. Сату (айналым) рентабельділігін қалай анықтайды?
16. Капитал рентабельділігін (табыстылығын) қалай анықтайды?
17. Өндірістік қызметтің (шығындарды өтеу) рентабельділік деңгейінің факторлық моделі нені білдіреді?
18. Өнімнің әрбір түрі бойынша рентабельділікті факторлық талдау нені білдіреді?

Тест тапсырмалары

1. Өнімді іске асырудан кейін шаруашылық жүргізуші субъектілер тікелей алатын таза табыстың бір бөлігі аталады
А) Пайда;
В) Өзіндік құны;
С) Шығындар;
D) Залал;
E) Табыс.

2. Өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден қаржылық нәтижелерді, өткізу операцияларынан тыс кірістер мен шығыстарды қамтитын пайданы атайды

- A) Пайда;
- B) Баланстық пайда;
- C) Салық салынатын пайда;
- D) Таза пайда;
- E) Табыс.

3. Баланстық пайда мен табысқа салынатын салық пайда сомасы арасындағы айырма (бағалы қағаздар және бірлескен кәсіпорындарда үлестік қатысу), сондай-ақ салық заңдарына сәйкес пайда салығы бойынша жеңілдіктер сомасы, ол мезгіл-мезгіл өзгеріп отырады:

- A) Пайда;
- B) Баланстық пайда;
- C) Салық салынатын пайда;
- D) Таза пайда;
- E) Табыс.

4. Барлық салықтар, экономикалық санкциялар мен қайырымдылық қорларына аударымдарды төлегеннен кейін кәсіпорын иелігінде қалатын пайда:

- A) Пайда;
- B) Баланстық пайда;
- C) Салық салынатын пайда;
- D) Таза пайда;
- E) Табыс.

5. Жалпы (Prn) немесе таза пайданың ($ЧП$) сатылған өнім бойынша шығындар сомасына ($Зpn$) қатынасы ...деп аталады

- A) Пайда;
- B) Өзіндік құны;
- C) Шығындар;
- D) Залал;
- E) Рентабельділік.

$$R_3 = \frac{Prn}{Зpn}, \text{ или } R_3 = \frac{ЧП}{Зpn}.$$

6. формула көмегімен қандай көрсеткішті анықтауға болады.

- A) Пайда;
- B) Өзіндік құны;
- C) Шығындар;
- D) Залал;
- E) Рентабельділік.

7. Өндірістік қызметтің рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі

$$R_3 = \frac{\Pi_{pn}}{З_{pn}} \cdot \Pi_{pn} \text{ көрсеткіші нені көрсетеді?}$$

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Салық салынатын пайда;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

8. Өндірістік қызметтің рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі

$$R_3 = \frac{\Pi_{pn}}{З_{pn}} \cdot З_{pn} \text{ көрсеткіші нені көрсетеді?}$$

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Салық салынатын пайда;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

9. Өндірістік қызметтің рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі

$$R_3 = \frac{\Pi_{pn}}{З_{pn}} \cdot R_3 \text{ көрсеткіші нені көрсетеді?}$$

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Салық салынатын пайда;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

10. Өндірістік қызметтің рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі

$$R_3 = \frac{ЧП}{З_{pn}} \cdot ЧП \text{ көрсеткіші нені көрсетеді?}$$

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Салық салынатын пайда;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

11. Сату рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі
көрсеткіші нені көрсетеді?

$$R_{pn} = \frac{\Pi_{pn}}{B} \cdot \Pi_{pn}$$

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Салық салынатын пайда;

Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

$$R_{pn} = \frac{\Pi_{pn}}{B} \cdot B$$

12. Сату рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі көрсеткіші нені көрсетеді?

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Түсім;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

$$R_{pn} = \frac{ЧП}{B} \cdot ЧП$$

13. Сату рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі көрсеткіші нені көрсетеді?

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Түсім;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

$$R_{\kappa} = \frac{БП}{KL} \cdot БП$$

14. Капитал рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі көрсеткіші нені көрсетеді?

- А) Баланстық пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Түсім;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

$$R_{\kappa} = \frac{БП}{KL} \cdot KL$$

15. Капитал рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі көрсеткіші нені көрсетеді?

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Барлық инвестицияланған капиталдың орташа жылдық құны;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

$$R_{\kappa} = \frac{\Pi_{pn}}{KL} \cdot KL$$

16. Капитал рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі көрсеткіші нені көрсетеді?

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Барлық инвестицияланған капиталдың орташа жылдық құны;

Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

17. Капитал рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі $R_K = \frac{ЧП}{KL}$, KL көрсеткіші нені көрсетеді?

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Барлық инвестицияланған капиталдың орташа жылдық құны;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

18. Капитал рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі $R_K = \frac{П_{pn}}{KL}$, $П_{pn}$ көрсеткіші нені көрсетеді?

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Барлық инвестицияланған капиталдың орташа жылдық құны;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

19. Капитал рентабельділігі мына формула бойынша есептеледі $R_K = \frac{ЧП}{KL}$, $ЧП$ көрсеткіші нені көрсетеді?

- А Жалпы пайда;
- В) Сатылған өнім бойынша шығындар сомасы;
- С) Таза пайда;
- Д) Барлық инвестицияланған капиталдың орташа жылдық құны;
- Е) Өндірістік қызметтің рентабельділігі.

20. Пайданың баланстық сомасы және ($B\Phi P$) неге тәуелді.

- А) сатылған өнім көлемі;
- В) сатылған өнім құрылымы;
- С) сатылған өнімнің өзіндік құны;
- Д) бағаның орта деңгейі;
- Е) сатылған өнім көлемі, сатылған өнім құрылымы, сатылған өнімнің өзіндік құны, бағаның орта деңгейі, өнімдер мен қызметтерді іске асырумен байланысты еме,с өзге де қызмет түрлерінің қаржылық нәтижелері.

Тәжірибелік тапсырмалар

Тапсырма 1. Ұйымның кірістері мен шығыстарының динамикасы мен құрылымы

Көрсеткіштер	Өткен жыл		Есептік жыл		Өзгерістер (+,-)	
	АБ	Үлес салмағы, %	АБ	Үлес салмағы, %	АБ	Үлес салмағы, %

А	1	2	3	4	5	6
1. Кірістер - барлығы		100,0		100,0		-
Оның ішінде:	22319		35946			
1.1 Қарапайым қызмет түрлерінен кірістер (тауарларды, өнімдерді, жұмыстарды, қызметтерді сатудан түскен түсім)						
1.2. Өзге де кірістер	1713		1710			
2. Шығыстар – барлығы		100,0		100,0		-
Оның ішінде:	16528		28658			
2.1. Қарапайым қызмет түрлері бойынша шығыстар						
2.2. Өзге де шығыстар	1805		4582			
3. Кірістердің жалпы сомасының шығыстардың жалпы сомасына қатынасы, АБ		*		*		*
4. Қарапайым қызмет түрлерінен кірістер тиісті шығыстар сомасына қатынасы, АБ		*		*		*
5. Өзге де кірістердің тиісті шығыстар сомасына қатынасы, АБ		*		*		*

Қажет:

1. Өткен және есептік жылдағы ұйымның кірістері мен шығыстарының динамикасы мен құрылымын кестеде талдау.
2. Ұйымның кірістері мен шығыстарының қатынасын есептеу және оның өзгерісін анықтау.
3. Ұйымның кірістері мен шығыстарының динамикасы мен құрылымын бағалау.

Тапсырма 2. Қаржылық нәтижелердің қалыптасу факторларының динамикасы

көрсеткіштер	Өткен жыл	Есептік жыл	Ауытқу(+,-)	Осу қарқыны, %
А	1	2	3	4
Тауарларды, өнімдерді, жұмыстарды, қызметтерді сатудан түскен түсім (нетто)	19300	30543		
2. Сатылған тауарлардың, өнімдердің, жұмыстардың, қызметтердің өзіндік құны	16528	28658		
3. Сатудан түскен жиынтық пайда	5791	7288		
4. Коммерциялық шығындар	351	653		
5. Басқарушылық шығындар	1573	2131		
6. Сатудан пайда (шығын) (ст.3-ст.4-ст.5)				
7. Алатын пайыздар	-	-		
8. Төленетін пайыздар	-	-		
9. Басқа да ұйымдарға қатысудан түскен кірістер	-	-		
10. Өзге де кірістер	1713	1710		

11. Өзге де шығыстар	4582	1805		
12. Барлық өзге де кірістер (шығыстарды шегергенде) (ст.10-ст.11)				
13. Салық салғанға дейінгі пайда (шығын)	1004	4417		
14. Кейінге қалдырылған салық активтері	3	5		
15. Кейінге қалдырылған салық міндеттемелері	11	151		
16. Пайдаға ағымдағы салық	388	1375		
17. Есепті кезеңдегі таза пайда (зиян) (ст.13-ст.14-ст.15-ст.16)				

Қажет:

1. Сатудан түскен пайданы, салық салғанға дейінгі пайданы, таза пайданы және олардың қалыптасу факторларының динамикасын бағалау.
2. Ұйым қызметі қаржылық нәтижелерінің мөлшеріне әсер ететін факторларды атау.

Тапсырма 3. Салық салғанға дейінгі пайда құрылымының динамикасы

Көрсеткіштер	Өткен жыл		Есептік жыл		Ауытқу (+,-) гр.4 – гр.2
	АБ	%	АБ	%	
А	1	2	3	4	5
1. Сатудан пайда (шығын)	3867		4504		
2. Алатын пайыздар	-		-		
3. Төленетін пайыздар	-		-		
4. Басқа да ұйымдарға қатысудан түскен кірістер	-		-		
5. Өзге де кірістер	1713		1710		
6. Өзге де шығыстар	4582		1805		
7. Өзге кірістер мен шығыстардың сальдосы					
8. Салық салғанға дейінгі пайда (шығын)		100,0		100,0	-
9. Пайдаға ағымдағы салық (кейінге қалдырылған салық активтері сомасына ұлғайтылған және кейінге қалдырылған салық міндеттемелері сомасына азайтылған)	388		1375		
10. Таза пайда (шығын)					

Қажет:

1. Салық салғанға дейінгі пайда құрылымын және өткен және есепті жылы оны пайдалануды бағалау.
2. Ұйым қызметі қаржылық нәтижелерінің мөлшеріне әсер ететін факторларды атау.

Жеке үй тапсырмасы

Тапсырма 1. Ұйымның кірістері мен шығыстарының динамикасы мен құрылымы

Көрсеткіштер	Өткен жыл		Есептік жыл		Өзгерістер (+,-)	
	АБ	Үлес салмағы, %	АБ	Үлес салмағы, %	АБ	Үлес салмағы, %
А	1	2	3	4	5	6
3. Кірістер - барлығы		100,0		100,0		-
Оның ішінде:	24214		37658			
1.1 Қарапайым қызмет түрлерінен кірістер (тауарларды, өнімдерді, жұмыстарды, қызметтерді сатудан түскен түсім)						
1.2. Өзге де кірістер	1922		1954			
4. Шығыстар – барлығы		100,0		100,0		-
Оның ішінде:	18147		30784			
2.1. Қарапайым қызмет түрлері бойынша шығыстар						
2.2. Өзге де шығыстар	2045		4769			
3. Кірістердің жалпы сомасының шығыстардың жалпы сомасына қатынасы, АБ		*		*		*
4. Қарапайым қызмет түрлерінен кірістер тиісті шығыстар сомасына қатынасы, АБ		*		*		*
5. Өзге де кірістердің тиісті шығыстар сомасына қатынасы, АБ		*		*		*

Қажет:

1. Өткен және есептік жылдағы ұйымның кірістері мен шығыстарының динамикасы мен құрылымын кестеде талдау.
2. Ұйымның кірістері мен шығыстарының қатынасын есептеу және оның өзгерісін анықтау.
3. Ұйымның кірістері мен шығыстарының динамикасы мен құрылымын бағалау.

Презентациялық материал

1 – слайд

Қаржылық нәтижелерді талдау міндеттері

- 1. Өнімді жүзеге асыру және пайда алуға жоспарлардың орындалуын жүйелі бақылау;
- 2. Объективті, субъективті факторлардың қаржылық нәтижелерге әсерін анықтау;
- 3. Рентабельділік және пайда сомасын ұлғайту резервтерін анықтау;
- 4. Рентабельділік пен пайданы арттыру мүмкіндіктерін пайдалану бойынша кәсіпорын жұмыстарын бағалау;
- 5. Анықталған резервтерді пайдалану бойынша іс-шараларды әзірлеу

Пайда – бұл, шаруашылық субъектілері өнімді өткізуден кейін алатын, таза табыстың бір бөлігі.

Баланстық пайда динамикасы мен құрамын талдау

Баланстық пайда өзіне өнімді, жұмыстар мен қызметтерді өткізуден, басқа да өткізулерден түскен қаржылық нәтижелерді, өткізу операцияларынан тыс кірістер мен шығыстарды қамтиды .

Шаруашылық субъектісімен пайданы реттеудің әдістері

1. Мүлкті негізгі құралдарға немесе арзан құнды және тез тозатын заттарға жатқызудың құндық шекараларын өзгерту, бұл негізгі құралдар мен МБП бойынша тозуды есептеудің әртүрлі тәсілдермен байланысты, ағымдағы шығындар мен пайда сомасын өзгертуге әкеп соғады.
2. Арзан құнды және тез тозатын заттар бойынша тозуды есептеудің әдісін өзгерту.
3. Негізгі құралдардың белсенді бөлігі бойынша жеделдетілген амортизация әдісін пайдалану, өнімнің өзіндік құнының ұлғаюына және пайда сомасының, сондай-ақ пайдаға деген салықтардың азаюына әкеледі.
4. Материалдық емес активтерді бағалаудың әртүрлі әдістері және олар бойынша амортизацияны есептеудің тәсілдерін қолдану.
5. Тұтынылған өндірістік қорларды бағалау әдісін таңдау (NIFO, FIFO, LIFO).
6. Негізгі құралдарды жөндеу бойынша шығындарды есептен шығару тәртібін өнімнің өзіндік құнына өзгерту (нақты шығындар бойынша немесе құрылған жөндеу қоры есебінен теңдей бөліктермен).
7. Болашақтағы кезеңдердің шығыстарын өтеу мерзімін өзгерту, оларды қысқарту есепті кезеңнің өнімнің өзіндік құнының өсуіне әкеледі.
8. Өнімді өткізуден пайданы анықтау әдісін өзгерту (өнімді тиіп-жөнелту мезеті бойынша немесе оны төлеу кезінде).

5 – слайд

Салық салынатын пайда - бұл баланстық пайда мен табысқа салынатын салық пайда сомасы арасындағы айырма (бағалы қағаздар және бірлескен кәсіпорындарда үлестік қатысу), сондай-ақ салық заңдарына сәйкес пайда салығы бойынша жеңілдіктер сомасы, ол мезгіл-мезгіл өзгеріп отырады.

Таза пайда - барлық салықтар, экономикалық санкциялар мен қайырымдылық қорларына аударымдарды төлегеннен кейін кәсіпорын иелігінде қалатын пайда.

6 – слайд

Анализ финансовых результатов от реализации продукции, работ и услуг

7 – слайд

Өткізу бойынша жоспардың орындалуын есептейді

$$K_{pn} = \frac{\sum VPI_{i\phi}}{\sum VPI_{i_{nl}}}$$

Өткізілген өнімнің нақты көлемі мен құрылымында, бірақ жоспарлы өзіндік құны және жоспарлы бағадағы пайданың сомасы:

$$\sum (VPI_{i\phi} \times C_{i_{nl}}) - \sum (VPI_{i\phi} \times C_{i_{nl}})$$

Өткізудің нақты көлеміндегі, құрылымындағы және бағадағы, бірақ өнімнің жоспарлы өзіндік құнындағы пайданың сомасы.

$$\sum (VPI_{i\phi} \times C_{i\phi}) - \sum (VPI_{i\phi} \times C_{i_{nl}})$$

Пайда сомасының өзгерісі:

- өнімді өткізу көлемі

$$\Delta\Pi_{vpp} = \Pi_{ysl1} - \Pi_{nl}$$

- тауарлық өнімнің құрылымы

$$\Delta\Pi_{стр} = \Pi_{ysl2} - \Pi_{ysl1}$$

- өткізудің орташа бағасы

$$\Delta\Pi_{цен} = \Pi_{ysl3} - \Pi_{ysl2}$$

- өткізілген өнімнің өзіндік құны

$$\Delta\Pi_c = \Pi_{\phi} - \Pi_{ysl3}$$

Өнімнің жекелеген түрлерін сатудан түскен пайда динамикасы.

$$\Pi_i = VPP_i \times (C_i - C_i).$$

мұндағы, (VPP_i) -өнімді сату көлемі (C_i) -өзіндік құн
 (C_i) - орташа өткізу бағасы.

Өнімнің жекелеген түрлері бойынша пайда сомасының өзгеруіне факторлардың әсерін есептеу тізбекті қою тәсілімен жүргізілді:

$$\Pi_{nl} = VPP_{nl} (C_{nl} - C_{nl})$$

$$\Pi_{ysl1} = VPP_{\phi} (C_{nl} - C_{nl})$$

$$\Pi_{ysl2} = VPP_{\phi} (C_{\phi} - C_{nl})$$

$$\Pi_{\phi} = VPP_{\phi} (C_{\phi} - C_{\phi})$$

Орташа өткізу бағасы деңгейін талдау

Өнім бірлігінің орташа өткізу бағасы - өнімнің тиісті түрін сатудан түскен түсімнің оны сату көлеміне қатынасы.

Тауарлық өнімнің сапасы - сатудың орташа бағасы деңгейі тәуелді болатын, негізгі факторларының бірі.

Бұйымдардың сапасы есебінен бағаның орташа деңгейінің өзгеруін мына формула бойынша анықтауға болады

$$(\Delta \overline{C}_{\text{кач}})$$

$$\Delta \overline{C}_{\text{кач}} = \frac{(C_n - C_{n-1}) VPP_n}{VPP_{\text{общ}}}$$

C_n және C_{n-1} - тиісінше жаңа және бұрынғы сападағы бұйымдар бағасы;
 VPP_n — жаңа сападағы өнімді сату көлемі;
 $VPP_{\text{общ}}$ — есепті кезеңде i -ші түрдегі өткізілген өнімнің жалпы көлемі.

Бірінші тәсілдің негізіне тізбекті қою қазидаты қойылған :

Бұл есептеудің алгоритмін осылай жазуға болады:

$$\Delta \overline{C} = \frac{B_{\text{усл1}} - B_{\text{усл2}}}{VPP_{\text{общ.ф}}}$$

$$B_{\text{усл1}} = \sum (VPP_{\text{общ.ф}} * UD_{i_{\text{ф}}}) * C_{i_{\text{нз}}}$$

$$B_{\text{усл2}} = \sum (VPP_{\text{общ.ф}} * UD_{i_{\text{нз}}}) * C_{i_{\text{нз}}}$$

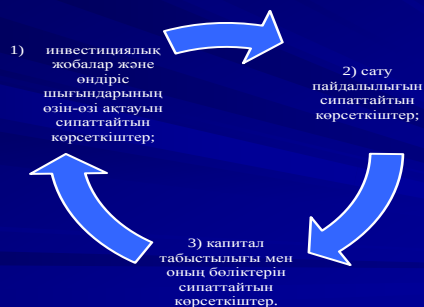
Есептеудің екінші тәсілінің негізіне абсолютты айырмашылық амалы қойылған:

$$\Delta \overline{C} = \frac{\sum (UD_{i_{\text{нз}}} - UD_{i_{\text{ф}}}) * C_{i_{\text{нз}}}}{100}$$

Осындай әдістеме бойынша өнімді өткізу арналары және нарықтарына байланысты өткізудің орташа бағасының өзгеруі есептеледі .

Кәсіпорын рентабельділігін талдау

Рентабельділік көрсеткіштерін бірнеше топқа біріктіруге болады:

1) Өндірістік қызметтің рентабельділігі (шығындардың өзін-өзі ақтауы)

$$R_3 = \frac{\Pi_{pn}}{З_{pn}}, \text{ или } R_3 = \frac{ЧП}{З_{pn}}.$$

— жалпы (Π_{pn}) немесе таза пайданың ($ЧП$) өткізілген өнім бойынша шығындар сомасына ($З_{pn}$) қатынасы

2) Сату (айналым) рентабельділігі

$$R_{pn} = \frac{\Pi_{pn}}{B}, \text{ или } R_{pn} = \frac{ЧП}{B}.$$

— өнімді, жұмыстарды және қызметтерді өткізуден түскен пайданың немесе таза пайданың алынған түсім сомасына қатынасы (B):

3) Капиталдың рентабельділігі (табыстылығы)

$$R_k = \frac{БП}{KL}; \quad R_k = \frac{\Pi_{pn}}{KL}; \quad R_k = \frac{ЧП}{KL}.$$

— баланстық (жалпы, таза) пайданың барлық инвестицияланған капиталдың (KL) орташа жылдық құнына немесе оның жекелеген құрамдастарына қатынасы: меншікті (акционерлік), қарыз, перманентті, негізгі, айналым, өндірістік капиталдың және т. б.:

4) Өндірістік қызметтің рентабельділік деңгейі (шығындарды өтеу)

Бұл көрсеткіштің факторлық моделі:

$$R = \frac{\Pi(\text{при } VPP_{\text{общ}}, УД_i, Ц_i, C_i)}{И(\text{при } VPP_{\text{общ}}, УД_i \times C_i)}.$$

5) Өнімнің әрбір түрі бойынша рентабельділікті факторлық талдау.

$$R_i = \frac{\Pi_i}{З_i} = \frac{VPP_i(Ц_i - C_i)}{VPP_i \times C_i} = \frac{Ц_i - C_i}{C_i} = \frac{Ц_i}{C_i} - 1.$$

Сату рентабельділігін факторлық талдау. Өнімнің жекелеген түрлерін сату рентабельділігінің деңгейі бағаның орташа деңгейі мен бұйымдардың өзіндік құнына тәуелді:

$$R_{pn} = \frac{\Pi_i}{B_i} = \frac{VPP_i(Ц_i - C_i)}{VPP_i \times Ц_i} = \frac{Ц_i - C_i}{Ц_i}.$$

Аталған факторлардың капитал рентабельділігі деңгейімен өзара байланысын мына түрде көруге болады:

$$R = \frac{БП = f[VPP_{\text{общ}}, УД_i, Ц_i, C_i, ВФР]}{KL = f[VPP_{\text{общ}}, УД_i, Коб]}.$$

5 Баланс өтімділігі мен құрылымын талдау. Қаржылық коэффициенттерді талдау

Мақсаты: Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау есебі және мәнімен, түсінігімен таныстыру. Баланстың қаржылық құрылымын талдауды, кәсіпорын активі және қайнар көздері арасындағы тепе теңдікті талдауды, кәсіпорынның өтімділігі мен төлемқабілеттілігін талдауды, кәсіпорынның несиеге қабілеттілігін талдауды, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдауды меңгеру.

Жоспар

- 5.1 Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау есебі және мәні, түсінігі
- 5.2 Баланстың қаржылық құрылымын талдау
- 5.3 Кәсіпорын активі және қайнар көздері арасындағы тепе теңдікті талдау
- 5.4 Кәсіпорынның өтімділігі мен төлемқабілеттілігін талдау
- 5.5 Кәсіпорынның несиеге қабілеттілігін талдау
- 5.6 Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау

5.1 Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау есебі және мәні, түсінігі

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы (КҚЖ) – тіркелген уақыт кезеңіндегі шаруашылық субъектісінің өзін өзі дамыту талабы мен ауыспалы айналым үдерісіндегі жағдайын сипаттайтын экономикалық категория.

Жабдықтау, өндірістік, және қаржылық қызметі үдерісінде үздіксіз ауыспалы айналым капиталының үдерісі өтеді, олардың қалыптасу қайнар көздері мен қаражат құрылымы, қаржылық ресурстарға деген мұқтажы өзгереді, сыртқы пайда болуына төлемқабілеттілігі жатады.

Қаржылық жағдайы тұрақты, тұрақсыз және дағдарыстық болуы мүмкін.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы – шаруашылық субъектісінің қалыптасу мен дамуы, қауіп қатері жіберілетін шегіндегі инвестициялық тартымдылығы мен оның тұрақты төлемқабілеттілігіне кепілдеме беретін сыртқы және ішкі ортада өзгертін актив және пассивтің өзінің тепе теңдігін сақтау талабы. Қаржылық қызметінің басты мақсаты тек бір ғана кәсіпорынның активін көбейтудегі стратегиялық есебін білдіреді. Ол үшін ұдайы төлемқабілеттілігі мен тиімділігін, сонымен бірге баланс активі мен пассивінің үйлесімді құрылымын қолдау қажет.

Талдаудың негізгі есебі.

1. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы және оның төлемқабілеттілігін жақсартудағы резервтерін іздестіру бойынша және қаржылық қызметінің кемшілігін шеттету мен уақтылы айқындау.

2. Әр түрлі нысандағы ресурстарды пайдалану барысында қаржылық жағдайының үлгісін өңдеу, меншікті және қарыз ресурстарының бар болуы және шаруашылық қызметінің нақты жағдайынан экономикалық тиімділікті, қаржылық нәтижелерін жобалау мүмкіншілігі.

3. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын нығайтуға және қаржылық ресурстарын тиімді пайдалануға бағытталған нақты іс шараларды өңдеу.

КҚЖ баға беру мен оның тұрақтылығында бірқатар көрсеткіштер жүйесі қолданылады:

а) капиталдың бар болуы мен орналасуы, оны пайдалану тиімділігі мен белсенділігі;

б) қаржылық тәуекелдің дәрежесі және оның қаржылық тәуелсіздігі, кәсіпорын пассивінің құрылымының үйлесімділігі;

в) өндірістік тәуекелдің дәрежесі және кәсіпорын активінің құрылымының үйлесімділігі;

г) айналым активін қалыптастыру көздері құрылымының үйлесімділігі;

д) кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығы мен төлемқабілеттілігі;

е) шаруашылық субъектісінің банкроттылық тәуекелі;

ж) оның қаржылық тұрақтылығының қоры (залалсыз сату көлемінің зонасы).

КҚЖ талдау ең бастысы салыстырмалы көрсеткіштерге негізделеді, өйткені құнсыздану жағдайында баланстың абсолюттік көрсеткіштерін салыстырмалы түріне енгізу күрделі болып келеді. **Талданатын кәсіпорынның салыстырмалы көрсеткіштерін салыстыруға болады:**

- тәуекел дәрежесін бағалау және банкроттықты болжау үшін жалпы қабылданған «нормалар»;

- кәсіпорынның күшті немесе әлсіз жақтарын және оның мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік беретін басқа кәсіпорындардың ұқсас деректерімен;

- Өткен жылдардағы ұқсас ФСП деректермен жақсарту немесе нашарлау үрдістерін зерттеу.

Ішкі талдауды кәсіпорын қызметтері жүргізеді және оның нәтижелері ФСП жоспарлау, мониторинг және болжау үшін пайдаланылады. Оның міндеті - қаражаттың жүйелі түрде ағынын қамтамасыз ету және өз қаражатын және қарыз қаражатын кәсіпорынның қалыпты жұмыс істеуі үшін жағдай жасау, пайда табуды ұлғайту және банкроттық тәуекелін жою сияқты етіп орналастыру.

Сыртқы сараптауды инвесторлар, материалдық және қаржылық ресурстар жеткізушілері, жарияланған есептер негізінде бақылаушы органдар жүзеге асырады. Оның мақсаты - пайда табуды жоғалту және жоғалу қаупін жою үшін пайда табу үшін пайда табу мүмкіндігі.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау үшін **негізгі ақпарат көздері** бухгалтерлік баланс, пайда мен залал туралы есеп, капиталдар ағыны, ақшалай қаражаттардың қозғалысы және есеп берудің басқа нысандары, жеке бухгалтерлік баланстарды декодтау және егжей-тегжейлі сипаттайтын бастапқы және талдамалық есептер болып табылады.

5.2 Баланстың қаржылық құрылымын талдау

Экономикалық субъектілердің қаржылық жағдайы, оның тұрақтылығы негізінен капитал көздерінің құрылымын (меншікті және қарыз қаражаттардың арақатынасы) оңтайлығы мен кәсіпорынның активтер құрылымының

оңтайлығы, ең алдымен тіркелген және айналымдық капиталдың қатынасына байланысты.

Меншікті капиталдың қажеттілігі кәсіпорындардың өзін-өзі қаржыландыру талаптарына байланысты. Бұл олардың тәуелсіздігі мен тәуелсіздігінің негізі. Капиталдың ерекшелігі ұзақ мерзімді негізде салынған және ең үлкен тәуекелге ұшыраған. Капиталдың жалпы көлеміндегі оның үлесі неғұрлым қарыздық қаражаттың үлесі соғұрлым жоғары болса, кредиторларды шығындардан қорғайтын буфер, соғұрлым жоғарылау қаупін азайтады.

Сонымен қатар, егер кәсіпорынның қаражаты негізінен қысқа мерзімді міндеттемелердің есебінен жасалса, оның қаржылық жағдайы тұрақсыз болады, өйткені қысқа мерзімді капиталды уақытында қайтаруға және қысқа уақытқа басқа капиталды тартуға бағытталған тұрақты операциялық жұмыс қажет.

Сондықтан, меншікті капитал мен қарыз капиталының қатынасы қаншалықты оңтайлы болса, кәсіпорынның қаржылық жағдайы айтарлықтай дәрежеде байланысты. Осы мәселеде дұрыс қаржы стратегиясын жасау көптеген кәсіпорындардың тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Осыған байланысты **кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын сипаттайтын маңызды көрсеткіштер:**

- қаржылық автономия коэффициенті (тәуелсіздік) немесе меншікті капиталдың жалпы салмағы;
- қаржылық тәуелділіктің коэффициенті (баланстың жалпы валютасындағы қарыз капиталының үлесі);
- қаржы левереджінің немесе қаржы тәуекелінің коэффициентінің (борышқа теңестіру коэффициенті) левереджі.

Бірінші индикатордың деңгейі неғұрлым жоғары және екінші және үшіншіден төмен болса, ФСП неғұрлым тұрақты болады. Біздің мысалда (23-кесте) меншікті капиталдың үлесі азаяды. Есепті жыл ішінде капиталдың өсу қарқыны қарыздық капиталдың өсу қарқынынан төмен болғандықтан, ол 2,8% -ға төмендеді. Қаржылық тұтқыштың левереджі 10% -ға өсті. Бұл кәсіпорынның сыртқы инвесторларға қаржылық тәуелділігі едәуір өскенін көрсетеді.

Кесте 23 - Кәсіпорынның міндеттемелері (міндеттемелері) құрылымы

Көрсеткіш	Көрсеткіш деңгейі		
	Жыл басы	Жыл соңы	Өзгерістер
Бухгалтерлік баланстың жалпы валютасындағы меншікті капиталдың үлес салмағы (кәсіпорынның қаржылық автономия коэффициенті),%	54,7	51,9	-2,8
Қарыз капиталының үлесі (қаржылық тәуелділік коэффициенті)	45,3	48,1	+2,8
Оның ішінде: ұзақ мерзімді	11,0	9,4	-1,6
Қысқа мерзімді	34,3	38,7	+4,4
Қаржылық тәуекел коэффициенті (қаржылық левереджінің)	0,83	0,93	+0,1

Қаржылық тәуекел факторының (қаржылық левередждің) құны активтердің жалпы көлеміндегі қарыздық капиталдың үлесіне, активтердің жалпы көлеміндегі негізгі капиталдың үлесіне, айналымдағы қаражат пен негізгі капиталға қатынауға, айналымдағы активтерді қалыптастырудағы меншікті айналым капиталының үлесіне, сондай-ақ меншікті айналымдағы капиталдың үлесіне байланысты меншікті капитал.

Капитал құрылымында болған өзгерістерді бағалау инвесторлар мен кәсіпорынның позицияларынан өзгеше болуы мүмкін. Банктер мен басқа несие берушілер үшін өз капиталының үлесі жоғары болған жағдайда, жағдай одан да сенімді болады. Бұл қаржылық тәуекелді болдырмайды. Кәсіпорындар, әдетте, екі себеп бойынша қарыз алуға мүдделі:

1) қарыздық капиталға қызмет көрсету бойынша сыйақы төлеуге жатады және салық салынатын пайдаға қосылмайды;

2) пайыздық төлемдер бойынша шығыстар, әдетте, кәсіпорынның айналымына қарыздық қаражатты пайдаланудан алынған пайдаға қарағанда төмен, соның нәтижесінде капиталдың рентабельділігі артады.

Кәсіпорын қорларын орналастыру қаржылық қызметте де өте маңызды және оның тиімділігін арттырады.

Негізгі капиталға және ағымдағы активтерге қандай инвестициялар салынғандығына қарамастан, қанша өндіріс және айналым саласында, ақша және материалдық нысандарда олардың қатынасы оңтайлы болса, өндірістің және қаржылық қызметтің нәтижелері, демек, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығымен байланысты. Егер кәсіпорынның құрылған өндірістік қуаттары шикізаттың жоқтығынан толық пайдаланылмаса, онда бұл кәсіпорынның қаржылық көрсеткіштеріне және оның қаржылық жағдайына теріс әсер етеді. Өндірістегі өндірістік қуаттарда жылдам өңделе алмайтын артық өндірістік қорлар құрылады. Нәтижесінде, капитал тоқтатылады, оның айналымы баяулайды және соның салдары ретінде, кәсіпкерлік субъектісінің қаржылық жағдайы нашарлайды. Тиімді қаржылық нәтижелермен қатар, кірістілік деңгейі жоғары болса да, кәсіпорын қаржы ресурстарын тиімсіз пайдаланған жағдайда, егер ол оны артық өнімді қорларға инвестициялау немесе ірі дебиторлық берешекті қабылдау арқылы қаржылық қиындықтарды бастан кешірсе.

Кесте 24 - Кәсіпорын активтерінің құрылымын талдау

Көрсеткіш	Жыл басы	Жыл соңы	Өзгерістер
Активтің жалпы сомасы, АБ	45700	56800	+11000
Соның ішінде: негізгі капитал	17700	18800	+1100
айналыстағы капитал	28000	38000	+10000
жалпы көлемдегі үлес салмағы, %			
Негізгі капитал	38,7	33,1	-5,6
Айналыстағы капитал	61,3	66,9	+5,6
1 АБ негізгі капиталға айналым қаражаты қажет, АБ	1,58	2,02	+0,44

Кесте 24 есепті жылы капитал бөлу кезінде едәуір өзгерістер болғаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді: айналымдық капиталдың үлесі 5,6% -ға өсті, ал ең бастысы сәйкесінше төмендеді. Егер жыл басында негізгі капиталдың 1 АБ айналымдық капиталының 1,58 АБ болды, ал жыл соңында - 2,02 АБ, бұл айналымды жеделдетуге және оны тиімдірек пайдалануға мүмкіндік береді.

5.3 Кәсіпорын активтері мен оларды қалыптастыру көздері арасындағы тепе-теңдікті талдау. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау

Кәсіпорынның толық қаржылық тұрақтылығы активтердің баптары мен бухгалтерлік баланс арасындағы қатынастарды зерделеу негізінде ашылуы мүмкін.

Өздеріңіз білетіндей, активтің баптары мен баланстың арасындағы тығыз қарым-қатынас бар. Бухгалтерлік баланстың әр бапта қаржыландырудың өз көздері бар. **Ұзақ мерзімді активтерді қаржыландыру** көзі, әдетте, әділ және ұзақ мерзімді қарыз қаражаты болып табылады. Ұзақ мерзімді активтерді қалыптастыру және қысқа мерзімді банктік заемдар есебінен алынып тасталмайды.

Ағымдағы активтер меншікті капиталдың есебінен де, қысқа мерзімді қарыз қаражаты есебінен де қалыптасады. Олардың жартысы өз есебінен, ал жартысы - қарыз капиталының есебінен қалыптасқан жөн. Содан кейін сыртқы борышты өтеу кепілдігі қамтамасыз етіледі.

Білім көздеріне қарай айналым қаражатының жалпы сомасы (айналымдық капитал) екі бөлікке бөлінеді:

а) кәсіпорынның ауыспалы қысқа мерзімді міндеттемелері есебінен құрылған;

б) меншікті капиталдан қалыптасатын ағымдағы активтердің (акциялар мен шығындардың) ең аз мөлшері.

Өз айналым капиталының жетіспеушілігі айнымалылардың өсуіне және ағымдағы активтердің тұрақты бөлігінің азаюына алып келеді, бұл сондай-ақ кәсіпорынның қаржы тәуелділігінен және оның ұстанымының тұрақсыздығынан көрінеді.

Сызбада, баланстың активтері мен міндеттемелері арасындағы қатынас төменде келтірілген.

Ұзақ мерзімді активтер (негізгі капитал)		Меншікті капитал және ұзақ мерзімді қарыздар	Тұрақты капитал
Ағымдағы Активтер (жұмыс капиталы)	Тұрақты бөлігі	Жеке айнамалы капитал	
	Айнымалы бөлігі	Қысқа мерзімді несие капиталы	

Баланстағы меншікті капитал баланстың I бөліміндегі жалпы сомамен көрсетіледі. Айналымның қаншалықты пайдаланылатынын анықтау үшін ұзақ мерзімді (ұзақ мерзімді) активтердің баланстық балансының I және II бөлімдерінің жалпы сомасынан алынуы қажет.

	Жыл басы	Жыл соңы
Ағымдағы активтің жалпы сомасы	28000	38000
Кәсіпорынның қысқа мерзімді қарыздарының жалпы сомасы (Міндеттеменің III бөлімі)	15700	22000
Өз айналым капиталының мөлшері	12300	16000
Ағымдағы активтердегі үлес, %:		
меншікті капитал	44	42
қарыздық капитал	56	58

Жылдың басында ағымдағы активтер 56% қарыз қаражаттардан қалыптасты, ал жыл аяғында ағымдағы активтерді қалыптастырудағы заемдық қаражат үлесі 58% -ды, иелік - 42% -ды құрады. Бұл сыртқы инвесторларға қаржылық тәуелділіктің артуын көрсетеді.

Меншікті капиталдың бөліну құрылымы да есептеледі, атап айтқанда, меншікті айналымдағы капиталдың үлесі және негізгі капиталдың жалпы көлеміндегі үлесі. Өз айналымдағы қаражаттың жалпы сомасына қатынасы «капиталдың маневрлік коэффициенті» деп аталды, бұл оның меншікті капиталының қанша бөлігі айналымда екенін көрсетеді. бұл құралдармен еркін маневр жасауға мүмкіндік беретін түрде. Компанияның меншікті қаражатын пайдалану кезінде икемділікті қамтамасыз ету үшін коэффициент жеткілікті болуы керек.

	Жыл басы	Жыл соңы
Өз айналым капиталының мөлшері	12300	16000
Меншікті капиталдың жалпы сомасы (баланстың I тарауы)	25000	29500
Жеке капиталдың маневрлік коэффициенті	0,492	0,542

Жылдың соңында талданатын кәсіпорында айналыстағы меншікті капиталдың үлесі 5% -ға өсті, бұл оң бағалануы тиіс.

Берілген мәліметтерден көріп отырғанымыздай, кәсіпорынның жыл басындағы материалдық айналым қаражаты жоспарланған қаржыландыру көздерімен 110%, ал жылдың соңына қарай - 100% қамтамасыз етілді.

Резервтерді қалыптастыру және шығындар (ағымдағы активтердің тұрақты бөлігі) үшін қаражаттың артық немесе болмауы кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау критерийлерінің бірі болып табылады.

Қаржылық тұрақтылық төрт түрге бөлінеді:

1. Егер қорлар мен шығыстар (3) жоспарланатын көздер жинағының *инл* сомасынан аз болса, қаржылық жағдайдың толық тұрақты

3. *Ал қорларды жоспарлау көздері бойынша қорлар мен шығындардың коэффициенті (Ко.з) бірліктен көп Ко.з = Инл / 3 > 1.*

2. *Кәсіпорынның төлем қабілеттілігіне* кепілдік беретін қалыпты тұрақтылық болады, егер $3 = \text{Инл}, \text{Ко.з} = \text{Инл} / 3 = 1.$

3. Төлем балансы бұзылған тұрақсыз (дағдарысқа дейінгі) қаржылық жағдай, бірақ уақытша бос қаражат көздерін (Ивр) кәсіпорынның айналымына (резервтік қор, жинақтау және тұтыну қоры) тарта отырып, төлем құралдарының және төлем міндеттемелерінің балансын қалпына келтіру мүмкіндіктері, айналымдық капиталды толтыру, дебиторлық берешек бойынша қалыпты кредиторлық берешектің асып кетуі және т.б.

$$З = I_{нл} + I_{ер},$$

$$K_{o.з} = \frac{I_{нл} + I_{ер}}{З} = 1$$

4. Дағдарыс қаржылық жағдайы (компания банкроттыққа ұшыраған жағдайда), оған сәйкес

$$З > I_{нл} + I_{ер},$$

$$K_{o.з} = \frac{I_{нл} + I_{ер}}{З} < 1$$

Бұл жағдайда тепе-теңдік тепе-теңдігі еңбек ақысы, банктік қарыздар, жеткізушілер, бюджет және т.б. үшін мерзімі өткен төлемдермен қамтамасыз етіледі.

Қаржылық жағдайдың тұрақтылығын қамтамасыз ету жолдары:

а) ағымдағы айналымдағы айналымның күрт өсуі, оның нәтижесінде рубль айналымының салыстырмалы төмендеуі болады;

б) Құн мен шығындардың (стандарттарға дейін) ақылға қонымды төмендеуі;

в) ішкі және сыртқы көздер есебінен өз айналым капиталын толықтыру.

Осылайша, ішкі қорлар мен шығындардың талдауда өзгеру себептерін, ағымдағы айналымды, өз айналымдағы қаражаттың болуын, сондай-ақ ұзақ мерзімді және ағымдағы материалдық активтерді төмендетуге, қорлардың айналымын жеделдетуге, айналым қаражатын ұлғайтуға арналған қорларды терең зерттеуді қамтамасыз етеді.

5.4 Кәсіпорынның өтімділігін және төлем қабілеттілігін талдау

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын сипаттайтын көрсеткіштердің бірі оның төлем қабілеттілігі болып табылады, яғни, төлем қабілеттілігі. қолма-қол ақшамен қолма-қол ақшамен төлеу бойынша өз міндеттемелерін уақтылы төлеу мүмкіндігі.

Шаруа қожалығының төлем қабілеттілігі бойынша олар қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қарыздарын өтеуге қабілеттілігін түсінеді. Ағымдағы және күтілетін төлем қабілеттілігін бөліп көрсету.

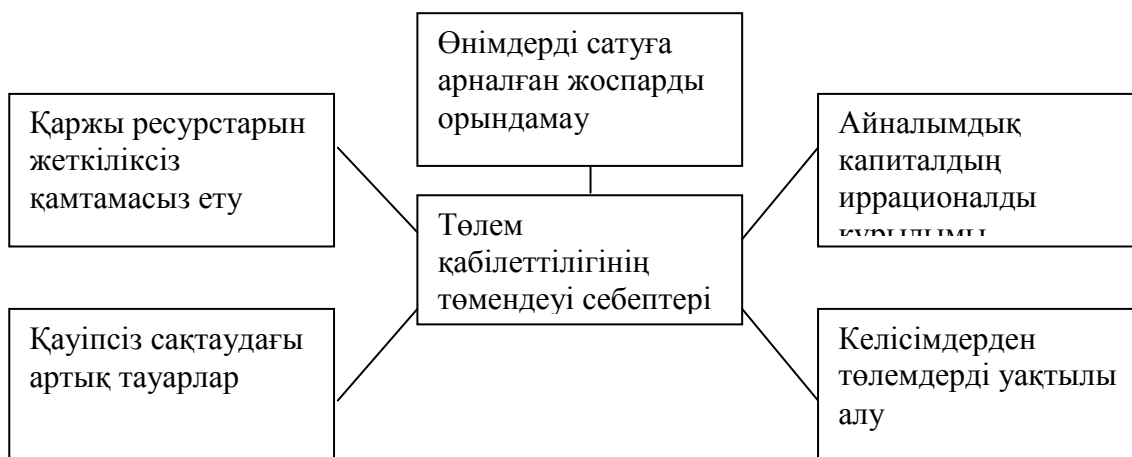
Ағымдағы төлем қабілеттілігі есепті күнге анықталады. Егер сол күні шаруа қожалығы өнім берушілерге, банктік қарыздарға және басқа да елді мекендерге берешегі болмаса, ол төлем ретінде танылады

Күтілетін төлем қабілеттілігі алдағы күн үшін төлем құралдарын сол күні негізгі міндеттемелермен салыстыру арқылы белгіленеді. Сонымен бірге,

ақшалай қаражат, қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар, дебиторлық берешек, дайын өнім мен тауарларды жеңілдікпен жинап, сатуға болатын тауарлардың бір бөлігі төлем құжаттары ретінде қабылданады. Мерзімінен бұрын өтеуге жататын приоритетті міндеттемелер қысқа мерзімді несиелер беруші банктер, қызметкерлерге арналған банктік несиелер, қысқа мерзімді қарыздар және кредиторлық берешектің тиісті түрлері болуы мүмкін.

Төмен төлем қабілеттілігі кездейсоқ, уақытша немесе созылмалы болуы мүмкін. 12-суретте компанияның төлем қабілеттілігінің төмендеуіне әсер ететін негізгі көрсеткіштерді көрсететілген.

Бірақ қаржылық талдау практикасында, айналым қаражатын өтімділік көрсеткіштері әдетте кәсіпорынның төлем қабілеттілігін сипаттайды.

Сурет 12- Кәсіпорынның төмен төлем қабілеттілігінің себептері

Теңгерімділік бойынша төлем қабілеттілігін бағалау ағымдағы активтердің өтімділік сипаттамаларының негізінде жүзеге асырылады, ол оларды ақшаға айналдыруға қажетті уақытпен анықталады.

Бухгалтерлік баланстың өтімділігі - кәсіпкерлік субъектісінің активтерді ақшаға айырбастауға және олардың төлем міндеттемелерін төлеуге қабілеттілігін немесе дәлірек айтқанда, оның мерзімі өтемақы міндеттемелерінің өтеу мерзіміне сәйкес келетін активтері бар қоғамның қарыздық міндеттемелерін жабу дәрежесі. Активтің осы түрі үшін ақшалай нысанда сатып алу үшін неғұрлым аз уақыт қажет болса, оның өтімділігі неғұрлым жоғары болса.

Бухгалтерлік баланстың өтімділігін талдау активтердің өтімділік дәрежесі бойынша топтастырылған, өтеу мерзімдері бойынша топтастырылған және өтеу мерзімдерін ұлғайту тәртібіне сәйкес топтастырылған міндеттемелер бойынша қысқа мерзімді міндеттемелер бойынша топтастырылған активтерге қатысты салыстырудан тұрады.

Өтімділік дәрежесіне байланысты кәсіпорынның активтері келесі топтарға бөлінеді:

Бірінші топ - A_1 -нің ең өтімді активтері - ақшалай және қысқа мерзімді қаржылық салымдарды қамтиды.

Екінші топ - A_2 тез сатылатын активтер - есеп беру күнінен кейінгі 12 ай ішінде төлемдер күтілетін дебиторлық берешекті қамтиды.

Үшінші топ - баяу жүретін активтер A_3 - материалдық айналымдағы активтерді, сатып алынған құндылықтарға қосылған құн салығын, дебиторлық берешекті, есеп беру күнінен кейін 12 айдан артық күтілетін төлемдерді, басқа да ағымдағы активтерді және ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларды қамтиды.

Төртінші топ - A_4 -ден көп сатылатын активтер - ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларсыз ұзақ мерзімді активтерді қамтиды.

Міндеттемелердің төлемдердің басталу мерзімін ұлғайтуға сәйкес төрт топқа бөлінеді.

Бірінші топ - ең өзекті міндеттемелер P_1 - қатысушыларға (құрылтайшыларға) табыстарды төлеу бойынша басқа кредиторлық берешекті, басқа қысқа мерзімді міндеттемелерді қамтиды.

Екінші топ - қысқа мерзімді міндеттемелер P_2 - қысқа мерзімді несиелер мен несиелерді қамтиды.

Үшінші топ - ұзақ мерзімді міндеттемелер P_3 - ұзақ мерзімді міндеттемелерді қамтиды.

Төртінші топ - P_4 тұрақты міндеттемелері - ұйымның меншікті қаражатын қамтиды, яғни капитал және резервтер, кейінге қалдырылған кірістер және болашақ шығындардың резервтері.

Осындай қаражат бөлу және оларды қалыптастыру көздері (ұйымның мүлкі мен міндеттемелері) негізінде теңгерімнің өтімділік шарттары анықталады.

Абсолютті өтімділік мерзімі:

$$A_1 \geq P_1,$$

$$A_2 \geq P_2,$$

$$A_3 \geq P_3,$$

$$A_4 \leq P_4$$

Осы теңсіздіктердің орындалуы қаржы тұрақтылығының ең төменгі күйіне - компанияның өз айналым капиталын сақтауға дәлелі ретінде қызмет етеді.

Активтер мен міндеттемелердің осы топтарының бірнеше кезеңдерге қатынасын зерттеу баланстың құрылымында үрдістерді және оның өтімділігін белгілеуге мүмкіндік береді.

Бұл ретте өтімділіктің жеткіліксіз болу қаупін ескере отырып, жоғары өтімді қаражаттардың жеткіліксіздігі, егер өтімділігі жоғары өтімді активтердің асып кетуі салдарынан міндеттемелерді өтеу үшін жоғары өтімді қаражаттың жоқтығы және артық өтімділік тәуекелі болса, онда кәсіпорын үшін пайда жоғалуы мүмкін.

Кесте 25 - өтімділік коэффициенттерін есептеу

№	Көрсеткіш	Норма	Есептеу формуласы
1	Өтімділік	$K \geq 0,2$	

	коэффициенті - $K_{ал}$	$K_{ал} \geq 0,2 \div 0,5$	$\frac{ақшалай қаражат + қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар}{қысқа мерзімді міндеттемелер}$
2	Критикалық өтімділік коэффициенті - $K_{кл}$	$K \geq 0,7 \div 0,8$ $K_{кл} \geq 0,2$	$\frac{Ақшалай қаражат + дебиторлық қарыз + қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар}{қысқа мерзімді міндеттемелер}$
3	Ағымдағы өтімділік коэффициенті - $K_{тл}$	$K_{тл} > 1$ $K_{тл} \geq 2$	$\frac{Ақшалай қаражат + дебиторлық қарыз + қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар + қор}{қысқа мерзімді міндеттемелер}$

Абсолютті өтімділік коэффициенті ағымдағы борыштың баланс күнінде (немесе басқа да мерзімде) өтелуі мүмкін екенін көрсетеді, яғни сол күні компанияның төлем қабілеттілігін сипаттайды.

Критикалық өтімділік коэффициенті (басқаша айтқанда, аралық қамту коэффициенті) қарыздармен уақтылы есеп айырысуды ескере отырып, кәсіпорынның болжамды төлем қабілеттілігін көрсетеді, бұл дебиторлық берешектің бір айналымының орташа ұзақтығына тең уақыт кезеңі ішінде кәсіпорынның болжамды төлем қабілеттілігін сипаттайды.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті (немесе жабу коэффициенті) кәсіпорынның төлем қабілеттілігін көрсетеді, бұл мүмкіндіктер борышкерлермен уақытында есеп айырысуға және дайын өнімдерді тиімді сатуға ғана емес, сондай-ақ материалдық айналым капиталының басқа элементтеріне қажет болған жағдайда сатылу жағдайында бағаланады. Ағымдағы өтімділік коэффициенті кәсіпорынның барлық айналым қаражаттарының бір айналымының орташа ұзақтығына тең кезең үшін күтілетін төлем қабілеттілігін сипаттайды.

Кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен өтімділігін сапалы бағалау үшін, баланстың өтімділігін талдаудан басқа, өтімділік коэффициенттерін есептеу қажет.

Кесте 26- Кәсіпорынның өтімділігін бағалау үшін қолданылатын қаржы коэффициенттері

Коэффициент	Нені көрсетеді	Есептеу формуласы	Комментарий
1. Таратудың «баға» коэффициенті	Кәсіпорынның барлық сыртқы міндеттемелерін жою және мүлікті сату нәтижесінде қаншалықты дәрежеде жабылатындығын анықтайды	$K_{цл} = (A1+A2+A3+ A4) / (П1+П2+П3)$ Кәсіпорынның барлық активтерінің сыртқы міндеттемелерге қатынасы	$K_{цл} \geq 1$ Индикатордың төмен құны талдау жүргізілген кәсіпорынның сыртқы міндеттемелерін жабу үшін қолда бар активтердің

			жоқтығын көрсетеді
2. Жалпы баланс коэффициентінің өтімділік	Ол тұтастай алғанда тепе-теңдіктің өтімділігін кешенді бағалау үшін қолданылады. Осы коэффициенттің көмегімен өтімділік тұрғысынан кәсіпорындағы қаржылық жағдайдың өзгеруі бағаланады; әртүрлі есепті кезеңдерге қатысты, сондай-ақ әртүрлі кәсіпорындардың баланстарына қатысты талданған кәсіпорынның қалдықтарын салыстыру	$K_{олб} = (A1 + 0,5A2 + 0,3A3) / (П1 + 0,5П2 + 0,3П3)$ Кәсіпорынның барлық өтімді қаражаттарының барлық өтемдік міндеттемелердің сомасына қатынасы, егер өтімді активтердің әр түрлі топтары және төлем міндеттемелері салмақ санаттарымен аталған сомаларға кірсе	$K_{олб} \geq 1$ Бұл коэффициент - экономикалық субъектінің өтімділігінің жалпы көрсеткіші және есептілік негізінде әлеуетті серіктестердің жиынтығынан сенімді серіктес таңдау кезінде қолданылады.
3. Төлем қабілеттілігінің коэффициенті	Болашақ төлемдерді және бұрыннан бар түсімдерді салыстыру негізінде кәсіпорынның төлем қабілеттілігінің болжамын анықтайды, т. ұзақ мерзімді міндеттемелерді қанша қорға салатынын	$K_{пп} = П3 / A3$ Ұзақ мерзімді несиелер мен қарыз қаражаттардың резервтер құнына қатынасы, ҚҚС, дебиторлық берешек (төлемдер есеп беру күнінен кейін 12 айдан астам уақытқа) және басқа да ағымдағы активтер	Бұл көрсеткіштің өсу динамикасында біртіндеп бағалануы қиын
4. Қарыз коэффициенті	Кәсіпорынның активтеріне инвестицияланған қ ұзақ мерзімді міндеттемелер 1 руб. Басқаша айтқанда, кәсіпорынның активтерінің қандай бөлігі қажет болса, оның ұзақ мерзімді міндеттемелерін жабу үшін сонша қажет болады	$K_3 = П3 / (A1 + A2 + A3 + A4)$ Ұзақ мерзімді міндеттемелердің құнын кәсіпорынның активтеріне қатынасы	$K_3 < 0,38$ K_3 , төмендеген сайын ұзақ мерзімді төлемдерді қайтару үшін аз ақша қажет
5. Төлем қабілеттілік коэффициенті	Қарыздар мен займдарды материалдық және материалдық емес	$K_{оп} = (П2 + П3) / (A3 + A4)$ Ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді қарыздар мен несиелер 1 руб. Негізгі	

	активтерден жабу үлесін белгілейді	құралдарға және басқа да ұзақ мерзімді активтерге, босалқыларға және шығындарға қаншалықты инвестицияланғанын анықтайды.	
--	---------------------------------------	---	--

Кәсіпорынның өтімділігін бағалау кезінде төмендегілерге назар аудару қажет:

- кәсіпорын активтерінің құрылымында қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді активтердің қатынасы;

- айналымдағы капиталға сатуға қойылған және сатуға қиын активтердің қатынасы;

- ағымдағы активтер мен ағымдағы міндеттемелердің қатынасы;

- меншікті капитал құнының динамикасы және оның өзгеру себептері;

- айналым қаражатын қалыптастыруға үлестік қатысу дәрежесі;

- ағымдағы міндеттемелердің құрамы;

- мерзімі өткен кредиторлық берешектің болуы және кәсіпорынның міндеттемелері құрамындағы оның рөлін өзгерту.

5.5 Кәсіпорынның несиегеқабілеттілігін талдау

Кәсіпорынның төлемқабілеттілігі несиегеқабілеттілігі тұжырымдамасымен тығыз байланысты. Несиегеқабілеттілігі - бұл несие алуға және уақытында қайтаруға мүмкіндік беретін қаржылық жағдай.

Несиегеқабілеттілікте қарыз алушының беделін, оның мүлігінің мөлшері мен құрамын, экономикалық және нарық жағдайының жай-күйін, қаржылық жағдайдың тұрақтылығын және т.б. назарға алынады.

Несиелік талдаудың **бірінші кезеңінде** банк кредиторлар мен басқа инвесторлардың шоттарын төлеудің дұрыстығы, кәсіпорынның даму тенденциялары, несие алуға өтініш беру себептері, компанияның қарызының құрамы мен көлемі туралы ақпаратты қамтитын клиент туралы диагностикалық ақпаратты зерттейді. Егер фирма жаңа болса, онда бизнес-жоспар зерттеледі. Клиентке берілетін қарыз сомасын анықтау үшін мүліктің құрамы мен мөлшері туралы ақпарат қолданылады. Активтердің құрамын зерделеу жоғары өтімді қаражаттардың үлесін анықтайды, қажет болған жағдайда тез ақша аударуға болады.

Несиегеқабілеттілігін анықтаудың **екінші кезеңі** қарыз алушының қаржылық жағдайын және оның тұрақтылығын бағалауды қамтиды. Мұнда төлем қабілеттілігін ғана емес, сонымен бірге басқа да көрсеткіштерді: өндірістің рентабельділігі, капитал айналымы коэффициенті, меншікті айналым капиталының болуы, қаржы лебінің әсері, өндіріс жоспарларының тұрақтылығы, жалпы өндірістің өсу қарқынының банк қарыздарының мөлшеріне қатынасы, мерзімі өткен берешектің мөлшері мен мерзімі және т.б.

Көрсеткіштердің деңгейіне сәйкестік дәрежесіне қарай, банктер несие берушілердің несие қабілеттілігі сыныптарын бөледі, оған қарыз берушінің

рейтингі деп бағалануда, бұл несие беру шарттарын анықтау үшін негіз болып табылады.

Кесте 27 - Қарыз алушының несиелік сыныптамасы

Коэффициенттер	Сыныптамасы		
	1	2	3
Абсолютті өтімділік	0,2 көбірек	0,15-0,2	0,15 аз
Тез өтімділік	0,8 көбірек	0,5-0,8	0,5 аз
Ағымдағы өтімділік	2,0 көбірек	1,0-2,0	1 аз
Қаржылық тәуелсіздік	0,6 көбірек	0,5-0,6	0,5 аз

Бірінші сыныпқа кірістілік деңгейі 25 пайызға дейін, екіншіден - 25-30 пайызға дейін, үшіншіден 30 пайызға дейін болатын кәсіпорындарға кіреді. Мұндай әртүрлілік әр көрсеткіш бойынша жүзеге асырылады. Көрсеткіштерді бағалауды банк қызметкерлері сараптамалық түрде жүзеге асыра алады. Әрбір нақты кәсіпорын үшін тәуекел Р дәрежесінің есептелген мәні орташа қарапайым арифметиканың формуласы бойынша есептелуі мүмкін: $P = \sum P_i / n$.

Тәуекел дәрежесінің индикаторының ең аз мәні 1-ге тең. Бұл несие беру кезінде банк өте тәуекелге ұшырайды, бірақ ең жоғары мәнде. 3-ке тең болғанда қауіп-қатер жоқ. Бұл көрсеткіш несие беру туралы шешім қабылдағанда және несие бойынша пайыздарды төлеу кезінде қолданылады. Егер банк өте қауіпті болса, онда несие бойынша үлкен қызығушылық қажет.

5.6 Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы оның қаржылық қызметінің маңызды сипаттамаларының бірі болып табылады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалаудың көптеген нұсқалары бар, кәсіпорынның салалық ерекшелігіне, талдаудан бұрын қойылған міндеттерге, бағалауды жүзеге асыратын қаржы талдаушысына - кәсіпкерлік субъектісі үшін немесе сыртқы ұйым үшін сыртқы жағынан тәуелді болуы мүмкін зерттеулерді таңдау.

Қаржылық тұрақтылықты бағалау үшін іс жүзінде әртүрлі әдістер мен әдістердің комбинациясы қолданылуы мүмкін, олардың негізгі бөлігі талдау болып табылады.

Бочаров В.В. және Леонтьев В.Е. Қаржылық тұрақтылықты, қаржыландыруды, қаржылық тәуелсіздікті, меншікті капитал құрылымын және тұрақты қаржылық даму коэффициентін есептеу арқылы қаржылық тұрақтылықты өлшеуді ұсынады.

Савицкая Г.В. «ең толық қаржылық тұрақтылықты активтің баптары мен баланс арасындағы теңгерімді зерделеу негізінде ашуға болады» деп санайды

Дюсембаев К.Ш. қаржылық тұрақтылықты бағалаудың келесі әдісін ұсынады:

- 1) кәсіпорынның активтері мен міндеттемелерін құрылымдық талдау;

- 2) қаржылық тұрақтылықты талдау;
- 3) баланстың өтімділігін талдау;
- 4) кәсіпорынның өтімділігін және қаржылық тұрақтылығын факторлық талдау.

Қаржы тұрақтылығының деңгейі түрлі факторларға байланысты (сурет 13).

Сурет 13- Қаржылық тұрақтылыққа ықпал ететін факторлар

Қаржылық тұрғыдан тұрақты болып өз қаражаты есебінен активтерге салынған қаражаттарды қамтымайтын шаруашылық субъектісі, негізсіз дебиторлық және кредиторлық берешектерге жол бермейді және оның міндеттемелерін төлейді.

Бұл талдау блогы үшін маңызды индикаторлар кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының мәнін көрсетеді. Оған жауап талдау балансының үлгісімен байланысты, ол нарық жағдайында осы модельге ие:

$$F+Z+R^a=I^c+K^T+K^t+K^o+R^p$$

мұнда F – негізгі құралдар мен инвестициялар;

Z – қорлар мен шығындар;

R^a – қолма-қол ақша, қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар, есеп айырысу (дебиторлық берешек) және басқа да активтер;

I^c – меншікті қаражат көздері;

K^T – ұзақ мерзімді несиелер мен қарыздар;

K^t – қысқа мерзімді несиелер мен заемдар;

K^o – уақытында өтелмеген несиелер;

R^p – есеп айырысулар (кредиторлық берешек) және басқа да міндеттемелер.

Қаржылық тұрақтылықтың төрт негізгі түрі бар:

Кесте 28 - Қаржылық тұрақтылықтың түрлері

Қаржы Тұрақтылықтың түрі	Үш өлшемді көрсеткіш	Шығындарды қамту көздері	Қысқаша мінездеме
1. Қаржылық тұрақтылық	$S = (1; 1; 1)$	Өзіндік ағымдағы активтер	Жоғары төлем қабілеттілігі; кредитордың тәуелділігі жоқ
2. Қалыпты қаржылық тұрақтылық	$S = (0; 1; 1)$	Өз қаражаты мен ұзақ мерзімді қарыз қаражаты	Қалыпты төлем қабілеттілігі; қарыз қаражатын тиімді пайдалану; өндірістік қызметтің жоғары рентабельділігі
3. Тұрақсыз қаржылық жағдай	$S = (0; 0; 1)$	Негізгі көздердің жалпы құны	Төлем қабілеттілігін бұзу; қосымша көздерді тарту қажет; жақсарту мүмкіндігі
4. Дағдармалық қаржылық жағдай	$S = (0; 0; 0)$	-	Кәсіпорынның төлем қабілетсіздігі; банкроттық

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы өзінің меншікті және қарыз қаражаты есебімен сипатталады және қаржылық көрсеткіштер жүйесін пайдалана отырып талданады.

Қаржылық тұрақтылықтың барлық салыстырмалы көрсеткіштерін үш топқа бөлуге болады:

I топ - ағымдағы активтердің жай-күйін анықтайтын көрсеткіштер:

1. Өз айналымдағы активтермен қамтамасыз ету коэффициенті

$$K_o = \frac{\text{өздерінің айналым құралдары}}{\text{құралдардың ортақ айналым көлемі}}$$

2. Материалдық ресурстарды өз қаражатымен беру коэффициенті

$$K_{омз} = \frac{\text{өздерінің айналым құралдары}}{\text{шығын мен кіріс көлемі}}$$

3. Жеке капиталдың маневрлік коэффициенті

$$K_{омз} = \frac{\text{өздерінің айналым құралдары}}{\text{кірістердің жалпы көлем құралдары}}$$

II топ - негізгі құралдардың жай-күйін анықтайтын көрсеткіштер:

4. Тұрақты активтер индексі

$$K_{омз} = \frac{\text{негізгі құралдар}}{\text{құралдардың ортақ айналым көлемі}}$$

5. Ұзақ мерзімді қарыз алу коэффициенті

$$K_{\partial na} = \frac{\text{ұзақ мерзімді несиелер мен зайындардың сомасы}}{\text{өз құралдарының ортақ пайда көзі} + \text{ұзақ мерзімді несиелер мен зайындар}}$$

6. Жылжымайтын мүлік құны факторы

$$K_{pci} = \frac{\text{негізгі құралдар} + \text{материалдар} + \text{аяқталмаған өндіріс} + \text{МБП}}{\text{баланс валютасы}}$$

7. Өндірістік мақсаттағы коэффициент

$$K_{nim} = \frac{\text{айналмалы емес активтердің сомасы} + \text{өндіріс қоры}}{\text{баланс валютасы}}$$

III топ - кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздігі дәрежесін анықтайтын көрсеткіштер:

8. Автономия коэффициенті

$$K_a = \frac{\text{өз құралдарының ортақ сомасы}}{\text{баланс валютасы}}$$

9. Қарыздың меншікті капиталға қатынасы

$$K_{з/с} = \frac{\text{барлық міндеттемелер сомасы}}{\text{өз құралдары}}$$

10. Жылжымалы және имобилизацияланған қаражаттың үлесі

$$K_{m/i} = \frac{\text{айналмалы құралдар}}{\text{айналмалы емес активтер}}$$

11. Банкроттықты болжау коэффициенті

$$K_{nb} = \frac{\text{айналмалы құралдар} - \text{қысқа мерзімді пассивтер}}{\text{баланс валютасы}}$$

Бұл коэффициенттердің барлығы дербес мәнге ие, сонымен бірге олар бір-бірімен ұйымның қаржылық тұрақтылығын сипаттайтын көрсеткіштер ретінде сипатталады және олардың деңгейі қызметтің нақты жағдайларына және сипатына байланысты және әртүрлі кәсіпорындар үшін салыстырмалы болмауы мүмкін.

Бақылау сұрақтары:

1. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын анықтау.
2. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың негізгі міндеттері.
3. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау үшін индикаторлар жүйесін көрсетіңіз.
4. Кәсіпорынның ішкі талдауы қалай жүргізіледі?
5. Кәсіпорынның ішкі талдауы кіммен жүргізіледі?
6. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау үшін негізгі ақпарат көзі қандай?
7. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын сипаттайтын маңызды көрсеткіштер қандай?
8. Компаниялар қарыз алуға мүдделі не?
9. Ұзақ мерзімді активтерді қаржыландыру көзі қандай?

10. Ағымдағы активтер неге байланысты қалыптасты?
11. Қаржылық тұрақтылықтың төрт түрі қандай?
12. Қаржылық жағдайдың тұрақтылығын қалай қалпына келтіруге болады?
13. Кәсіпорынның төлем қабілеттілігінің төмен болу себептерін келтіріңіз.
14. Өтімділік балансын талдау дегеніміз не?
15. Кәсіпорын активтері қандай топтар бойынша өтімділік дәрежесіне байланысты бөлінеді?
16. Төлемдердің басталу мерзімінің ұлғаюы бойынша қандай топтар бойынша міндеттемелердің көздері бөлінеді?
17. Абсолютті өтімділік шарттарын жазыңыз.
18. Өтімділік коэффициенті қалай есептеледі?
19. Несие қабілеттілігінің анықтамасын беріңіз.
20. Қаржылық тұрақтылыққа әсер ететін факторларды белгілеңіз.
21. Қаржы тұрақтылығының төрт негізгі түрін көрсетіңіз.

Тесттік тапсырмалары

1. Іскерлік-шаруашылық субъектінің жұмыс істей алатын және дамытатын мүмкіндігі, өзінің ішкі және сыртқы ортадағы оның активтері мен міндеттемелерінің теңгерімін қамтамасыз ете отырып, оның тұрақты төлем қабілеттілігіне және тәуекелдің қолайлы деңгейі шегінде инвестициялық тартымдылығына кепілдік береді ...

- А) кәсіпорынның бейімделуі;
- В) кәсіпорынның кірістілігі;
- С) кәсіпорынның тәуелсіздігі;
- Д) кәсіпорынның зияндылығы;
- Е) кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы.

2. Ішкі талдау кіммен жүргізіледі?

- А) кәсіпорынның директоры;
- В) жарияланған есептер негізінде инвесторлар, материалдық және қаржылық ресурстар жеткізушілері, бақылаушы органдар;
- С) кәсіпорынның қызметтері;
- Д) салық органы;
- Е) қала әкімдігі.

3. Сыртқы талдауды кім жүргізеді?

- А) кәсіпорынның директоры;
- В) жарияланған есептер негізінде инвесторлар, материалдық және қаржылық ресурстар жеткізушілері, бақылаушы органдар;
- С) кәсіпорынның қызметтері;
- Д) салық органы;
- Е) қала әкімдігі.

4. Мақсат - қаражаттың жүйелі ағымын қамтамасыз ету және өз қаражатын және қарыз қаражатын кәсіпорынның қалыпты жұмыс істеуі үшін жағдай жасау, пайда табуды ұлғайту және банкроттық тәуекелін болдырмау. Қандай талдау жасалды?

- A) тоқсан сайын;
- B) жылдық;
- C) жалпы;
- D) ішкі;
- E) сыртқы.

5. Мақсат - пайда табуды жоғарылату және жоғалу қаупін жою мақсатында табысты инвестициялау мүмкіндігі. Қандай талдау жасалды?

- A) тоқсан сайын;
- B) жылдық;
- C) жалпы;
- D) ішкі;
- E) сыртқы.

6. Білім беру көздеріне қарай айналым қаражатының жалпы сомасы (айналымдық капитал):

- A) айнымалы;
- B) айналымдағы тұрақты активтердің ең азы;
- C) айнымалы және тұрақты айналымды активтер;
- D) ұзақ мерзімді;
- E) қысқа мерзімді.

7. Қаржылық тұрақтылықтың қандай түрі қолданылады: егер резервтер мен шығындар (З) жоспарланатын көздер көздерінің (ИПЛ) сомасынан аз болса:

- A) қаржылық жағдайдың абсолютті тұрақтылығы;
- B) қалыпты тұрақтылық;
- C) тұрақсыз (дағдарысқа дейінгі) қаржылық жағдай;
- D) қаржы дағдарысы;
- E) салыстырмалы тұрақтылық.

8. Қаржылық тұрақтылықтың қандай түрі қолданылады: кәсіпорынның төлем қабілеттілігіне кепілдік беріледі, егер $Z = \text{Ипл}$, $\text{Ко.з} = \text{Ипл} / Z = 1$:

- A) қаржылық жағдайдың абсолютті тұрақтылығы;
- B) қалыпты тұрақтылық;
- C) тұрақсыз (дағдарысқа дейінгі) қаржылық жағдай;
- D) қаржы дағдарысы;
- E) салыстырмалы тұрақтылық.

9. Қаржылық тұрақтылықтың қандай түріне жатады: төлем балансы бұзылған, бірақ төлем құралдары мен төлем міндеттемелері кәсіпорынның айналымына (резервтік қор, жинақтау және тұтыну қоры) уақытша бос қаражат көздерін (Ivr)

тарту арқылы қалпына келтірілуі мүмкін, банктік қарыздар айналым қаражатын уақытша толықтыруға, дебиторлық берешек бойынша қалыпты кредиторлық берешектің асып кетуіне және т.б.:

- А) қаржылық жағдайдың абсолютті тұрақтылығы;
- В қалыпты тұрақтылық;
- С) тұрақсыз (дағдарысқа дейінгі) қаржылық жағдай;
- Д) қаржы дағдарысы;
- Е) салыстырмалы тұрақтылық.

10. Қаржылық тұрақтылықтың қандай түрі қолданылады: кәсіпорын банкроттыққа ұшырайды:

- А) қаржылық жағдайдың абсолютті тұрақтылығы;
- В қалыпты тұрақтылық;
- С) тұрақсыз (дағдарысқа дейінгі) қаржылық жағдай;
- Д) қаржы дағдарысы;
- Е) салыстырмалы тұрақтылық.

11. Кәсіпкерлік субъектісінің активтерді ақшаға айналдыру және олардың төлем міндеттемелерін өтеу қабілеті келесідей:

- А) қаржылық жағдайдың абсолютті тұрақтылығы;
- В қалыпты тұрақтылық;
- С) қаржылық тұрақтылық;
- Д) баланстың өтімділігі;
- Е) салыстырмалы тұрақтылық.

12. Өтімділік дәрежесіне байланысты кәсіпорынның активтері келесі топтарға бөлінеді: ең өтімді активтер А1:

- А) ақшалай және қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларды қамтиды;
- В) есеп беру күнінен кейінгі 12 ай ішінде төлемдер күтілетін дебиторлық берешекті қамтиды;
- С) сатып алынған құндылықтарға салынған құндылықтарды, есептелген күнінен кейінгі 12 айдан артық күтілетін төлемдерді, басқа да ағымдағы активтерді және ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларды, материалдық емес активтерді, сатып алынған құндылықтарға қосылған құн салығын, дебиторлық берешекті қамтиды;
- Д) ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларсыз ұзақ мерзімді активтерді қамтиды;
- Е) ұзақ мерзімді активтерді қамтиды.

13. Өтімділік дәрежесіне байланысты кәсіпорынның активтері келесі топтарға бөлінеді: тез сатылатын активтер А2:

- А) ақшалай және қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларды қамтиды;
- В) есеп беру күнінен кейінгі 12 ай ішінде төлемдер күтілетін дебиторлық берешекті қамтиды;

- С) сатып алынған құндылықтарға салынған құндылықтарды, есептелген күнінен кейінгі 12 айдан артық күтілетін төлемдерді, басқа да ағымдағы активтерді және ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларды, материалдық емес активтерді, сатып алынған құндылықтарға қосылған құн салығын, дебиторлық берешекті қамтиды;
- Д) ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларсыз ұзақ мерзімді активтерді қамтиды;
- Е) ұзақ мерзімді активтерді қамтиды.

14. Өтімділік деңгейіне байланысты кәсіпорынның активтері келесі топтарға бөлінеді: баяу жүретін активтер А3:

- А) ақшалай және қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларды қамтиды;
- В) есеп беру күнінен кейінгі 12 ай ішінде төлемдер күтілетін дебиторлық берешекті қамтиды;
- С) сатып алынған құндылықтарға салынған құндылықтарды, есептелген күнінен кейінгі 12 айдан артық күтілетін төлемдерді, басқа да ағымдағы активтерді және ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларды, материалдық емес активтерді, сатып алынған құндылықтарға қосылған құн салығын, дебиторлық берешекті қамтиды;
- Д) ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларсыз ұзақ мерзімді активтерді қамтиды;
- Е) ұзақ мерзімді активтерді қамтиды.

15. Өтімділік дәрежесіне қарай кәсіпорынның активтері келесі топтарға бөлінеді: сатудан қиын сату активтері А4:

- А) ақшалай және қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларды қамтиды;
- В) есеп беру күнінен кейінгі 12 ай ішінде төлемдер күтілетін дебиторлық берешекті қамтиды;
- С) сатып алынған құндылықтарға салынған құндылықтарды, есептелген күнінен кейінгі 12 айдан артық күтілетін төлемдерді, басқа да ағымдағы активтерді және ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларды, материалдық емес активтерді, сатып алынған құндылықтарға қосылған құн салығын, дебиторлық берешекті қамтиды;
- Д) ұзақ мерзімді қаржылық инвестицияларсыз ұзақ мерзімді активтерді қамтиды;
- Е) ұзақ мерзімді активтерді қамтиды.

16. Өтімділік тұрғысынан А3-нің жай сататын активтері қандай топ?

- А) бірінші топ;
- В) екінші топ;
- С) үшінші топ;
- Д) төртінші топ;
- Е) бесінші топ.

17. Өтімділік тұрғысынан қандай топ А4 активтерін сатуға қиын?

- A) бірінші топ;
- B) екінші топ;
- C) үшінші топ;
- D) төртінші топ;
- E) бесінші топ.

18. Өтімділік дәрежесі бойынша қай топқа жылдам сатылатын активтер A2:

- A) бірінші топ;
- B) екінші топ;
- C) үшінші топ;
- D) төртінші топ;
- E) бесінші топ.

19. Өтімділік тұрғысынан қандай топ A1-нің ең өтімді активтері:

- A) бірінші топ;
- B) екінші топ;
- C) үшінші топ;
- D) төртінші топ;
- E) бесінші топ.

20. Міндеттемелердің көздері топтарға төлем уақытының ұлғаюына

байланысты бөлінеді: ең өзекті міндеттемелер Π_1 :

- A) қатысушыларға (құрылтайшыларға) табыстарды төлеу үшін басқа кредиторлық берешекті, басқа да қысқа мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- B) қысқа мерзімді қарыздар мен несиелерді қамтиды;
- C) ұзақ мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- D) ұйымның өз қаражатын қамтиды, яғни. капитал және резервтер, кейінге қалдырылған кірістер және болашақ шығындардың резервтері;
- E) қысқа мерзімді несиелерді қамтиды.

21. Міндеттемелердің көздері топтарға төлемдер уақытының ұлғаюына

байланысты бөлінеді: қысқа мерзімді міндеттемелер Π_2 :

- A) қатысушыларға (құрылтайшыларға) табыстарды төлеу үшін басқа кредиторлық берешекті, басқа да қысқа мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- B) қысқа мерзімді қарыздар мен несиелерді қамтиды;
- C) ұзақ мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- D) ұйымның өз қаражатын қамтиды, яғни. капитал және резервтер, кейінге қалдырылған кірістер және болашақ шығындардың резервтері;
- E) қысқа мерзімді несиелерді қамтиды.

22. Міндеттемелердің көздері топтарға төлемдердің басталу уақытының өсуіне

байланысты бөлінеді: ұзақ мерзімді міндеттемелер Π_3 :

- A) қатысушыларға (құрылтайшыларға) табыстарды төлеу үшін басқа кредиторлық берешекті, басқа да қысқа мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- B) қысқа мерзімді қарыздар мен несиелерді қамтиды;

- С) ұзақ мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- D) ұйымның өз қаражатын қамтиды, яғни. капитал және резервтер, кейінге қалдырылған кірістер және болашақ шығындардың резервтері;
- E) қысқа мерзімді несиелерді қамтиды.

23. Міндеттемелердің көздері топтарға төлем уақытының ұлғаюына байланысты бөлінеді: тұрақты міндеттемелер Π_4 :

- A) қатысушыларға (құрылтайшыларға) табыстарды төлеу үшін басқа кредиторлық берешекті, басқа да қысқа мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- B) қысқа мерзімді қарыздар мен несиелерді қамтиды;
- C) ұзақ мерзімді міндеттемелерді қамтиды;
- D) ұйымның өз қаражатын қамтиды, яғни. капитал және резервтер, кейінге қалдырылған кірістер және болашақ шығындардың резервтері;
- E) қысқа мерзімді несиелерді қамтиды.

24. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$\frac{\text{Ақша құралдары} + \text{қысқа мерзімді қаржылық салым}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}}$$

- A) өтімділік коэффициенті - $K_{ал}$;
- B) Критикалық өтімділік коэффициенті - $K_{кл}$;
- C) Ағымдағы өтімділік коэффициенті - $K_{мл}$;
- D) жалпы өтімділік коэффициенті;
- E) Боряштың коэффициенті.

25. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$\frac{\text{Ақша құралдары} + \text{Дебиторлық қарыз} + \text{қысқа мерзімді қаржылық салым}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}}$$

- A) өтімділік коэффициенті - $K_{ал}$;
- B) Критикалық өтімділік коэффициенті - $K_{кл}$;
- C) Ағымдағы өтімділік коэффициенті - $K_{мл}$;
- D) жалпы өтімділік коэффициенті;
- E) Боряштың коэффициенті.

26. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$\frac{\text{Ақша құралдары} + \text{Дебиторлық қарыз} + \text{қысқа мерзімді қаржылық салым} + \text{қор}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}}$$

- A) өтімділік коэффициенті - $K_{ал}$;
- B) Критикалық өтімділік коэффициенті - $K_{кл}$;
- C) Ағымдағы өтімділік коэффициенті - $K_{мл}$;
- D) жалпы өтімділік коэффициенті;
- E) Боряштың коэффициенті.

26. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$K_0 = \frac{\text{өзіндік айналым құралдары}}{\text{айналым құралдарының ортақ көлемі}}$$

- A) меншікті айналымдағы активтермен қамтамасыз ету коэффициенті;
- B) материалдық ресурстарды өз қаражаты есебінен беру коэффициенті;
- C) меншікті капиталдың маневрлік коэффициенті;
- D) ұзақ мерзімді қарыз алу коэффициенті;
- E) автономия коэффициенті.

27. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$K_{\text{омз}} = \frac{\text{өзіндік айналым құралдары}}{\text{қор және шығындардың көлемі}}$$

- A) меншікті айналымдағы активтермен қамтамасыз ету коэффициенті;
- B) материалдық ресурстарды өз қаражаты есебінен беру коэффициенті;
- C) меншікті капиталдың маневрлік коэффициенті;
- D) ұзақ мерзімді қарыз алу коэффициенті;
- E) автономия коэффициенті.

28. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$K_M = \frac{\text{өзіндік айналым құралдары}}{\text{өзіндік айналым құралдарының ортақ көлемі}}$$

- A) меншікті айналымдағы активтермен қамтамасыз ету коэффициенті;
- B) материалдық ресурстарды өз қаражаты есебінен беру коэффициенті;
- C) меншікті капиталдың маневрлік коэффициенті;
- D) ұзақ мерзімді қарыз алу коэффициенті;
- E) автономия коэффициенті.

29. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$K_{\text{дпа}} = \frac{\text{ұзақ мерзімді несие мен займдардың соммасы}}{\text{өзіндік айналым құралдарының ортақ көлемі} + \text{ұзақ мерзімді несие және займ}}$$

- A) меншікті айналымдағы активтермен қамтамасыз ету коэффициенті;
- B) материалдық ресурстарды өз қаражаты есебінен беру коэффициенті;
- C) меншікті капиталдың маневрлік коэффициенті;
- D) ұзақ мерзімді қарыз алу коэффициенті;
- E) автономия коэффициенті.

30. Қандай көрсеткіш формула бойынша есептеледі:

$$K_a = \frac{\text{өзіндік құралдардың ортақ соммасы}}{\text{баланс валютасы}}$$

- A) меншікті айналымдағы активтермен қамтамасыз ету коэффициенті;
- B) материалдық ресурстарды өз қаражаты есебінен беру коэффициенті;
- C) меншікті капиталдың маневрлік коэффициенті;
- D) ұзақ мерзімді қарыз алу коэффициенті;
- E) автономия коэффициенті.

Тәжірибелік тапсырмалар

Тапсырма 1. Ұйым активтері мен пассивтерінің динамикасы және құрылымы

Активтер мен пассивтердің баптары	Жыл басына		Жыл соңына		Өзгерістер (+,-)	
	АБ	баланс валютасы %	АБ	баланс валютасы %	АБ	баланс валютасы %
А	1	2	3	4	5	6
Ұйымның активтері						
Айналымнан тыс активтер	8749		8901			
Айналым активтері	4548		6102			
Баланс валютасы – барлығы		100,0		100,0		-
Ұйымның пассивтері						
Капитал және резервтер	11059		10955			
Ұзақ мерзімді міндеттемелер	-		-			
Қысқа мерзімді міндеттемелер	2238		4048			
Баланс валютасы – барлығы		100,0		100,0		-

Қажет:

1. Ұйым активтері мен пассивтерінің құрылымы және құны өзгеруінің негізгі үрдістерін анықтау.
2. Мүлік динамикасын және оны қалыптастыру көздерін бағалау.

Тапсырма 2. Ұйым активтерінің(мүліктерінің) динамикасын талдау, АБ

көрсеткіштер	Жыл басына	Жыл соңына	Абсолютті өзгеруі (+,-)	Өсу қарқыны, %
А	1	2	3	4
Айналымнан тыс активтер (I баланс бөлімі) – барлығы				
Оның ішінде:	3	4		
материалдық емес активтер				
негізгі құралдар	3801	3801		
аяқталмаған құрылыс	4851	4989		
материалдық құндылықтарға кіріс салымдары	-	-		
ұзақ мерзімді қаржылық салымдар	3	6		
кейінге қалдырылған салық активтері	91	101		
басқа айналымнан тыс активтер	-	-		
Айналым активтері (II баланс бөлімі) – барлығы				
Оның ішінде:				
қорлар	2545	4117		

сатып алынған құндылықтар бойынша ҚҚС	48	92		
ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	-	-		
қысқа мерзімді дебиторлық берешек	1564	1639		
қысқа мерзімді қаржылық салымдар	178	-		
ақша қаражаттары	213	254		
басқа да айналым активтері	-	-		
Барлық активтер (мүліктер)				

Қажет:

1. Ұйым активтерінің жекелеген баптарының өсу қарқынын және абсолюттік өзгеруін есептеу.
2. Мүлік динамикасын және оны қалыптастыру көздерін бағалау.

Тапсырма 3. Пассивтердің (мүліктердің қалыптасу көздерінің) динамикасын талдау, АБ

көрсеткіштер	Жыл басына	Жыл соңына	Абсолютті өзгеруі (+,-)	Өсу қарқыны, %
А	1	2	3	4
Капитал және резервтер (III баланс бөлімі) – барлығы				
Оның ішінде:	400	400		
жарғылық капитал (акционерлерден сатып алынған меншікті акцияларды шегергенде)				
қосымша капитал	6976	7082		
резервтік капитал	27	27		
бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын)	3656	3446		
Ұзақ мерзімді міндеттемелер (IV баланс бөлімі) – барлығы				
Оның ішінде:	-	-		
қарыздар мен несиелер				
кейінге қалдырылған салық міндеттемелері	-	-		
өзге де ұзақ мерзімді міндеттемелер	-	-		
Қысқа мерзімді міндеттемелер (V баланс бөлімі) – барлығы				
Оның ішінде:	662	1167		
несиелер мен қарыздар				
кредиторлық берешек	1539	2804		
дивиденттер төлеу бойынша қатысушыларына (құрылтайшыларына) берешек	1	1		
болашақтағы кезеңдердің кірістері	-	-		
алдағы шығындар резервтері	36	76		
өзге де қысқа мерзімді міндеттемелер	-	-		
Барлық пассивтер (мүліктердің қалыптасу көздері)				
Оның ішінде:				

меншікті капитал				
қарыз капиталы				

Қажет:

1. Ұйым пассивтерінің жекелеген баптарының өсу қарқынын және абсолюттік өзгеруін есептеу.
2. Мүлік динамикасын және оны қалыптастыру көздерін бағалау.

Жеке үй тапсырмасы

Тапсырма 1. Баланс өтімділігін бағалау, АБ

Активтер				Пассивтер			
Активтерді (А) өтімділік дәрежесі бойынша топтастыру	Баланс жолының коды	Жыл басына	Жыл соңына	Пассивтерді (П) оларды өтеу жеделдігі бойынша топтастыру	Баланс жолының коды	Жыл басына	Жыл соңына
А1 – ең өтімді активтер				П1 – ең жедел міндеттеме			
А2 – тез іске асырылатын активтер				П2– қысқа мерзімді пассивтер			
А3 – баяу іске асырылатын активтер				П3- ұзақ мерзімді пассивтер			
А4 – қиын іске асырылатын активтер				П4 – тұрақты пассивтер			
Баланс				Баланс			

Қажет:

1. Ұйымның баланс өтімділігіне және оның активтеріне анықтама беру.
2. Ұйымның активтерін олардың өтімділік дәрежесі бойынша 4 топқа топтастыру.
3. Ұйымның пассивтерін міндеттемелерді өтеу жеделдігінің дәрежесі бойынша 4 топқа топтастыру.
4. Топтастыруды кестеде жүргізу, онда әрбір топтың активтері мен пассивтерінің шамасын көрсететін, баланс жолының кодын көрсету.
5. Активтердің және пассивтердің әрбір тобы бойынша төлем артығын (жетіспеуін) анықтау және ұйым балансының өтімділік дәрежесін бағалау.

Тапсырма 2. Ұйымның төлем қабілеттілігін бағалау, мың. теңге.

көрсеткіш	Баланс жолының коды	Жыл басына	Жыл соңына	Ауытқу (+.-), (гр.2-гр.1)
	Оңтайлы мәні			
А	Б	1	2	3
I. Талдау үшін бастапқы деректер				

1. Ақша қаражаттары және қысқа мерзімді қаржылық салымдар				
2. Ақша қаражаттары, қысқа мерзімді қаржылық салымдар және қысқа мерзімді дебиторлық берешек				
3. Айналым активтерінің жалпы шамасы				
4. Қысқа мерзімді міндеттемелер				
II. Ағымдағы төлем қабілеттілігін бағалау				
5. Абсолютті өтімділік коэффициенті				
6. Сыни өтімділік коэффициенті				
7. Ағымдағы өтімділік коэффициенті				

Қажет:

1. Ұйымның төлем қабілеттілігіне анықтама беру.
2. Кестеде жылдың басындағы және аяғындағы өтімділік коэффициенттерін есептеу, оларды оңтайлы мәндермен салыстыру.
3. Ұйымның төлем қабілеттілігін бағалау.
4. Төлем қабілеттілігін арттырудың ықтимал жолдарын көрсету.

Презентациялық материал

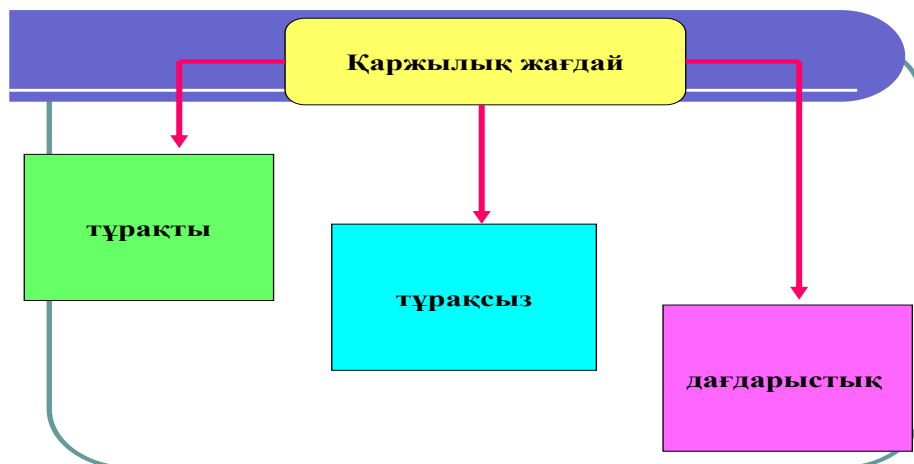
1 – слайд

1. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау түсінігі, маңызы және міндеттері

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы (КҚЖ) – бұл белгіленген уақытта өзін-өзі дамытуға арналған шаруашылық жүргізуші субъектінің қабілеттілігін және айналым процесінде капиталдың жағдайын көрсететін, экономикалық категория.

2 – слайд

3 – слайд

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы – шаруашылық субъектісінің жұмыс істеу және даму, өзгеріп отыратын ішкі және сыртқы ортада өзінің активтері мен пассивтерінің тепе-теңдігін сақтау, оның тұрақты төлем қабілеттілігі мен тәуекел деңгейімен рұқсат етілген шекарасындағы инвестициялық тартымдылығын кепілдендіретін қабілеті.

4 – слайд

Талдаудың негізгі міндеттері

Қаржылық қызметтегі кемшіліктерді дер кезінде анықтау мен жою және кәсіпорын мен оның төлем қабілеттілігін қаржылық жай-күйін жақсарту резервтерді іздестіру

Мүмкін қаржылық нәтижелерді, шаруашылық қызметтің нақты жағдайларын ескере экономикалық рентабельділікті және меншікті және қарыз ресурстарын болжау, ресурстарды пайдаланудың әр түрлі нұсқалары кезінде қаржылық жай-күй модельдерін әзірлеу.

Қаржылық ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалануға және кәсіпорынның қаржылық жай-күйін нығайтуға бағытталған нақты іс-шараларды әзірлеу.

5 – слайд

капиталдың болуы және орналастырылуы, оны пайдалану тиімділігі және қарқындылығы;

кәсіпорын пассивтерінің оптималды құрылымы, оның қаржылық тәуелсіздігі мен қаржылық тәуекел дәрежесі;

айналым активтерінің қалыптасу көздерінің оптималды құрылымы;

КҚЖ, оның тұрақтылығын бағалау үшін көрсеткіштердің бүкіл жүйесі пайдаланылады

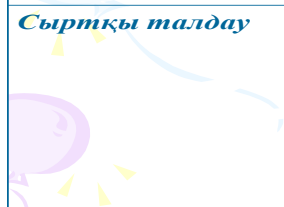
кәсіпорын активтерінің оптималды құрылымы және өндірістік тәуекел дәрежесі;

оның қаржылық тұрақтылығының қоры

шаруашылық субъектісінің банкроттық тәуекелі;

Кәсіпорынның төлем қабілеттілігі және инвестициялық тартымдылығы;

6 – слайд

Ішкі талдау 	кәсіпорын қызметтерімен жүргізеді және оның нәтижелері жоспарлау, бақылау және КҚЖ болжау үшін пайдаланылады. Оның мақсаты - ақша қаражаттарының жоспарлы түсуін қамтамасыз ету және меншікті және қарыз қаражатын орналастыру осылайша, кәсіпорынның қалыпты жұмыс істеуі үшін жағдай жасау, максимум пайда алу және банкроттық тәуекелін болдырмау.
Сыртқы талдау 	инвесторлар, материалдық және қаржы ресурстарын жеткізушілер, жарияланатын есептілік негізінде бақылау органдарымен жүргізіледі. Оның мақсаты - максимум пайданы қамтамасыз ету және жоғалту тәуекелін алып тастау үшін, құралдарды тиімді салу мүмкіндігін орнату.

7 – слайд

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау үшін **ақпараттың негізгі көздері** ретінде қызмет етеді есептік бухгалтерлік баланс, пайда және шығын туралы, капитал қозғалысы туралы, ақша қаражатының қозғалысы туралы есептер және басқа да есеп беру нысандары, баланстың жекелеген баптарының шифрін шешетін және нақтылайтын, бастапқы және аналитикалық бухгалтерлік есеп мәліметтері

8 – слайд

2. Баланстың қаржылық құрылымын талдау

Шаруашылық субъектілерінің қаржылық жай-күйі, оның тұрақтылығы көп жағдайда капитал көздері (меншікті және қарыз қаражаттарының қатынасы) құрылымының оңтайлылығына және кәсіпорын активтері құрылымының оңтайлылығына және бірінші кезекте негізгі және айналым капиталының арақатынасына тәуелді.

Кәсіпорын, әдетте, қарыз қаражатын тартуға екі себептермен мүдделі :

- 1) қарыз капиталына қызмет көрсету бойынша пайыздар шығындар ретінде қарастырылады және салық салынатын пайдаға енгізілмейді;
- 2) пайыздарды төлеуге арналған шығындар, әдетте, кәсіпорын айналымындағы қарыз қаражатын пайдаланылудан алынған пайдадан төмен, нәтижесінде меншікті капиталдың рентабельділігі жоғарылайды.

3 Кәсіпорын активтері мен олардың қалыптасу көздері арасындағы тепе-теңдікті талдау. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау

- Белгілі болғандай, баланс активі және пассиві мақаласының арасында өзара тығыз байланыс бар. Баланс активінің әрбір мақаласының өзінің қаржыландыру көздері бар. **Ұзақ мерзімді активтерді қаржыландыру көзі**, әдетте, меншікті капитал және ұзақ мерзімді қарыз қаражаттары болып табылады. Банктің қысқа мерзімді несиелері есебінен ұзақ мерзімді активтердің қалыптасу жағдайларына шығарылмайды.
- **Айналым (ағымдағы) активтері** меншікті капитал есебінен, сондай-ақ қысқа мерзімді қарыз қаражаты есебінен құрылады.

13– слайд

Баланс активтері мен пассивтерінің өзара байланысы

Ұзақ мерзімді активтер (негізгі капитал)		Меншікті негізгі капитал мен ұзақ мерзімді несиелер	Перманентті капитал
Ағымдағы активтер (жұмыс капиталы)	Тұрақты бөлігі	Меншікті айналым капиталы	
	Ауыспалы бөлігі	Қысқа мерзімді қарыздық капитал	

13 – слайд

14 – слайд

Қаржылық тұрақтылық төрт типке бөлінеді:

Қаржылық жағдайдың абсолютті тұрақтылығы

Қалыпты тұрақтылық

Тұрақсыз қаржылық жағдай

Дағдарыстық қаржылық жағдай

4 Кәсіпорынның төлем қабілеттілігін және өтімділігін талдау

Шаруашылықтың төлем қабілеттілігі деп, оның қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді берешекті өтеу қабілетін түсінеді.

Баланс өтімділігі - шаруашылық субъектінің активтерді қолма-қол ақшаға айналдыру және өз төлем міндеттемелерін өтеу мүмкіндігі, дәлірек айтқанда - бұл кәсіпорынның борыштық міндеттемелерін оның активтерімен жабу дәрежесі, қолма-қол ақшаға айналдыру мерзімі ақшалай төлем міндеттемелерін өтеу мерзіміне сәйкес келеді. Активтердің бұл түрі ақшалай нысанды алуды үшін, аз уақыт талап етілсе, соғұрлым оның өтімділігі жоғары болады.

Өтімділік коэффициенттерін есептеу

1. Абсолюттік өтімділік коэффициенті - Кал

$$\frac{\text{Ақша құралы} + \text{қысқа мерзімді қаржылық салым}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}}$$

2. Сыни өтімділік коэффициенті - Ккл

$$\frac{\text{Ақша құралы} + \text{Дебиторлық қарыз} + \text{қысқа мерзімді қаржылық салым}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}}$$

3. Ағымдағы өтімділік коэффициенті - Ктл

$$\frac{\text{Ақша құралы} + \text{Дебиторлық қарыз} + \text{қысқа мерзімді қаржылық салым} + \text{қарыз}}{\text{қысқа мерзімді міндеттемелер}}$$

5 Кәсіпорынның несие қабілеттілігін талдау

Несие қабілеттілігі – бұл несиені алуға және оны уақытылы қайтаруға мүмкіндік беретін, қаржылық жағдай.

6 Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау

Қаржылық тұрақтылықтың барлық салыстырмалы көрсеткіштерін үш топқа бөлуге болады :

I топ–айналым қаражатының жағдайын анықтайтын көрсеткіштер:

1. Мениікті айналым қаражатымен қамтамасыз етілу коэффициенті

$$K_o \equiv \frac{\text{Өзіннің айналыс құралдары}}{\text{айнатым құралдарының орташа көлемі}}$$

2. Материалдық қорлардың мениікті қаражатпен қамтамасыз етілу коэффициенті

$$K_{om3} \equiv \frac{\text{Өзіннің айналыс құралдары}}{\text{қор мен шығын көлемі}}$$

6 Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау

Қаржылық тұрақтылықтың барлық салыстырмалы көрсеткіштерін үш топқа бөлуге болады :

I топ–айналым қаражатының жағдайын анықтайтын көрсеткіштер:

1. Мениікті айналым қаражатымен қамтамасыз етілу коэффициенті

$$K_o \equiv \frac{\text{Өзіннің айналыс құралдары}}{\text{айнатым құралдарының орташа көлемі}}$$

2. Материалдық қорлардың мениікті қаражатпен қамтамасыз етілу коэффициенті

$$K_{om3} \equiv \frac{\text{Өзіннің айналыс құралдары}}{\text{қор мен шығын көлемі}}$$

21 – слайд

3. Меншікті капиталдың маневрлеу коэффициенті

$$K_M = \frac{\text{Өзіннің айналыс құралдары}}{\text{өзіннің құралдардың орташа көлем көздері}}$$

II топ – негізгі құралдардың жағдайын анықтайтын көрсеткіштер:

4. Тұрақты актив индексі

$$K_{\Pi} = \frac{\text{айналыс құралдары}}{\text{өзіннің құралдардың орташа көлем көздері}}$$

5. Қарыз қаражаттарын ұзақ мерзімді тарту коэффициенті

$$K_{\text{она}} = \frac{\text{ұзақ мерзімді несиелер және займ}}{\text{өзіннің құралдардың орташа көлем көздері} + \text{ұзақ мерзімді қарыз}}$$

22 – слайд

6. Мүліктің нақты құнының коэффициенті

$$K_{\text{рси}} = \frac{\text{негізгі құрал} + \text{материалдар} + \text{аяқталмаған өндіріс} + \text{МБП}}{\text{баланс валютасы}}$$

7. Өндірістік мақсаттағы коэффициент

$$K_{\text{пим}} = \frac{\text{айналымнан тыс активтер} + \text{өндіріс қорлары}}{\text{баланс валютасы}}$$

23 – слайд

III топ – кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздік дәрежесін анықтайтын көрсеткіштер:

8. Автономия коэффициенті

$$K_a = \frac{\text{өзінің құралдарының ортақ соммасы}}{\text{баланс валютасы}}$$

9. Қарыз және меншікті қаражат арақатынасының коэффициенті,

$$K_{з/с} = \frac{\text{барлық міндеттемелер соммасы}}{\text{өзінің құралдары}}$$

10. Мобильді және иммобилизденген қаражат арақатынасының коэффициенті

$$K_{м/и} = \frac{\text{айналым құралдары}}{\text{айналымнан тыс қорлар}}$$

11. Банкроттықты болжау коэффициенті

$$K_{пб} = \frac{\text{айналым құралдары} - \text{қысқа мерзімді пассив}}{\text{баланс елжімасы}}$$

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер тізімі

Негізгі:

1. Банк В.Р., Банк С.В., Тараскина А.В. Финансовый анализ: учеб.пособие. – М.: ТК Велби, Из-во Проспект, 2007. – 344 с.
2. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учеб. / Л.Т.Гиляровская [и др.]. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 360 с.
3. Любушин Н.П. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям 060500 «Бухгалтерский учет, анализ» и 060400 «Финансы и кредит» / Н.П.Любушин. – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 448 с.
4. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности: Учебник для вузов. – Испр. И доп. – М.: ИНФА-М, 2008. – 416 с. – (высшее образование).
5. Экономический анализ: учеб./Г.В.Савицкая. – 12-е изд., испр. И доп. – М.: Новое знание, 2006. – 679 с. – (Экономическое образование).

Қосымша:

6. Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. Учебно-практическое пособие - М.: издательство «Дело и Сервис», 1998.
7. Абрютин М.С. Экспресс-анализ бухгалтерской отчетности. Методика. Практические рекомендации/библиотека журнала «Консультант бухгалтера», вып. 2 - М.: издательство «Дело и Сервис», 1999.
8. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности: Учебник 2-е издание / И.А. Богдиновская, Г.Г. Виноградов, О.Ф. Моргун и др. под общ. ред. В.И. Стражва - МП.: Выш.школа, 1998.
9. Артеменко В.Г., Белендир М.В. Финансовый анализ: Учебное пособие - М.: Издательство «ДИС», НГАЭиУ, 1998.
10. Дюсембаев К.Ш. Анализ финансового положения предприятия: Учебное пособие. Алматы: Экономика, 1998.
11. Дюсембаев К.Ш., Егембердиева С.К., Дюсембаева З.К. Аудит и анализ финансовой отчетности: Учебное пособие-Алматы: «Қаржы-Қаражат», 1998.
12. Дюсембаев К.Ш. Аудит и анализ в системе управления финансами (теория и методология) - Алматы: Экономика, 2000.
13. Ковалев В.В. Анализ финансового состояния и прогнозирования банкротства - СПб: «Аудит-Ажур», 1994.
14. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиции. Анализ отчетности. - М.: Финансы и статистика, 1998.
15. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры-М.: Финансы и статистика, 2001.
16. Карейн Т.П., Макмин А.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP): учебник, пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, 1998

17. Попов В.М. Анализ финансовых решений в бизнесе: Учебное пособие . – М.: КНОРУС, 2007. – 240 с.
18. Ришар Ж. Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятия / пер. с франц. Под ред. Л.П. Белых - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997.
19. Русак Н.А., Русак В.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: справ. пособие - М.: 1997.
20. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий ЛИХ: учеб. - М.: ИП «Экоперспектива», 2005.
21. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 344 с. – (Среднее профессиональное образование)
22. Финансовый анализ с использованием ЭВМ: учебное пособие / О.М.Горелик, О.А.Филиппова. – М.: КНОРУС, 2007. – 272 с.
23. Шеремет А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 367. – (Высшее образование)
24. Экономический анализ: ситуации, тесты, примеры, задачи, выбор, оптимальных решений, финансовое прогнозирование: Учебное пособие/под.ред. М.Н. Баканова, Л.Д. Шеремета — М.: Финансы и статистика, 2000.
25. Экономический анализ в системе финансового менеджмента: учеб.пособие / И.В.Зенкина. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 318 с. – (Высшее образование)